

**TLHALOŠO YA SEMELO SA MOANEGWA
DINGWALONG TŠA SEPEDI**

E. M. LEKGANYANE

2002

**TLHALOŠO YA SEMELO SA MOANEGWA
DINGWALONG TŠA SEPEDI**

ENNIAH MATEMANE LEKGANYANE

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrii ya

BONGAKA

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROF M. J. MOJALEFA

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

FEBRUARE 2002

MATENG

LETLAKALA

1. KGAOLO YA PELE

1.1	Matseno	1 – 2
1.2	Maikemišetšo	3
1.3	Mokgwanyakišišo	3 – 5
1.4	Taetšonyakišišo	5 – 8
1.4.1	Diteng	8 – 9
1.4.2	Thulaganyo	9 – 10
1.5	Tihalošo ya dikgopolo	11 – 13
1.5.1	Moanegwa	13 – 17
1.5.2	Tihalošo ya semelo sa moanegwa	17 – 19
1.6	Tshepedišo ya ditaba	19 – 20

2. KGAOLO YA BOBEDI

2.1	Matseno	21
2.2	Diteng le Thulaganyo	21 – 23
2.2.1	Baanegwa ba diteng	23
2.2.1.1	Mongangiši (“quarrelsome person”)	24
2.2.1.2	Mongangišwa (“kind-hearted person”)	24
2.2.2	Baanegwa ba thulaganyo	25
2.2.2.1	Molwantšhwa	25 – 26

2.2.2.2	Molwantšhi	27 – 28
2.2.2.3	Mohlohleletši	28 – 29
2.2.3	Baanegwa ba moko wa ditaba	30
2.2.3.1	Moanegwahlaedi	30 – 32
2.2.3.2	Moanegwaphethegi	32 – 34
2.3	Kakaretšo	34 – 35

3. **KGAOLO YA BORARO**

3.1	Mekgwa ya go hlaloša semelo	36
3.1.1	Matseno	36
3.1.2	Mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša	36
3.1.3	Mokgwa wa go hlaloša ka go široga	37
3.1.4	Seo mongwadi a se bolelago ka moanegwa	38 – 50
3.1.5	Seo baanegwa ba bangwe ba se bolelago ka moanegwa	50 – 53
3.1.6	Ge moanegwa a itlhaloša	53 – 59
3.1.7	Kakaretšo	60

4. **KGAOLO YA BONE**

4.1	Matseno	61 – 63
4.2	Moanegwahlaedi	63 – 66
4.3	Moanegwaphethegi	67 – 69

4.4	Kakaretšo	69
-----	-----------	----

5. **KGAOLO YA BOHLANO**

5.1	Moanegwahlaedi	70
5.1.1	Matseno	70
5.1.2	Noto-ya-Masogana	71
5.1.2.1	Baanegwa	71 – 74
5.1.2.2	Dithekniki tša go ikgweranya	75 – 79
5.1.2.3	Ditiragalo	80 – 96
5.2	Kakaretšo	96

6. **KGAOLO YA BOSELELA**

6.1	Nnete Fela	97
6.1.1	Matseno	97 – 107
6.1.2	Dithekniki tša go ikgweranya	107 - 108
6.1.3	Ditiragalo	108 - 115
6.2	Kakaretšo	115 – 116

7. **KGAOLO YA BOŠUPA**

7.1	Moanegwaphethegi	117
7.1.1	Matseno	117 – 120

7.1.2	Masetlapelo	120 – 123
7.1.3	Dithekniki tša go ikgweranya	123 – 125
7.1.4	Ditiragalo	125 – 136
7.1.5	Dithekniki tša go ikgweranya	136 – 137
7.1.6	Ditiragalo	137 – 148
7.2	Kakaretšo	148

8. **KGAOLO YA SESWAI**

8.1	Tladi wa Dikgati	149
8.1.1	Matseno	149
8.1.2	Semelo sa Tladi	150 – 152
8.1.3	Dithekniki tša go ikgweranya	152 – 153
8.1.4	Ditiragalo	153 – 158
8.1.5	Kwelobohloko ya phatose	158 – 160
8.1.6	Kakaretšo	160 – 161

9. **KGAOLO YA SENYANE**

9.1	Thumo	162
9.1.1	Matseno	162
9.1.2	Kgaolo ya pele	162 – 165
9.1.3	Kgaolo ya bobedi	165 – 166
9.1.4	Kgaolo ya boraro	166

9.1.5	Kgaolo ya bone	167
9.1.6	Kgaolo ya bohloano	167 – 168
9.1.7	Kgaolo ya boselela	168
9.1.8	Kgaolo ya bošupa	169
9.1.9	Kgaolo ya seswai	169 – 170
9.1.10	Papetšo	170 – 172
9.1.11	Kakaretšo	172
10.	BIBLIOKRAFI	
A.	Dipuku tša motheo	173
B.	Dipuku tša teori tše di tsopotšwego	174 – 185
11.	SUMMARY	186 – 188
12.	OPSOMMING	189 – 191

1. KGAOLO YA PELE

1.1 Matseno

Ka ngwaga wa 1927 go gatišitšwe *Aspects of the Novel* ke Forster. Le lengwe la mahlakore a padi leo le hlalošwago ke baanegwa (“people”). Ge a bolela ka ga bona letlakaleng la 68 o re go na le baanegwahlaedi (“flat characters”) le baanegwaphethegi (“round characters”). Moanegwahlaedi ke wa lehlakore le tee goba wa sekwero.

O re semelo sa moanegwahlaedi se ka hlalošwa ka go šomiša lefokwana le tee. O emela kgopolo ye e itšego; ge e le bošaedi, o tlo šaetša nako ye nngwe le ye nngwe ge a hlalošwa. Ke ka lebaka leo moanegwa yoo a lemogwago ka pela ge go bolelwa ka ga gagwe. Gape mmadi ga a mo lebale ka pela ge go kile gwa hlalošwa semelo sa gagwe.

Mohola wo mogolo wa baanegwa ba mohuta wo ke gore ba hlalošwa gatee fela, ga ba fetoge, ba tsoša atmosfere ye e itšego, gantši ya sekwero. Ge kanegelo e ka ba ye e raraganego, Forster (1927:68) o re go swanetše go ba baanegwa ba mehuta yeo ye mebedi. Ge a ruma polelo yeo ya gagwe, o re kanegelo ya masetlapelo ga se ya lebana le moanegwahlaedi, ka gobane:

“People who are fit to perform tragically for
any length of time ... can move us to any

feelings except humour and
appropriateness.” (letlakala 70).

Forster o re moanegwaphethegi ke wa mahlakore a mabedi le go feta fao.

Ke ka lebaka leo a rego:

“The test of a round character is whether it is
capable of surprising in a convincing way”
(letlakala 75).

Ge a sa makatše, ke moanegwahlaedi; ge a sa kgodiše ke
moanegwahlaedi yo a dirago e ke ke moanegwaphethegi. Baanegwa bao
ke ba ba kgodišago, ka gobane ba swantšha tharano ya bophelo bja
bokgonthe.

Seo Forster a se tšweleditšego ke mehuta ye mebedi ya baanegwa.
Polelo yeo e ile ya ba le khuetšo ye kgolo, le banyakišiši ba mehla yeno ba
sa kgethologanya baanegwaphethegi le baanegwahlaedi. Ka go realo
Forster ke mongwadi yo bohlokwa ka ge e le yena wa mathomo wa go
hlaloša mehuta ye ye mebedi ya baanegwa.

1.2 **Maikemišetšo**

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go hlaloša mehuta yeo ya baanegwa, e lego moanegwahlaedi le moanegwaphethegi, ka gobane ditlhalošo tša borateori ba bangwe ga di nepiše ditaba tšeo ka tshwanelo. Mareo ao a mabedi a šomišitšwe la mathomo ke Forster (1927), fela tlhathollo ya ona e sa na le mathata, kudu ge a hlaloša moanegwaphethegi. Ke ka lebaka leo go tsomegago tlhalošo ye e tletšego ya mareo ao. Gape ge ditaba tšeo di ilo nyakišišwa go tlo hlokomelwa le mekgwa ya go hlaloša semelo. Dikgopolo tšeo tša moanegwahlaedi le moanegwaphethegi ga di laolwe ke mokgwa wa go hlaloša semelo sa moanegwa.

1.3 **Mokgwanyakišišo**

Lengwalonyakišišo le le lebane le mekgwa ye mebedi ya go nyakišiša e lego mokgwa:

- Wa go hlaloša.
- Wa go hlatholla.

Nyakišišo ye e ya go hlaloša le go hlatholla mekgwa le mehuta ya go utolla semelo sa moanegwa. Go ya ka mo dikgopolo tše di kwagalago ka gona o ka re di bolela selo se tee. Ke ka tsela yeo go nyakegago phapantšho gore di se tlo gakantšha mmadi.

Horward (1962: 179) le Kgatla (2000: 17) ba bolela gore go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng.

Ke ka lebaka leo Serudu (1987: 25) a rego go hlaloša ke go tšweletša ka mantšu sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Gabotse ge go bolelwa ka go hlatholla ke ge go gatelelwa mešomo ya diphapantšho tša sengwalo. Ke ka fao Serudu mo letlakaleng la masomepeditlhano a hlalošago kgopolo yeo ka go e amanya le kwešišo ka gore o re go hlatholla ke go hlaloša sengwalo go laetša gore se a kwešišega.

Go tiiša seo Serudu a se bolelago Wales (1995: 256) o re:

“It means understanding; understanding language of a text, and understanding its meaning and theme(s).”

Go ka thwe go hlatholla ke go tsinkela ka šedi gore go be le kwešišo ya sengwalo. Go realo go ra gore ditaba di re go hlalošwa gwa šitlelwa ka mabaka (Mojalefa, 1995: 30).

Go ruma dikgopolo tše, Phala (1999: 6) o bolela gore go hlatholla ke go gatelela mešomo ya diphapantšho tša seo se hlalošwago

1.4 **Taetšonyakišišo**

Nyakišišo ye e ya go nepiša mokgwa wa narothlotši; wona o bolela ka sebopego sa sengwalo. Basekaseki ba pele ga “Russian Formalism” ge ba sekaseka sengwalo ba be ba nepiša nyakišišo ya bona le bophelo bja mongwadi. Go realo go ra gore tshekatsheko ya bona e lebane le sengwalo le mongwadi. Seo se ra gore dilo tše pedi tseo, e lego sengwalo le mongwadi ba be ba sa di farologantšhe. Ke ka fao Jefferson (1986: 26) a rego:

The “homespun” view of literature had tended to see literature either as an expression of an author’s personality and world-vision, or as a mimetic (that is to say, realistic) representation of the world in which he lived ...

O tšwela pele go tliša seo a se bolelago letlakaleng la masomepeditshela ka go re:

“To see a literary work as an expression of the personality of the author leads inevitably to biography and psychology.”

Banyakišiši ba “Russian Formalism” le balatedi ba bona ba ile ba thulana le mokgwa woo wa nyakišišo wa basekaseki ba peleng. Go ya ka balatedi ba “Russian Formalism” go swanetše go tsinkelwa seo se lego ka gare ga sengwalo ka ge e le sona se lego bohlokwa. Seo se bolela gore ge go sekasekwa sengwalo ga gwa swanelwa go lebelelwa bophelo bja mongwadi.

Ke ka fao Jefferson le ba bangwe (1986:14) ba rego:

“Biography has traditionally played a large role in literary studies, but ever since the American New Critic raised the issue of “international fallacy”, it has been thought that biography may actually constitutes an obstacle to the study of literary texts. The importance given to the author by literary studies tends, roughly speaking, to be in inverse proportion to the importance given to specifically literary qualities.”

Polelo ye e gatelelwa ke Ryan le ba bangwe (1982: 16) ge ba re:

“The formalist insisted that how a work is constructed - that is, what literary techniques and conventions it employed - was of far greater significance than what is said, and accordingly should be the central if not exclusive concern of literary studies.”

Taba ye e gatelela gore mongwadi ga a bohlokwa ge go sekasekwa sengwalo. Ke ka fao Mojalefa (1995: 82) a rumago ka go tšweletša gore banyakišiši ba ba thomile go nepiša popego ya sengwalo ge ba se fettleka, ka go fapantšha diteng le thulaganyo. Le ge ba fapantšha dikgopolo tšeo tše pedi, ba fo gatelela kamano gare ga tšona.

Mokgwa wo wa nyakišišo ya sengwalo ke wa go fettleka popego ya sengwalo ge e na le matlalo a mararo, go ya ka fao Strachan (1988: 3) a a hlophilego ka gona. Empa nyakišišo ye ya bona e fapana le yeo ya Strachan ya gore sengwalo se na le matlalo a mararo e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo, ka gobane Strachan o bolela gore letlalo leo la boraro la sengwalo le lebane le tebelelo. Ke yona phapano ye kgolo yeo ba fapanago ka yona, ka gobane go ya ka Mojalefa (1995: 83) letlalo la boraro le lebane le thuto ya mongwalelo.

Bjale go yo hlalošwa matlalo ao a sebopego sa sengwalo.

1.4.1 Diteng

Groenewald (1992: 1) o hlaloša gore sengwalo se swana le legaba la eie leo le nago le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona, pele ga ge mongwadi a bolela goba a ngwala ka ga tšona, pele ga ge a di hlaloša. Marggraff (1994: 61) o tlaleletša taba yeo ka gore:

“The fact that the story level is the basic level of a narrative, does not mean that it is reality – it is an abstraction of the reality (the author has dissociated from reality)”

Gona letlakaleng leo o akaretša taba yeo ka go re:

“The extent and degree of abstraction depends on the author’s decision. This means for example, that when an author decides to abstract a great deal, he/she will write a short story or a novelette and if abstraction is not extreme, the author will be writing a novel (which contains far more

information than a short story or a novelette)".

Marggraff o gatelela taba ya go akaretša. Ke ka lebaka leo Groenewald (1993: 4) a rego letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona. Ke gore, diteng tšeo ga di thongwe ke mongwadi.

Mahon (1988: 31), Kennedy (1989: 40) le Chatman (1967: 19 - 20) ba tlaleletša kgopolo ye ka gore diteng ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele sengwalo se hlangwa. Ke ka fao Groenewald (1993: 8) a akaretšago kgopolo yeo ya diteng ka gore ke kgopana e tee ya ditaba yeo e amantšhwago ke sererwa.

1.4.2 **Thulaganyo**

Banyakišiši ba go swana le Abrams (1985: 137), Perrine (1983: 41), Serudu (1989: 48), Brooks (1975: 25) Heese le Lawton (1988: 105) le Serudu le Kgobe (1985: 71) ba gata ka mošito o tee ka gore ba re thulaganyo ke tsela yeo ditiragalo di beakanywago ka gona. Le ge go le bjalo tabakgolo ke seo se hlolago ditiragalo tšeo. Bangwadi ba ka moka ba kgopolong e tee, e lego ya go anega ditiragalo tšeo, le ka moggwa woo ditiragalo tšeo di anegwago, ebile di hlolegago ka gona. Serudu (1989: 48) le Brooks (1975: 25) ba tlaleletša taba yeo ya ditiragalo ge di tšwelela ka moggwa wa freimi

goba motheo woo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona.

Ge go ka lekodišišwa ka tlhokomelo go tla lemogwa gore tlhalošo ya borateori ba e fapana le ya Groenewald (1991: 22) ka ge yena a hlatholla thulaganyo gore ke peakanyo ya ditiragalo tše mongwadi a ikgethetšego tšona go di šomiša ge a ngwala sengwalo sa gagwe. Taba yeo e bolela gore thulaganyo ya sengwalo e bonala ge mongwadi a thoma go diriša ditaba.

Go realo go ra gore ge mongwadi a rulaganya ditaba tšeo di itšego, o na le maikemišetšo a go tšwetša moko wa ditaba pele. Kgopolo ye e tiišetšwa ke Mojalefa (1995: 8) ka gore o bolela gore moko wa ditaba ke lenaneo la dikokwana leo le laolago thulaganyo ya sengwalo. Moko wa ditaba o lebane le tebanyo; ke tebanyo ya mongwadi. O na le se a se lebantšhago ge a tlo ngwala puku. Ke ka fao Groenewald (1993: 5) a rego go na le ditsejana tša go fapafapana tša go rulaganya ditaba, gomme tšona ditsejana tšeo di bitšwa dithekiniki. Kgopolo yeo ya dithekiniki e yo hlalošwa ge go hlathollwa thulaganyo.

Thesese ye e ya go nepiša thulaganyo.

1.5 Tihalošo ya dikgopolo

Ge go ka lekodišišwa ka tshwanelo go tlo lemogwa gore dikgopolo tše tša Forster di fapana le tša bangwadi ba pele ga gagwe, ba go swana le Tietje (1916: 111), Shaw (1914:10 -11), Cecil (1924: 68), le Smeaton (1925: 482 – 483). Bangwadi ba ba be ba sa hlaloše mehuta ya baanegwa, eupša ba be ba kgethologanya baanegwa. Bona ba bolela gore semelo sa moanegwa se ka arogantšhwa go ya ka bohlae, botse, bjaloobjalo. Go na le baanegwa ba go loka le ba go se loke, ba go tuma le ba go se tume; ba maemo le ba go hloka maemo, gape go na le baanegwa ba magareng. Seo basekaseki ba ba se gatelelago ke gore baanegwa ba fapafapana go ya ka boemo bja bona.

Bangwadi ba ka morago ga Forster, ba go swana le Hochman (1930: 139), Knapp (1990: 25), O’Connel (1996: 2); Baker (1995: 74), Bal (1980: 112) Ntombela (1994: 5), Lamarque (1994: 78) le Fister (1988: 95), bona ga ba na bothata le seo Forster a se ngwadilego. Ba amogela tšeo a di boletšego. Teori ye ya Forster e bile le khuetšo ye kgolo kudu le go bangwadi ba mehleng yeno.

Peters (1986: 55) o hlaloša gore moanegwahlaedi ke wa mahlakore a mabedi le go feta. Mahlakore ao ka moka a swanetše go ba a bophelo bja mmakgonthe.

Ge a tlaleletša ditaba tšeo o bolela gore ge moanegwahlaedi a hlalošwa go swanetše go lebelelwa dipharologantšho tše nne, e lego tšeo di lebanego le tlhalošo ya setšhaba (“national”), ka mošomo (“occupation”), ka leago (“social”) le ka seriti (“personality”). Taba yeo e bolela gore moanegwa a ka hlalošwa go lebeletšwe maitshwaro a gagwe setšhabeng seo a phelago go sona. Malebana le lehlakore la mošomo o hlatholla gore moanegwa ge a le mošomong a ka se itshware go swana le ge a le gae, ka tsela yeo maitshwaro ao a gagwe a mošomong a ka utolla semelo sa gagwe. Pharologantšho ya leago yona e tšweletša bomotho bja motho, ke gore motho yoo a hlalošwago ke wa mohuta mang. Seriti sa gagwe le sona se bohlokwa kudu ka ge se lemoša mmadi ka seo moanegwa a lego sona. Dikarolwana tše ka moka di na le selo se tee seo di swanago ka sona, e lego semelo se tee sa go swana, seo se bonwago go batho ba bantši.

Ge go ka hlokomedišwa go tlo lemogwa gore dikokwane tše Peters a di boletšego ke tša go hlaloša semelo sa moanegwa ka botlalo, e ka ba moanegwahlaedi goba moanegwaphethegi.

Go ka rungwa ka gore ge go badišišwa ditlhalošo tše Forster a di tšweletšago ge a bolela ka ga mehuta ya baanegwa, go tla lemogwa gore dikgopolo tše, moanegwahlaedi le moanegwaphethegi, di lebane le moko wa ditaba, e sego mošomo wo baanegwa ba o kgethetšwego, bjalo ka molwantšhwa, molwantšhi, moanegwathuši, bjalobjalo. Pele ga ge go ka

hlalošwa mošomo woo baanegwa ba kgethetšwego wona le moko wa ditaba, go tlo hlalošwa seo moanegwa a lego sona le semelo sa gagwe

1.5.1 **Moanegwa**

Borateori ba hlaloša gore moanegwa ke motho. Chatman (1967: 108) le Makgamatha (1992:184) le bona ge ba hlaloša kgopolo ye ya moanegwa, ba re ka mo pukung go tla hwetšwa mongwadi a hlalošitše baanegwa, bona baanegwa bao ke batho. O bolela gore ge e le gore baanegwa le batho ke selo se tee, gona kanegelo e swanetše e tšweletše kamano yeo. Ke ka fao Chatman lona letlakaleng leo a rego ge go dirišwa melao ya kgopolo ya motho (“psychology or personality”) mo go moanegwa, e be ka go rata, e sego ka lebaka la gore go hlokwa mekgwa ye mengwe yeo e ka dirišwago. O hlaloša gore moanegwa ke motho yoo a tlogo ka morago ga tiro. Seo se ra gore go ditiragatšo tše dingwe, moanegwa ga a nyakege kudu, se bohlokwa ke tiro yeo e dirwago ke moanegwa. Kgatelelo ye kgolo e go ditiro e sego motho yo a di dirago.

Kgopolo ye ya Chatman e tlaleletšwa ke Lefkowitz (1987: 5), Heese le ba bangwe (1988: 121) le Webster (1990: 84) ka ge ba hlaloša gore baanegwa ba papadi ke batho bao ba nago le ditokelo tša bona. Ba bolela gore baanegwa ba nnete ka mo gare ga padi e ka ba dilo tše bohlokwa tše tiragatšo e theilwego go tšona. Ba re go bohlokwa go tseba baanegwa ba tiragatšo. Ge go tsebja baanegwa bao, go tlo lemogwa bohlokwa bja ditiro tša bona le tswalano ya bona le baanegwa ba bangwe.

Heese le ba bangwe gona letlakaleng la 121 ba hlaloša gore moanegwa bjalo ka motho wa madi le nama, le yena o na le ditokelo tša gagwe. Gape moanegwa e ka se be motho fela, e ka ba selo. Selo seo se bohlokwa kudu ka ge padi e theilwe godimo ga sona.

Go tliša se Heese le ba bangwe ba se bolelago Abrams (1988: 20) o re baanegwa ke batho bao ba tšweletšwago ka gare ga tiragatšo goba sengwalo. O re:

“Characters are person presented in a dramatic or narrative work, who are interpreted by the reader as being endowed with moral, dispositional and emotional qualities that are expressed in what they say – the dialogue – and by what they do-action.”

Moanegwa a ka dula a sa fetoge, goba a fetoga go tloga mathomong a sengwalo go fihla mafelelong. Phetogo ya moanegwa, gantši e tlišwa ke kgolo ye e itšego, goba mathata a itšego ao a mo hlagelago ge padi e dutše e tšwela pele. Abrams mo letlakaleng la 23 o re:

“Whether a character remains stable or changes, the reader of a traditional, realistic work expects “consistency””.

Seo Abrams a se bolelago ke gore moanegwa ga a swanela go tlogela ditiro tšeo a bego a di dira sebakeng, a thoma ka tšeo mmadi a sa di tsebego. Gape se sengwe ke gore baanegwa ke batho ba ba phelago mo lefaseng leo go phelago mang le mang. Mmadi ge a bala kanegelo goba tiragatšo o lebeletše gore a bone baanegwa ba dira tšeo di dirwago ke motho wa madi le nama. Ditiro tša gagwe di kgodiše.

Ge a tšwetša seo se bolelwago ke Abrams pele Boulton (1975: 71) o re baanegwa e ka ba bagale goba bagalegadi. O re baanegwa ba bohlokwa ka gore ba ka kgona go gopolwa ke mmadi, eupša mmadi gantši ga a kgone go gopola thulaganyo. O bolela gore mmadi ge a bala kanegelo o rata go bona baanegwa ba dira dilo tšeo di dirwago ke batho ba lefase leo ba phelago go lona.

Forster (1927: 63) ge a tšweletša kgopolo ye ya moanegwa o re ka gare ga kanegelo go na le baraloki (“actors”). Gantši baraloki bao ke batho. Diphoofolo le tšona e ka ba baraloki, fela ga gwa ba le katlego mo tšhomišong ya diphoofolo bjalo ka baraloki. Lebaka le legolo ke gore ga go tsebje kudu ka ga kgopolo ya diphoofolo. Ge a tšwela pele gona letlakaleng la 63 o re mongwadi wa kanegelo o hlopha mantšu ao a ka mo thušago go hlaloša moanegwa. Go na le kamano ye e itšego gare ga baanegwa le bophelo bja nnete (“actual life”). Gape go na le kamano ye e itšego gare ga moanegwa le mongwadi.

Phelan (1930: 29) yena o fapana le bangwadi ba bangwe, ka gore o arola baanegwa ba gagwe ka dikarolo tše tharo. O re:

“Characters consist of three components –
the mimetic (character as a person), the
thematic (character as idea), and the
synthetic (character as artificial construct)”.

Seo Phelan a se bolelago ke gore moanegwa ke motho yo a nago le dikgopolo tše di itšego, gape moanegwa o fela a ikagela dikgopolo tša maitirelo. Seo se ra gore moanegwa ka ge e le motho wa lefase le go phelwago go lona, o na le dilo tšeo a di gopolago, a di dumago, ka tsela yeo o di aga ka mo mogopolong wa gagwe.

Bangwadi ba naratholotši ba amogela ditaba tše di bolelwago ke borateori ba fela ba oketša ka gore ge go hlalošwa moanegwa go swanetše go lebelelwe dielemente tše tharo, e lego ditiragalo, felo le nako. Baanegwa ba swana le batho, mo gongwe ke batho, ka gore tše mongwadi a di bolelago di swana le tše di dirwago ke batho ba madi le nama. Ge di sa swane le tšeo di tlwaetšego go dirwa ke batho ba lefase leo go phelwago go lona, gona go ka se kwešišwe seo moanegwa a lego sona. Ditiro tšeo moanegwa a di dirago di swanetše go direlwa lefelong leo go phelago batho ba nnete, gape le dinako tša gona e be tšeo di kgodišago, tšeo di tlwaelegilego.

1.5.2 Tlhalošo ya semelo sa moanegwa

Borateori bao ba šetšego ba ngwadile ka tlhalošo ya semelo sa moanegwa, ba re ke mokgwa woo mongwadi a tšweletšago seo moanegwa a lego sona, go swana le Shaw (1976: 51) ge a re:

“The creation of an imaginary person in drama, narrative, poetry, the novel and the short story is called characterization.”

Shaw o bolela gore ka tlhalošo ya semelo sa moanegwa go tšweletšwa bomotho bja moanegwa. Go tlaletša kgopolo ye ya Shaw, Brooks (1989: 74), Cohen (1973: 177) le Morgan (1980:141) ba re tlhalošo ya semelo sa moanegwa ke mokgwa wa bokgabo wa go tšweletša baanegwa ka mantšu, wa ba hlaola bjalo ka batho ba madi le nama. Ka tsela yeo mmadi o kgona go tseba baanegwa bao, a ba kwešiša le go ba sekaseka. Seo se bolelwago ke borateori ba ke gore mmadi ge a tseba semelo sa moanegwa o tla kwešiša batho ba lefase leo a phelago go lona.

Ge a tšwetša taba yeo pele Chatman (1967: 107) le Mcarth (1961: 66) ba re tlhalošo ya semelo sa moanegwa ke go hlaola ka go ngwala sebopego sa motho, ditiro le mekgwa ya go nagana ga gagwe mo bophelong, ka gobane ke tšona di dirago gore mmadi a tsebe gore moanegwa yoo ke motho wa mohuta mang.

Ntombela (1994: 13) ge a tšwetša kgopolo ye pele o re:

“Characterization is a narrative device used by the author to give a human identity to the otherwise non human figure in the story.”

Tihalošo ye e nepiša pharodipataka ka gore ke setlabelo seo mongwadi a ka se dirišago go tšweletša semelo sa moanegwa, ke gore go thuša go hlatholla seo moanegwa a lego sona.

Seo se hlalošwago ke Ntombela ke gore baanegwa ba swana le batho, ka tsela yeo dimelo tša bona di swanetše go tšweletša bomotho bja bona. O bolela gore boitsebišo bja moanegwa bo tšwelela mo go diphedi tšeo e lego batho. Go fapana le Ntombela, Serudu (1995: 7) o re boitsebišo bjo bo dira gore baanegwa ba itshware bjalo ka batho. Ge a tiiša seo Serudu o re:

““Character delineation” will be taken to mean the manner in which an author shows the qualities, actions, saying and reactions of the people in his novel and how these cause characters to behave as individual human being.”

Se Serudu a se gatelelago ke mokgwa woo mongwadi a tšweletšago tswalano magareng ga baanegwa ba sengwalo le mohola wa go tšweletša baanegwa bao.

Seo se bolelwago ke bangwadi ba ke gore ka semelo sa moanegwa, mmadi o kgona go bona motho wa lefase leo a phelago go lona, moanegwa yoo a emelago motho wa madi le nama.

1.6 **Tshepedišo ya ditaba**

Kgaolong ya pele go gateletšwe bohlokwa bja Forster bjalo ka mongwadi wa mathomo wa go tšweletša mehuta ye mebedi ya baanegwa, e lego (a) moanegwahlaedi le (b) moanegwaphethegi. Go boletšwe gape le mokgwa woo o tlogo latelwa mo lengwalonyakišišong le.

Kgaolong ya bobedi go yo lekolwa mehuta ya baanegwa, e lego ba diteng, ba thulaganyo le ba moko wa ditaba.

Kgaolong ya boraro go tla hlokomelwa mekgwa ya go hlaloša semelo sa moanegwa, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša ka go široga le (b) mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša.

Kgaolong ya bone go tla ahlaahlwa teori ya lengwalonyakišišo le.

Kgaolong ya bohlano go tlo tsinkelwa moanegwahlaedi gomme puku yeo e tlogo nepišwa ke *Noto-ya-Masogana* (1954).

Kgaolo ya boselela ke tekolo ya moanegwahlaedi eupša mo go tlo nepišwa puku ya *Nnete Fela* (1989).

Kgaolong ya bošupa go tlo hlokomeđišišwa moanegwaphethegi. Mo go yona go tlo nepišwa puku yeo e lebanego le masetlapelo, e lego *Lukas Motšheletšhele* (1963), gwa tlaleletšwa ka *Letsogo la Molao* (1984).

Kgaolo ya seswai go tlo hlalošwa moanegwaphethegi eupša go nepišwa puku ya phatose, e lego *Tladi wa Dikgati* (1971).

Kgaolo ya senyane ke thumo, gomme e tlo arolwa ka dikarolo tše pedi, e lego: (a) kakaretšo ya dikgaolo ka moka le (b) papetšo magareng ga moanegwahlaedi le moanegwaphethegi.

2. KGAOLO YA BOBEDI

2.1 Matseno

Ka ge kgopolo ya moanegwa e hlalošitšwe, seo se ra gore go a tsebja gore ke motho wa mohuta mang. Go ya ka maikemišetšo a lengwalonyakišišo le, go ya go bolelwa ka ga mehuta ya baanegwa. Kgopolo ye e swanetše go hlalošwa gore e kwešišege, ka gobane lereo leo le na le ditlhalošo tše di itšego. Tšeo di lebanego le nyakišišo ye ke ya (a) baanegwa ba diteng, (b) thulaganyo le (c) moko wa ditaba. Sa pele go tlo bontšhwa phapano magareng ga diteng le thulaganyo le ka moo e lebanego le baanegwa ka gona. Go tloga moo go tlo tsinkelwa baanegwa ba diteng le ba thulaganyo. Sa mafelelo go tlo lekodišišwa baanegwa ge ba šomišwa go tšweletša moko wa ditaba.

2.2 Diteng le Thulaganyo

Mampho (1999: 5) o hlaloša gore diteng ke letlalo la mathomo la sengwalo. Peck le Coyle (1986: 132) ba le hlaloša ka go re:

“Content is what is said in a literary work”.

Tlhalošo yeo ga e nweše a mkgako, ke ka fao Groenewald (1993: 4) a nepišago ditaba tšeo tša diteng ka go re ke ditaba ge di lemogwa ka

botšona, pele ga ge mongwadi a bolela/ngwala ka ga tšona, pele ga ge di hlalošwa. Groenewald o gatelela gore ga se mongwadi yo a hlamago ditaba tša diteng, eupša o hwetša di le gona gomme a ngwala ka tšona. O tšwetša kgopolo yeo pele ka go re:

... ke tše di sego tša rulaganywa ke mongwadi. Di a latelana gomme tatelano yeo e laolwa ke melao ye motho a e tlwaetšego. Ke tatelano yeo e kwalago (1992: 2).

Kgopolo ye ya Groenewald e tlatšwa ke Mohlala (1994: 25) le Strachan (1988: 5) ka gore ba bolela gore di a latelana. Ke ka fao Strachan lona letlakaleng leo a rego:

“Hiervan is die geskiedenis die laag wat die leser uit die verhaal kan rekonstrueer deur onder meer die gebeurtenisse in chronologiese volgorde te plaas.”

Segolothata ke gore diteng ke histori ya ditabataba le ka mokgwa wo di latelanago ka gona. Ke ka fao Groenewald (1991: 12) a tšwelago pele ka go re nyakišišo ya diteng e nolofatšwa ke go hlokomelwa ga mohola wa sererwa. Ka go realo sererwa ke kgopolo yeo e lebanego le diteng.

Diteng di theilwe godimo ga dielemente tše di itšego, gomme ye nngwe ya tšona ke moanegwa. Ke ka fao Mampho (1999: 53) a rego moanegwa wa diteng o lemogwa ka boyena, o a ikemela. Baanegwa bao ba diteng ba laolwa ke sererwa.

Ge go lekodišišwa gabotse go tla lemogwa gore baanegwa ba thulaganyo ke mokgwa wa mongwadi wa go šomiša dielemente tša diteng. Ke ka fao mongwadi a šomišago moanegwa yoo. Mošomo wa moanegwa wa thulaganyo ke go tšwetša moko wa ditaba pele, ke gore mongwadi o mo šomišetša tebanyono ya gagwe. Ke ka lebaka leo Lebaka (1999: 82) a rego baanegwa ba thulaganyo ba fiwa mešomo ya go fapana, eupša mešomo yeo e laolwa ke moko wa ditaba.

2.2.1. **Baanegwa ba diteng**

Baanegwa ba diteng ba lebane le sererwa. Lebaka (1999: 10) o hlaloša gore sererwa ke taba yeo e rerwago sengwalong, ke gore ke modu wa ditaba tša sengwalo. Taba yeo e tiišetšwa ke Serudu (1989: 43) ge a re ke seo mongwadi a ngwalago ka sona. Ke ka lebaka leo Groenewald (1991: 12) le Mojalefa (1994: 2) ba bolelago gore sererwa se kgokaganya diteng gore e be kgopana e tee. Ke ka fao baanegwa bao ba bitšwago mongangiši le mongangišwa.

2.2.1.1 **Mongangiši (“quarrelsome person”)**

Mojalefa (1995: 6) ge a hlatholla kgopolo ye o re mongangiši ke moanegwa yo mogolo yoo a ganetšanago le ditiro tša mongangišwa. Moanegwa yo o na le manganga, ga a rate go fenywa le ge nnete yona a e bona. Bongangele bjo bja gagwe bo dira gore maikemišetšo a mabotse a mongangišwa a phuhlame. Se sengwe ka mongangiši yo ke gore ga a ratege.

2.2.1.2. **Mongangišwa (“kind-hearted person”)**

Kgopolo ye ya mongangišwa e hlalošwa gape ke Morton (1957: 168) le Mojalefa (1995: 6) ka gore ke moanegwa yo mogolo wa go loka. Moanegwa yo o rata go tšwetša pele dikganyogo tša go loka, eupša mongangiši o mo palediša go phetha seo. Go realo go ra gore o mo šitiša go fihlelela maikemišetšo a gagwe a go loka.

Go ka akaretšwa ka gore baanegwa ba diteng ba bagolo ke ba babedi, e lego mongangiši le mongangišwa. Mongangiši o lebane le go se ratege, ka ge a dira ditaba tšeo di tšwelego tseleng, tšeo di sa amogelegego. Mongangišwa yena ke moanegwa yo a dirago ditaba tše di rategago, ke ka fao a rategago. Bogolo bja ditiragalo tša sengwalo di theilwe godimo ga baanegwa bao.

2.2.2. Baanegwa ba thulaganyo

Lebaka (1999: 89) o re mongwadi ge a thoma go rulaganya ditaba tšeo tša diteng, ge e le baanegwa o šomišitše yo mongwe bjalo ka molwantšhwa, yo mongwe bjalo ka molwantšhi le yo mongwe bjalo ka mohlohleletši.

2.2.2.1 Molwantšhwa

Abrams (1988: 139), Barton le ba bangwe (1983:26) le Prince (1987: 78) ba hlaloša gore molwantšhwa ke yo mongwe wa baanegwathwadi ba thulaganyo. Ge a tiišetša taba yeo Prince lona letlakaleng la 139 o re ke:

“The main character, the character
constituting the chief focus of interest.”

O gatelela gore ke moanegwathwadi yo bogolo bja ditiragalo bo lebanego le yena. Ke ka fao Beckson le Ganz (1995: 217), Moss (1970: 115) le Serudu (1989: 32) ba rego ke mogale (“hero”) wa kanegelo goba tiragatšo. Ke yena yoo a rwelego mathata. Ditiragalo ka moka di lebišitšwe go yena. Dinakong tše dingwe o šitwa go fihlelela dinepo tša gagwe ka baka la mafokodi.

Nelson (1974: 121) le Phala (1999: 70) ba re moanegwa yo mediro ya gagwe ga ya swanela go fetoga, goba yena molwantšhwa a fetoga. Taba ye ya go se fetoge ga molwantšhwa goba mešomo ya gagwe e tšweletšwa ke Winks (1980: 33) ge a re:

... they must be consistent from first to last,
the development of a character should not
bring about drastic changes. He should
remain the person we have always known
from the beginning to the end.

Moanegwa yo ga a swanela go fetogafetoga mo sengwalong ka gobane o bohlokwa ge a bapetšwa le baanegwa ba bangwe. Ditiro tša gagwe ke tšona di dirago gore mmadi a be le kgahlego ya go bala go iša pele, go realo go ra gore o lebane le maatlakgogedi a mmadi.

Ge ba ruma dikgopolo tša borateori ba Mojalefa (1995:14) le Nicoll (1931: 103) ba re molwantšhwa ke moanegwa yoo a ka lwantšhetšwago ditiro tša go loka goba tša go se loke tšeo a di dirago. Yena a ka lwantšhwa ke moanegwa goba baanegwa ba bangwe.

2.2.2.2 Molwantšhi

Kruger (1991: 127), Barton (1975: 79) le Lazarus le Smith (1983: 17) ba hlaloša gore molwantšhi ke mohlodi wa mathata, bohloko le matshwenyego. Ba re ke moanegwa yoo a lwantšhago molwantšhwa. Borateori ba ba gatelela gore moanegwa yo ga a loka. Polelo ya bona e tlaleletšwa ke Baldick (1990: 10 –11) ge a re ke molotšana (“villian”) yoo a thulanago le mogale goba mogaleadi (“hero/ine”) mo kanegelong. Le ge tlhalošo ye ya boLazarus le Baldick e amogelwa, eupša ga se ka mehla moo molwantšhi a fetogago motho wa go se loke goba molotšana. Ka dinako tše dingwe ke motho wa go loka. Yena o lwantšha mešomo ya molwantšhwa ye mebotse goba yeo e sa lokago (Boshego, 1983: 84).

Gabotse go ka thwe molwantšhi ke moanegwa yo mogolo wa thulaganyo, o na le mošomo woo a o dirago, e lego wa bolwantšhi.

Go ka rungwa ditaba tše tša molwantšhi le molwantšhwa ka gore ge go hlokomedišišwa ka tshwanelo go tla lemogwa gore molwantšhwa wa padi ya masetlapelo ke wa go se loke eupša mmadi o ikgweranya le yena. Seo se ra gore ga go amogelwe dikgopolo tša borateori bao ba bolelago gore molwantšhwa ke motho wa go loka. Go tliša se go ka tšewa Moebangedi Motšheletšhele mo go *Lukas Motšheletšhele* (1963). Motšheletšhele ke moanegwa yoo a sego a loka, eupša mmadi ga a mo nyatše, o ikgweranya le yena. Go no swana le molwantšhwa, molwantšhi le ge go thwe ga se a

loka fela ge e le padi ya masetlapelo ke moanegwa yoo a lokilego, eupša mmadi ga a ikgweranye le yena, eupša ga se gore o a nyatšwa. Tabakgolo ke gore mongwadi o nepiša molwantšhwa.

2.2.2.3. Mohlohleletši

Pearson (1976:20) le Maila (1997:77) ba re mohlohleletši ke moanegwa yo a fehlago pitša ya mpherefere magareng ga molwantšhwa le molwantšhi. Ke ka fao Pretorius le Swart (1983: 24) ba rego mohlohleletši gantši ke:

“... the character who stands between the two extremes ... He/She acts as a kind or catalyst between the positive and the negative poles”.

Ke moanegwa yo a lebanego le thulano ya molwantšhwa le molwantšhi. Ga a rate go bona kwano gare ga baanegwa bao ba babedi.

Go oketša ditaba tšeo Serudu le ba bangwe (1995: 118 – 119) ba bolela gore ke moanegwa yoo a felago a fetola maemo a gagwe. Ge a bona seemo sa ditaba se le ka lehlakoreng leo a le ratago, o thekga wa ka godimo, molwantšhwa goba molwantšhi. Segolothata ke go bona gore mahlatsa a gagwe a tšwa kae, ga go kgathelege gore ke molwantšhwa

goba molwantšhi, yena o kgetha moo e lego gae ga Mahlako. Ke ka lebaka leo Shole (1988: 230) a rego:

“Ke moanelwa wa boraro e bong motsenagare. Motsenagare o gabedi: fa a le mpeetlane kgotsa a le lomao lo lo ntlhapedi, re mmitsa molotlhanyi gonne o gotetsa kgotlhang”.

Seo se gatelelwago ke gore ke moanegwa wa magale a mabedi, o tšea ditaba a di iša ka fa, a tšea tše dingwe a di iša fale gore baanegwa bao ba lwe.

Go ruma ditaba tšeo tša bohlohleletši, Conradie (1981: 23 – 24) le Brewster (1979: 90) ba re o lebane le dikarolo tša go fapana, e lego lebaka la thulano, morero wa kganetšo, bjalobjalo. Ka gona go ka thwe ke moferehli yoo a lebelelago gore phefo e fokela kae, go molwantšhwa goba go molwantšhi, pele a ka tšea karolo.

Go ka akaretšwa ka gore molwantšhi, molwantšhwa le mohlohleletši ke baanegwa ba bagolo ba thulaganyo. Bona ba ka lemogwa ka gore ba na le mediro yeo e fapanego, e lego ya bolwantšhi, bolwantšhwa le bohlohleletši.

2.2.3. Baanegwa ba moko wa ditaba

Forster (1927: 93) o re go na le mehuta ye mengwe ye mebedi ya baanegwa, e lego moanegwahlaedi (“flat character”) le moanegwaphethegi (“round character”). Mehuta yona yeo e lebane le moko wa ditaba. Go ilo tsinkelwa ka moo baanegwa bao ba hlalošwago ka gona.

2.2.3.1 Moanegwahlaedi

Ge a hlaloša kgopolo yeo Forster (1927: 93) o re moanegwahlaedi ke motho wa lehlakore le tee (“one dimensional character”) goba a ka tšweletšwa e le motho wa metlae (“humour”). Ge a tšwela pele lona letlakaleng leo o re:

“In their purest form they are constructed round a single idea or quality: when we get the beginning of the curve towards the round.”

Semelo sa moanegwahlaedi se ka utollwa ka go šomiša lefokwana le tee, ke gore o emela kgopolo ye e itšego, ge a lebane le bošaedi o tla šaetša nako ye nngwe le ye nngwe ge a hlathollwa. Ke ka lebaka leo moanegwa yoo a lemogwago ka pela ge go bolelwa ka ga gagwe. Taba ye nngwe ye bohlokwa ka ga gagwe ke gore o sepela ka gare ga mabaka ao a itšego, ga

a mo fetoše. Go ka tlaleletšwa ka gore moanegwa wa mohuta wo ge a filwe mošomo o a o phetha le ge a sa atlege mo bophelong. Le ge go le bjalo o tšweletšwa ka bokgwari mo kanegelong ya metlae.

Moanegwa yo o na le mohola wo o itšego, e lego gore o tšwelela gatee fela, ebile ga a fetoge. Seo se dira gore a se lebalwe ka pela. Gantši o tsoša atmosfere ye e itšego, ya tshegišo.

Basekaseki ba ka morago ga Forster ba go swana le Sauvage (1965: 38), Bromley (1977: 24), Carter (1998: 24), Heese le ba bangwe (1988: 138), Abrams (1988: 23), Cohen (1978: 38) le Wellek le ba bangwe (1942: 226) ba hueditšwe kudu ke tlhalošo yeo ya Forster.

Bona ba hlaloša gore moanegwahlaedi ga a na dika tšeo a ka tsebjago ka tšona. Ka tsela yeo moanegwa wa mohuta wo ga a fetoge. Le ge kanegelo e ka gola yena ga a gole le yona. Go ka thwe moanegwa wa gona o theilwe godimo ga kgopolo e tee. Gape ga a hlalošwe ka botlalo, ke ka lebaka leo go ka šomišwago sekafoko goba lefokwana le tee go mo tšweletša. Ge ba tšwela pele ba bolela gore moanegwa yo o hlaolwa ke mongwadi ka ditiro tša gagwe. Semelo sa gagwe se a feteletšwa ka maikemišetšo a go tšweletša tshegišo. Ke ka tsela yeo gantši mohuta wo wa baanegwa o bonagalago mo dikanegelong tša metlae.

Go tlaleletša kgopolo ya borateori bao, O’Connel (1996: 2) le Petruso (1991: 186) ba re moanegwahlaedi ga a bontšhe kgolo ge kanegelo e dutše e tšwela pele. Kgopolo ya borateori ba e tlaleletšwa ke Imscher (1981: 282) ge a hlaloša gore moanegwahlaedi o emela sehlopha se se itšego. O bolela gore tšwelelo ya moanegwa yo ke ya go tlwaelega. Gape polelo ya gagwe e a kwešišega. Ditiro tša moanegwa yo di a makatša. Gantši moanegwa wa mohuta wo o tšweletša dinnete tša bophelo. Gape o bontšha ka fao batho ba swanetšego go phela ka gona.

Go ka akaretšwa ka gore moanegwahlaedi ke moanegwa yo a nago le lehlakore le tee. Lehlakore leo ke lona le tšweletšago gore ke motho wa mohuta mang. Gape moanegwa yo o lebane le tshegišo, goba yona metlae.

2.2.3.2 Moanegwaphethegi

Ge a utolla moanegwaphethegi, Forster (1927: 106) o mo hlaloša e le moanegwa wa mahlakore a mabedi (“two dimensional character”) goba go feta fao. O tšwela pele go tšweletša gore moanegwa yoo o swanetše go makatša.

Polelo yeo e gatelela gore ge moanegwa yoo a sa maketše go ka thwe ke moanegwahlaedi. Ka lehlakoreng le lengwe ge a hlagišwa e le moanegwa yo a sa kgodišego gona a ka bitšwa moanegwahlaedi yoo a dirago e ke ke moanegwaphethegi.

Go tšwela pele go tlo lemogwa gore moanegwaphethegi o emela motho wa semelo seo se raraganego. Le ge go le bjalo ke yo a kgodišago ka gobane o swantšha tharano ya bophelo bja motho. O na le katlego ye kgolo mo bophelong. Ke motho yo a lebanago le tiragatšo ya masetlapelo. Se bohlokwa ke gore yena o fetoga le mabaka. Ge a ruma polelo yeo ya gagwe, o re kanegelo ya masetlapelo e lebane le moanegwaphethegi ka gobane:

“Round characters are people who are fit to perform tragically for any feelings except humour and appropriateness (matlakala 100 – 101).”

Balatedi ba Forster bao go šetšego go boletšwe ka bona ge go hlalošwa moanegwahlaedi, gona matlakaleng ao, ba tlaleletša kgopolo ye ya Forster ka gore moanegwaphethegi o na le tharano ye e itšego, yeo e hlohleletšwago ke mabaka ao a phelago go ona. Ka tsela yeo go bothata go hlaloša moanegwa yoo ge a bapetšwa le motho wa madi le nama. Gantši ditiro tša moanegwa yoo di a makatša, eupša le ge go le bjalo ke tša go kgodiša. Lebaka le legolo leo le dirago gore moanegwa yo a kgodiše ke gore o swantšha tharano ya bophelo bja nnete. Ge dintlha tše bjalo di ka se be gona go moanegwa yoo, seo se ra gore ke moanegwahlaedi yoo a itirago moanegwaphethegi. Ke ka tsela yeo Heese le ba bangwe mo letlakaleng la 138 ba tlaleletšago ka gore moanegwaphethegi ke lelatodi la

“monna” yo a nago le ditlwaelo tše di itšego. Ke motho yo a ratago go tseba gore yena (moanegwa) ke motho wa mohuta mang. O utolla dinnete tšeo di mo dikologilego tša bophelo. Ka mantšu a mangwe o gola le kanegelo ge e gola.

Go ka akaretšwa ka gore moanegwaphethegi ke moanegwa yo a nago le mahlakore a mabedi. Moanegwa yo o swanetše go kgodiša ka gore o swantšha tharano ya bophelo bja mmakgonthe. Se sengwe ke gore ge a sa kgodiše gona o iphetša moanegwahlaedi yoo a itirago moanegwaphethegi.

2.3 **Kakaretšo**

Go ka rungwa ka gore tlhalošo ya Forster ya mehuta ye mebedi ya baanegwa, e lego moanegwahlaedi le moanegwaphethegi e bile le khuetšo ye kgolo kudu go banyakišiši ba ka morago ga gagwe. Ka go realo Forster ke mongwadi wa katlego ka ge e le yena wa mathomo wa go tšweletša mehuta yeo ye mebedi ya baanegwa, gomme ya amogelwa ka diatla tše pedi mo go balatedi ba gagwe.

Le ge tlhalošo ye ya Forster e amogetšwe ke balatedi ba gagwe, eupša e na le mathata, ka gobane ga e kwešišege. Ge a hlatholla mehuta ye ga a nepiše dikgopolo tšeo gabotse. Go ya ka polelo ya gagwe o ka re phapano gare ga moanegwahlaedi le moanegwaphethegi ga e tšwelele gabotse. Ge

go lekodišišwa go tla lemogwa gore ge a bolela ka moanegwahlaedi ga go na bothata kudu. Bothata bjo bogolo bo tšweletšwa ke ge a senkasenka moanegwaphethegi ka gore o re o na le mahlakore a mabedi. Ge go ka tšewa mohlala wa Lesibana mo go *Noto-ya-Masogana* (1954), go tla bonwa gore go ya ka tihalošo ya Forster, Lesibana ke moanegwaphethegi.

3. KGAOLO YA BORARO

3.1 Mekgwa ya go hlaloša semelo

3.1.1. Matseno

Borateori ba bolela ka ga mekgwa ye mebedi ya go hlaloša semelo. Ge go tsinkelwa mekgwa yeo ya go hlatholla semelo sa moanegwa go fapantšhwa mokgwa wa go nepiša le mokgwa wa go široga. Dikgopolo tšeo di ya go sekasekwa.

3.1.2. Mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša

Rimmon-Kenan (1983: 49) le Fry (1983:110) ba bolela gore mokgwa wo o hlatholla semelo sa moanegwa ka go diriša lehlaodi. Gabotse go hlaloša ka go nepiša ke go hlaloša ditaba phaa, gore taba yeo e bonagale gabotse, e be ka tsela yeo e tšweletšwago ka gona. Ge mongwadi a ka reela moanegwa leina, leina leo e ka ba fela sešupo, go ka thwe le šupa moanegwa bjalo ka Lukas mo go *Lukas Motšheletšhele* (1963). Lukas ke sešupo, leina leo le šupa moanegwa, e lego Lukas. Seo se ra gore mongwadi o nepiša moanegwa yoo. Ka dinako tše dingwe leina leo e ka ba tlhalošo ya semelo bjalo ka Leilane mo go *Megokgo ya Bjoko* (1969), Leilane ga se sešupo; ke seswantšho ka gore le swantšha semelo sa moanegwa. Gabotse le swantšha swele le hlogo ya bothata ya moanegwa yoo.

3.1.3. Mokgwa wa go hlaloša ka go široga

Ntombela (1994: 131) o bolela gore mokgwa wa go hlaloša ka go široga o arotšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego ditiro le tikologo. Le ge Ntombela a hlaloša ditiro ka go široga eupša go tla lemogwa gore mokgwa woo ke wa go nepiša. Ke ka fao mo lengwalonyakišišong le go tlogo šomišwa lereo leo ka tsela ye nngwe. Go ka thwe go hlaloša ka go široga ke go šomiša tlhalošo bjalo ka ge ditaba tše pedi tša go fapana di kwantšhwa.

Bjale ge, go utolla semelo sa moanegwa go arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego:

- Seo mongwadi a se bolelago ka moanegwa
- Seo baanegwa ba bangwe ba se bolelago ka moanegwa
- Moanegwa ge a itlhaloša

Se bohlokwa ke gore, seo mongwadi a se bolelago ka moanegwa se lebane le mekgwa yeo ka bobedi, e lego go široga le go nepiša. Ka lehlakoreng le lengwe, seo baanegwa ba se bolelago ka moanegwa le ge moanegwa a itlhaloša, tšona di lebane le mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša fela. Taba yeo e yo bolelwa ka botlalo.

3.1.4 Seo mongwadi a se bolelago ka moanegwa

Bromley (1977: 141), Heese le ba bangwe (1988: 38) le Phelan (1989:83) ba tšweletša gore mongwadi ge a bopa moanegwa o nyaka go tšweletša se sengwe go babadi. O rata go lemoša babadi seo ba bego ba sa se tsebe ka moanegwa yoo. Seo a se bolelago ka moanegwa se dira gore batho ba thome go hlokomela moanegwa yoo. Burgoyne (1973:60), Madden (1980: 7) le Price (1983: 38) ba tiišetša kgopolo yeo ka go tšweletša gore seo mongwadi a se bolelago se tšewa ka tsela yeo gomme sa utolla semelo sa moanegwa. Ba kgonthiša gore mantšu a bohlokwa a mongwadi a na le mošito wo mogolo kudu mo go hlagišeng semelo. Ge motho a kwešiša semelo sa moanegwa o tla kgona go phedišana gabotse le baanegwa bao a phelago le bona, ka gore moanegwa o emela motho wa lefase leo go phelwago go lona.

Karolo ye e arotšwe ka dikarolwana tše mmalwa go swana le (a) ponagalo, (b) tikologo, (c) go swantšha ka go tlaleletša, (d) go reela leina, (e) polelo, (f) sebopego sa mmele, (g) polelo ya mmele, (h) tshwantšhišo, (i) mongwalelo, (j) thekniki ya molaodiši le (k) theto.

❖ **Ponagalo**

Irmscher (1981: 288) o hlaloša mokgwa wo moanegwa a bonagalago ka gona ka go re:

“In some stories and plays, appearance may be taken as a clue to the nature of a character if the author leads the readers to attach significance to it.”

Go ya le ka mo Irmischer a hlalošago ka gona ponagalo yeo o e hlaloša ka mokgwa wa go široga ka gore o diriša ditumelo. O hlatholla gore mo dingwalong go dumelwa gore baloi, dikgopana le babolai ke badiredi ba sathane, mola bagale ba le botse gape ba lokile. O tiiša ka gore tumelo yeo e sa le gona le mehleng yeno. Motho wa sekobo o amantšhwa le tša go se loke, mola yo mobotse go dumelwa gore o dira tša go loka. Seo se ra gore ponagalo e ka utolla semelo se se itšego sa moanegwa ka tsela ya ditumelo. Ke gore o hlaloša ka go široga.

Go tiiša kgopolo yeo ya Irmischer, Serudu (1995: 10) le Schwarz (1989: 85) ba bolela gore thekniki ya legoro la ponagalo e laetša baanegwa ba hlalošwa ke mongwadi goba mmoleledi (“spokesman”) yoo a dirišwago ke mongwadi. Taba ye e bolela gore thekniki ya legoro le e lebane le pego yeo e nepišago kanegelo (“direct narrative statement”), ke gore semelo sa moanegwa se hlalošwa go lebeletšwe sebopego sa gagwe.

❖ Tikologo

Tikologo e ka hlathollwa ka tsela ya go nepiša le ya go široga. Ge ba hlaloša tikologo ka tsela ya go široga, Docherty (1983: 247) Kunene (1993: 155) le Sebate (1994: 33) ba re tikologo yeo moanegwa a phelago go yona e ka huetša semelo sa gagwe. Ge a kgonthiša taba yeo Kunene o re tikologo e bopa batho ba nnete ba go sepelelana le mabaka ao ba phelago go ona. Moanegwa a ka fetošwa ke tikologo yeo a dulago go yona. Ge a be a lokile, a ya tikologong ya batho ba go se loke, o tla fetoga le yena a dira tša go se loke.

Ke ka fao Sebate lona letlakaleng leo a tlaleletšago ka gore tikologo ya leago e thuša mmadi go tseba moanegwa yoo a balago ka ga gagwe. O tšwela pele go hlaloša gore ka tikologo mmadi o kgona go kwešiša mekgwa, maitshwaro le bohlae bja baanegwa. Tšeo ka moka di lemogwa ka ditiro tša baanegwa, go akaretšwa le mehuta ya mafelo ao ba phelago go ona. Ke ka fao go ka bolelwago ka tikologo ya sebjalebjae le ya segologolo. Semelo sa moanegwa wa sebjalebjae se fapana le sa wa segologolo, ka gore wa sebjalebjae o tla dira tša sebjalebjae mola wa segologolo a itshwara sekgale.

O ruma ka gore tikologo e tšweletša maemo a moanegwa, le tšeo a di dirago, go ka thwe e itira lepatlelo la kgokagano leo baanegwa ba

tšweletšago ditiro tša bona go lona. Ka go realo tikologo e thuša go hlahla tsebo ya mmadi le tihalošo ya semelo sa moanegwa.

Dikgopolo tša borateori ba di tlaleletšwa ke Ntombela (1994: 131) ge a bolela gore ge go hlathollwa phapoši yeo boreatseba ba alafelago ka gona go tšweletšwa sebopego sa moanegwa yoo a kgokaganego le mediro ye mebe. Ke phapoši ya leswiswi yeo e utollago ditiro tša boloi, monkgo wo mobe wa dihlaro le matlalo a mehutahuta a go tšhoša. Tše ka moka di tšweletša manyami le mathata tšeo di hlagošwago go batho ka go šomiša metšwako yeo. Tikologo yeo e utolla semelo sa moanegwa yoo. Tikologo e ka hlalošwa ka go nepišwa, ka gobane ke elemente ye e gapeletšago ya diteng, ke gore go swanetše go ba le tikologo moo baanegwa ba tlogo kgona go phela gona. Gona moo tikologo ga e emele moanegwa, e hlalošwa e le yona fela.

❖ **Go swantšha ka go tlaleletša**

Rimmon-Kenan (1983: 49) ge a hlatholla kgopolo ye o e tšweletša ka tsela ya mokgwa wa go hlaloša ka go široga. Yena o no re:

"I treat analogy as a reinforcement of characterization rather than as a separate type of character indicator because its

characterizing capacity depends on the prior
on which it is based.”

Go swantšha ka go tlaleletša go ka utolla semelo sa moanegwa, ka gore tshwantšho yeo e bolela seo moanegwa a oketšwago ka sona. Ka tsela yeo mmadi o kgona go tseba moanegwa yoo.

❖ **Go reela leina**

Ge a hlaloša kgopolo yeo Neethling (1990: 319) o re:

“Characterization through naming is a well
known literary device, functioning in probably
all literary genres.”

O šomiša go reela leina bjalo ka thekniki ya go hlaloša semelo sa moanegwa. Gape o arola leina ka dikarolo tše pedi e lego (a) leinaina le (b) leinahlaodi.

❖ **Leinaina**

Ge a hlaloša leinaina o šomiša mokgwa wa go nepiša. Neethling o gatelela gore leinaina la moanegwa gantši ga le tšweletše semelo mo dingwalong. Mongwadi a ka le šomiša goba a le tlogela; kgetho ke ya gagwe. Le ge go

le bjalo leinaina ga la swanela go tshedišwa mahlo mo sengwalong ka gobane ka dinako tše dingwe le ka ba le mohola wo o itšego, go swana le go fa thekgo mo go tšweletšeng seswantšho se se itšego sa moanegwa.

❖ **Leinahlaodi**

Neethling ge a tšwela pele o hlaloša leinahlaodi ka tsela ya go široga. O hlatholla gore le bohlokwa kudu ge go tšweletšwa semelo sa moanegwa:

“One of the most obvious categories and the one which characterization through naming is well manifested, is the category “Alvarez-Altman” calls didactic family or attributive name (letlakala 319).”

Neethling o tiišetša gore maina a legoro le a a itlhaloša, ke gore a bolela seo moanegwa a lego sona. Gantši a sepelelana le mabaka ao moanegwa a ikhwetšago a le go ona. O bolela gore ge moanegwa a le lethabong gantši lethabo leo le tlo hlalošwa ka tsela ya go diriša leinahlaodi. Go no swana le ge a le mathateng, mathata ao a tlo tšweletšwa ka mokgwa wona woo. Neethling o gatelela gore maina a mangwe a hlagiša seriti sa moanegwa mola a mangwe a utolla sebopego sa mmele.

Go tlaleletša kgopolo ye Baker (1997: 15) le Shipley (1970: 129) ba re leina le bohlokwa ka gore le fa mmadi seswantšho sa motho yoo go bolelwago ka ga gagwe. Le ge go le bjalo ga se maina ka moka ao a ka tšweletšago semelo. Ke ke fao Baker lona letlakaleng leo a bolelago gore go na le maina a setšo le a histori. Maina ao a lebanego le setšo a tšwa le polelo mo e tšwago gona, eupša ga go na ditiragalo tše di itšego tše di diregilego gore a be gona, ke karolo ya setšo sa polelo yeo. Ka go realo maina ao ga a amane le tlhalošo ya semelo sa moanegwa. O tiišetša gore maina ao a nago le histori le ona a tšwa le polelo eupša ka gare ga ona go na le ditiragalo tše di diragetšego tše di nago le histori. Maina ao a bohlokwa mo go tšweletšeng semelo sa moanegwa.

O tšwela pele go hlagiša gore mongwadi ge a reela baanegwa ba gagwe maina, o swanetše go hlokomela ge e ba baanegwa bao maina a bona a lebane le tlhalošo ya semelo, ka baka la gore ge ba ka reelwa go sa hlokomelwe taba yeo, tlhalošo ya gona e ka gakantšha mmadi. Go tla lemogwa gore ka dinako tše dingwe moanegwa a ka reelwa leina leo mafelelong le ka tlogo la ama ditiro tša gagwe.

Ge a ruma polelo yeo ya gagwe Baker o re gantši leina le utollela mmadi seswantšho sa mong wa lona. Ge leina le bolela ka go loka, moanegwa yoo a lokilego o tlo fiwa leina leo. O tsopola mohlala go tšwa setšong sa Sekriste. O bolela gore maina a Sekriste a amana kudu le tlhalošo ya

semelo sa moanegwa. Gantši Bakriste ke batho ba go dira dilo tša go loka, ke ka fao maina a bona a utollela mmadi semelo sa bona.

❖ **Sebopego sa mmele**

Mabapi le sebopego sa mmele Neethling (1990:320) o bolela gore mongwadi o swanetše go hlaloša moanegwa gore semelo sa gagwe se tšwele nyanyeng. O bolela gore ge mongwadi a re moanegwa o na le moriri wo moso le mahlo a matala ga gwa lekana. Go nyakega mekgwa ye mengwe ya go hlatholla gore mmadi a kgotsofale. Neethling o tiišetša gore mo tlhalošong ye go na le diboepo tše dingwe tšeo di tlogetšwego, go swana le botelele, nko, go nywanywa, bjalo bjalalo. Diboepo tše di bohlokwa kudu, ka gona di swanetše go hlalošwa ka botlalo gore mmadi a tle a kgone go lemoga semelo sa moanegwa yoo. Mokgwa wo o šomišitšwego mo ke wa go široga.

❖ **Polelo ya mmele**

Kgopolo ye e tšweletšwa ka go šomiša mokgwa wa go hlaloša ka go široga. Ge a tsinkela polelo ya mmele Neethling lona letlakaleng la 320 o tšweletša gore tlhalošo ye kaone e bolela se sengwe ka moanegwa bjalo ka motho, go feta gore o lebelelega bjang. O re mokgwa woo monna a sepelago goba a emago, le ka moo mosadi a šomišago mahlo goba a ipeakanyago mo

setulong o bolela se sengwe ka moanegwa, kudu ge mmadi e le la mathomo a gahlana le yena:

“Body language gives action to what might otherwise be static scene, adds a picture, deepens insight into your character (letlakala 30).”

Ge ba tlaleletša kgopolo yeo ya Neethling, Enright (1962:286), Hodgins (1995:105) le Mahon (1984: 14) ba tšweletša gore polelo ka mmele e ka hlalošwa ka mokgwa wa go šomiša dikarolwana tša polelo bjalo ka madiri ka gobane a na le mošomo wo o itšego woo o sepelelanago le tlhathollo ye e rilego mo polelong. Ba fa mohlala wa lediri la “sepela”. Lediri leo ka bolona ga le tšweletše semelo. Eupša go na le mekgwa ye e rilego ya go sepela yeo ka yona go ka utollwago semelo go swana le ge motho a sepela ka go matšha, go iphoša, bjalobjalo.

Ba bolela gore ge moanegwa a sepela ka go matšha, gantši go itaetša gore o itokišetša ntwā, ka gobane batho ba go matšha ke bahlabani bao ba itokišetšago go lwa. Ka go realo semelo sa moanegwa yoo se a lemogwa.

Ba tšwela pele go hlaloša gore motho a ka sepela ka go iphoša. Go iphoša moo go ka bonagala ka mekgwa ya go fapana. Mekgwa ye mengwe ke ya go tšweletša semelo mola ye mengwe e se na mohola kudu mo go hlatholleng

semelo. Ka go realo mekgwa yeo ga yo šalwa morago mo, ka ge e se bohlokwa mo go utolleng semelo sa moanegwa.

Ba kgonthiša gore ge motho a sepela ka mokgwa wa go se tiwaelege e ka ba a befetšwe goba a tšweletša bokgoa le ge e le go ikgantšha. Mabakeng a mangwe moanegwa o sepela ka go iphoša ka ge a ikgantšha ka seo a lego sona. Moanegwa yoo a ka hlagišwa bjalo ka motho wa makoko.

❖ **Tshwantšhišo**

Malebana le tshwantšhišo Hodgins (1995:113), Fokemma (1991: 19) le Fowler (1982:39) ba fa mohlala wa motho yo a itirago e ke o lokile eupša go se bjalo. Ba mo swantšha le tau yeo e aperego letlalo la nku. Gantši motho wa mohuta wo ditiro tša gagwe ga di sepelelane le tšeo a di bolelago. A ka bolela tša go loka eupša a dira tša go se loke. Gabotse go ka thwe ke sehvirihwiri seo se itirago motho yo botho. Go ka thwe tlhalošo ye e lebane le mokgwa wa go široga.

❖ **Mongwalelo**

Spaanderman (1982: 8) le Cohen (1973: 39) ba tšweletša gore setaele sa mongwadi sa go utolla semelo sa moanegwa se bohlokwa kudu. Ba re mokgwa woo mongwadi a hlalošago moanegwa le segalo seo a mo hlathollago, di thuša gore go lemogwe gore ke motho wa mohuta mang. Ba fa

mohlala wa ge moanegwa a dirile molato. Mongwadi a ka šomiša setaele se se itšego seo se ka tšweletšago motho yoo a iponago molato le pele ga ge a ahlolwa. Tsela yeo a mo hlalošago ka yona e laetša gabotse gore ke yena a dirilego taba yeo.

Gape a ka šomiša segalo go gatelela molato woo o dirilwego ke moanegwa yoo. Ka go realo semelo sa moanegwa yoo se lemogwa ka pela. Go tla lemogwa gore o dirišitše mokgwa wa go nepiša.

❖ **Molaodiši**

Fredrich (1995: 96), Chatman (1967: 97) Wagenknecht (1947: 50) le Daniel (1989: 134) ba re ka go theeletša polelo ya molaodiši ge a bolela ka moanegwa go ka lemogwa semelo sa gagwe. Ba bolela gore molaodiši a ka šomiša dikapolelo le mehuta ye mengwe ya polelo go tšweletša semelo sa moanegwa. Ba fa mohlala wa ge mongwadi a re moanegwa ke moloi, go bolela lentšu leo go tšweletša semelo sa moanegwa ka botlalo. Moloi ke motho yo a dirago ditaba tše mpe tša leswiswi. Ditiro tša gagwe di a šiiša. Ka gona ge mongwadi a swantšha moanegwa le moloi seo se laetša gore moanegwa yoo o dira dilo tša go šiiša tša go se amogelege. Ge go ka lekodišišwa gabotse go tlo lemogwa gore go dirišitšwe mokgwa wa go hlaloša ka go široga.

Go tlaleletša kgopolo ya boChatman, Ntombela (1994: 131) o hlaloša gore mohuta woo o tlwaelegilego kudu wa ge molaodiši a hlatholla semelo ke wa

go nepiša. Molaodiši o dira pego yeo e nepišago. O kgonthiša gore semelo sa moanegwa se ka laetšwa ka tsela ya go šomiša lehlaodi, leinakgopolo goba mohuta wo mongwe wa leina. O fa mohlala wa leinakgopolo wa gore “bošoro bja gagwe ga bo na magomo.” Ge go lekodišišwa mohlala wo go tlo lemogwa gore bošoro bja moanegwa yoo bo feteleditšwe. Motho wa bošoro bjo bobjalo o tla tšhabja ke batho. Go laetša gore se sengwe le se sengwe se a kgonega ka bošoro bja mohuta woo. Ge molaodiši a thoma a dira pego ye bjalo ka moanegwa, seo se laetša semelo sa motho wa go se loke wa go boifiša.

Wilton (1994: 101), Winks (1980: 84), Ogude (1997: 76) le Stone (1976: 19) ba tlaleletša ka gore mongwadi o šomiša taodišo ya motho wa boraro go tšweletša semelo sa moanegwa. Ba fa mohlala wa ge moanegwa a tšea leeto le le itšego. -Seo se ra gore moanegwa o hlalošwa a nyaka go tseba setšo sa gagwe. Setšo ke bohwa bja setšhaba. Setšhaba seo se sa bolokego setšo sa sona ke seo se timetšego. Ka gona go bohlokwa gore moanegwa a tsebe mo a tšwago. Ge motho a tseba setšo o tla kgona go phedišana le batho ba ditšo tše dingwe, gape se dira gore motho a be le maitshwaro a mabotse.

❖ Theto

Ntombela (1992: 130) le Imscher (1981: 289) ba bontšha bohlokwa bja theto ge e lebane le tlhalošo ya semelo sa moanegwa. Ba re direto bjalo ka dikanegelo, di ngwadilwe ke batho. Ke gore mmadi o ba le kgahlego go

baanegwa ba theto go swana le ba dingwalo ka moka. Ba hlatholla gore molaodiši o laodišetša mmadi ka moanegwa yo a itšego. Ke moanegwa yoo go kwewago lentšu la gagwe fela a sa bonwe. Ge moanegwa yoo a itheta mmadi o kgona go utolla semelo sa gagwe, ka gore theto yeo e tšweletša seo moanegwa yoo a lego sona. Mongwadi o šomiša karolo yeo go nagana, go na le go bolela ka lentšu la gagwe. Ka go dira bjalo go tla kwešišwa moanegwa yoo go bolelwago ka ga gagwe. Mokgwa woo o šomišitšwego ke wa go široga.

Go ka akaretšwa ka gore seo mongwadi a se bolelago ka moanegwa se bohlokwa kudu mo go utolleng semelo sa gagwe. Dikarolwana tšeo di boletšwego di thuša mmadi gore a kgone go lemoga semelo sa moanegwa yoo a balago ka ga gagwe.

3.1.5 Seo baanegwa ba bangwe ba se bolelago ka moanegwa

Fredrich (1995: 61), O'Connel (1996: 3), Myers (1997: 97), Morgan (1943: 23) le Raselekoana (1991: 67) ba bolela gore dipolelo tša baanegwa di swanetše go tsinkelwa ka šedi pele di ka amogelwa go ba tša nnete. Go na le dinako tšeo baanegwa ba bolelago maaka ka moanegwa ka boomo, goba ba ka ba ba dira bjalo ba sa lemoge gore ba dira phošo. Gantši baanegwa ba ka bolela maaka lebaka e le go nyenyefatša moanegwa yoo. Ge baanegwa ba ka bolela seo e sego nnete ka ga moanegwa ba tla timetša babadi, ka gore bona ba tla tšea gore semelo sa gagwe se ka tsela yeo. Borateori ba ba gatelela

gore tšeo di boletšwego ka moanegwa di swanetše go tsinkelwa ka šedi pele ga ge di tla tšewa ka tsela yeo di lego ka gona.

Go tla lemogwa gore karolo ye e arotšwe ka dikarolwana tše mmalwa go swana le (a) poledišano, (b) mokgwa woo baanegwa ba bohlale ba bonago moanegwa le (c) mokgwa woo baanegwa bao ba sego bohlale ba bonago moanegwa ka gona. Bjalo ka ge go hlalošitšwe, karolo ye e lebane le mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša fela.

❖ **Poledišano**

Baker (1997: 15) o ahlaahla bohlokwa bja poledišano kutollong ya semelo sa moanegwa. Go theeletša baanegwa ba babedi goba go feta ba boledišana ka moanegwa, go botša goba go bontšha mmadi dilo tše dintši ka ga gagwe. Poledišano yeo ka pela e laetša semelo sa moanegwa yoo. Ga go nyakege gore motho yo mongwe a hlaloše go ya pele. O gatelela gore lentšu le lengwe le le lengwe le na le mohola ka gore le utolla se sengwe ka moanegwa. Hodgins (1995: 109) o tiišetša kgopolo yeo ka go tšweletša mehola ya poledišano. Le ge go le bjalo mehola yeo ga a e hlaloše, o e bolela fela, yona e lebane le (a) go tšweletša semelo sa moanegwa, (b) go tšweletša setswalle magareng ga baanegwa le (c) go dumelela baanegwa go botšana dinnete ge go na le tšeo di sa ba kgotsofatšego, bjalobjalo. O gatelela gore poledišano yeo e hlagišago mehola yeo, e utolla semelo sa moanegwa.

❖ **Mokgwa woo baanegwa ba bohlale ba bonago moanegwa ka gona**

Go ya ka Slattery (1989: 75) baanegwa ba bohlale ba tsenelela ka dinyakišišo ge ba nyaka go tseba moanegwa. O bolela gore gantši ba utolla le tšeo di iphihlilego, tšeo motho a ka se di lemogego. Seo se ra gore dinyakišišo tše bjalo di ka fetola seo go bego go tšewa gore moanegwa o ka gona. O hlatholla gore moanegwa a ka tšweletšwa e le motho wa go loka, eupša baanegwa ba bohlale ba se mmone ka tsela yeo. Bona ba ka bona lehlakore la go se loke ka baka la gore ba tsinketše ka šedi seo moanegwa a lego sona. Slattery lona letlakaleng leo o tiišetše gore go na le baanegwa ba maleme a boreledi, bao motho a ka se lemogego gore ke dihwirihwiri. Go baanegwa ba bohlale seo ga se bothata ka gore ba kgona go nyakišiša, ba utolla ka pela gore moanegwa yoo ke motho wa mohuta mang. Ka gona baanegwa bao ba kgona go tšweletša semelo sa moanegwa yoo pepeneneng moo se tlogo bogwa ke mang le mang.

❖ **Mokgwa woo baanegwa bao ba sego bohlale ba bonago moanegwa ka gona**

Harvey (1965: 70) le Slattery (1989: 75) ba re baanegwa ba mohuta wo ga ba bone dilo ka tsela yeo ba bohlale ba di bonago ka gona. Ka nako ye nngwe ba tšweletša dilo tšeo e sego nnete. Ka tsela yeo go swanetše go hlokomelwe kudu gore go se tlo latela semelo seo se fošagetšego. Ba hlagiša gore baanegwa bao ba sego bohlale ga ba na ponelopele. Ba bona tša mo

kgauswi fela, ga ba tsenelele gare ga moanegwa go nyakišiša gore ke motho wa mohuta mang. Ka dinako tše dingwe, tšeo ba di bonago ga di tšweletšwe ka bokgwari seo moanegwa a lego sona. Go realo go ra gore semelo sa moanegwa ga se tšweletšwe gabotse.

Go ka rungwa ka gore seo baanegwa ba se bolelago ka moanegwa se arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego poledišano, mokgwa woo baanegwa ba bohlale ba bonago moanegwa le tsela yeo baanegwa bao ba sego bohlale ba bonago moanegwa ka gona. Dikarolwana tšeo di thuša go utolla semelo sa moanegwa.

3.1.6 Ge moanegwa a itlhaloša

Go swana le seo baanegwa ba se bolelago ka moanegwa, karolo ye le yona e lebane le mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša fela. Ge go lekodišišwa gabotse go tla lemogwa gore karolo ye e arotšwe ka dikarolwana tše mmalwa bjalo ka (a) ditiro tša moanegwa le (b) polelo ya moanegwa. Dikarolwana tšeo di tlo hlathollwa ka botlalo.

❖ Ditiro tša moanegwa

Ge a senkasenka kgopolo ye Imscher (1981: 287) o re mmadi o swanetše go itswalanya le ditiro tša moanegwa, ka gore ke mokgwa wa mongwadi wa go bontšha seo moanegwa a lego sona. Ge a ruma taba yeo o re ka ditiro mmadi

o kgona go tseba moanegwa yoo a balago ka ga gagwe ntle le go botšwa ke motho yo mongwe.

Ge ba tšwetša kgopolo yeo pele Hatton (1973:38), Madden (1980: 7), Price (1983: 38) le Heese le ba bangwe (1988: 38), ba bolela gore semelo sa moanegwa se ka tšweletšwa ke ge a nyaka go itseba. Moanegwa o ipotšiša dipotšišo tšeo di nyakago dikarabo tšeo di tlogo mo thuša gore a itsebe gore ke yena mang? Taba ye ga e mo fe khutšo. O nyaka go tseba ge e le gore o na le mohola setšhabeng seo a phelago go sona.

Ba tšwela pele go hlaloša gore moanegwa o nyakišiša ge e le gore bohlale bja gagwe bo ka ba bo thuša setšhaba. Setšhaba seo se amogela seo a se dirago, goba se bona a se na mohola. Tše ka moka di dira gore go lemogwe semelo sa gagwe. Ke motho yo a fišegelago go tseba gore ke mang gare ga setšhaba seo a phelago le sona. O fišegela go phela ka tsela yeo a tlogo amogelwa ke batho.

Ke ka fao Hochman (1985: 113) le Heese le ba bangwe (1988: 38) ba kgonthišago gore ntlha ye bohlokwa mo pading ke leeto la moanegwa la go nyaka go itseba. Ba bolela gore moanegwa o tšea nako a nyakolla, segolothata e le gore a itsebe gore ke motho wa mohuta mang. Taba ye ke tlhobaboroko mo go moanegwa; o nyaka go utolla seo a lego sona; a tsebe dilo tšeo batho ba bangwe ba di tsebago ka ga gagwe. Ke ka tsela yeo a tšeago leeto la go nyaka go itseba.

Cohen (1973: 39 – 40) o hlaloša gore karolwana ye nngwe ye bohlokwa ke ya ge moanegwa a gana ditaelo goba a thulana le baanegwa ba bangwe. Go na le mabaka a mantši ao a ka dirago gore moanegwa a gane ditaelo. Cohen o kgonthiša gore ka dinako tše dingwe moanegwa a ka fiwa ditaelo tšeo a sa kwanego le tšona. Seo se ra gore a ka se dumele ditaelo tšeo. O re ditaelo e ka ba tša nnete goba tša go gatelela batho ba bangwe. Ge moanegwa a gana ditaelo tšeo a di fiwago, seo se ka hlola thulano le batho bao ba mo fago tšona. Thulano yeo ke yona e dirago gore semelo sa moanegwa se lemogwe.

Cohen o gatelela gore ka dinako tše dingwe moanegwa o gana ditaelo e le fela go leka go šitiša morero wa motho yo a mo fago ditaelo tšeo. Ka gona semelo sa moanegwa se ka tšweletšwa e le motho wa go gana ditaelo ka tshwanelo goba a dira mereba ya go šitiša se sengwe.

Go tlaleletša kgopolo ya borateori bao, Rimmon-Kenan (1983: 49) o arola ditiro ka dikarolwana tše pedi. O bolela gore semelo sa moanegwa se ka tšweletšwa ke ditiro tša nako ye e itšego (“one time actions/non routine”) le ditiro tšeo di tlwaelegilego (“habitual actions”). Ditiro tša nako ye e itšego di hlagiša ponagalo ye mpsha ya moanegwa, ke gore: “One time actions tend to evoke the dynamic aspect of the character, often playing a part in a training point in the narrative”. Ponagalo yeo ye mpsha ke yona e utollago seo moanegwa a lego sona, ka gore go tšwelela selo sa go se tlwaelege mo go yona.

Malebana le ditiro tše di tlwaelegilego o re di tšweletša ponagalo ya go se fetoge ya moanegwa, gantši ya go segiša goba ya kgegeo. Moanegwa ga a fetoge ditirong tšeo a di dirago. Ge a be a dira tše mpe o tla tšwela pele go dira bobbe. O gatelela gore ka ditiro mmadi o kgona go lemoga gore moanegwa ke motho wa mohuta mang. Ditiro tša gagwe di sepelelana le seo a se dirago goba seo a swanetšego go se dira fela a sa se dire. Go realo go ra gore ditiro di kgatha tema ye bohlokwa mo go utolleng semelo sa moanegwa.

Kgopolo ya borateori ba e tlaleletšwa ke Ntombela (1994: 131) ge a re go na le ditiro tša nakwana (“one time action”) tšeo moanegwa a itšweletšago ka tšona. Ditiro tšeo o di arola ka dikarolwana tše tharo, e lego (a) tša tshwaetšo (“act of commission”), (b) tša go akanya (“contemplated act”) le (c) tša tlogelo (“act of omission”). Ditiro tšeo di ilo hlathollwa gore di kwešišege.

➤ **Ditiro tša tshwaetšo**

O tšweletša gore ditiro tša tshwaetšo di lebane le tiro yeo e dirwago ke moanegwa. O hlaloša gore ka dinako tše dingwe moanegwa a ka bea molaba, a beela motho yo mongwe, eupša wa swara ngwana goba bana ba gagwe. Ditiro tšeo di laetša semelo sa moanegwa yoo ka botlalo gore ke motho yoo a sa lokago.

➤ **Ditiro tša go akanya**

Mabapi le ditiro tša go akanya o re ke tšeo mongwadi a di dirago a sa lemogwe gore a ka di dira, go swana le ge motho a nyaka go ipolaya. Batho ga ba gopole gore motho a ka dira taba ye bjalo go fihlela ge ba hwetša a ipolaile, goba a leka go ipolaya. Go realo go ra gore ditiro tšeo di utolla semelo sa moanegwa yoo, ke motho yoo a nago le sephiri.

➤ **Ditiro tša tlogelo**

Ge a hlaloša ditiro tša tlogelo o bolela gore ke tšeo moanegwa a swanetšego go di phetha eupša a di tshediša mahlo. Ge ngwana ka mo lapeng a bolailwe ke bolwetši bja go se kwešišege go na le gore motswadi a emaemele taba yeo, ga a dire bjalo. Seo se ra gore motswadi yoo o itebatša maikarabelo a gagwe. Tšeo a swanetšego go di dira o di tshediša mahlo.

Le ge Ntombela a hlatholotše gore mokgwa wo o šomišitšwego mo ke wa go široga, fela ge go ka hlokomelwa gabotse go tlo lemogwa gore o šomišitše mokgwa wa go nepiša.

Go tlaleletša kgopolo ya borateori bao Hodgins letlakaleng la 105, o šomiša dithekniki tše di itšego go tšweletša khuduego ya moanegwa. Le ge go le bjalo dithekniki tšeo ga a di hlaloše, o di bolela fela gomme a fa mehlala. O hlagiša moanegwa a befetšwe, a lahla mongatse, a buša a o topa, a o

pitlagantšha mokgahlo ga diatla tša gagwe. Khuduego ya mohuta wo e utolla semelo sa moanegwa.

❖ **Polelo ya moanegwa**

Mabapi le polelo ya moanegwa Irmscher (1981: 288), Myles (2001: 10) le Phelan (1989: 139) ba bolela gore mmadi a ka kgona go lemoga semelo sa moanegwa yoo a balago ka ga gagwe ka go kwa polelo. Ge mongwadi a ngwala ka polelo ya moanegwa o swanetše go itokela ka gare ga moanegwa yoo, gore segalo le mantšu di nyalelane le tša moanegwa yoo a ngwalago ka ga gagwe.

Go oketša ditaba tšeo di bolelwago ke bolrmscher, Rimmon-Kenan (1983: 49) ge a senkasenka polelo o hlatholla gore e ka ba ka mokgwa wa poledišano goba ka setu. O bolela gore mokgwa wa go hlaloša semelo ka polelo o tlwaelegile kudu. Polelo ya moanegwa e ikgetha go ya moanegi, gape e bolela seo moanegwa a lego sona, ka gona mmadi o kgona go lemoga semelo sa moanegwa ntle le mathata. O tiišetša gore mokgwa woo moanegwa a tšweletšago polelo ya gagwe o bohlokwa kudu, ka gore o ka šupa se sengwe ka ga gagwe, go swana le setšo goba mošomo wa gagwe bophelong.

Go kgonthiša taba yeo Ntombela (1994: 131) o hlaloša gore polelo e ka tšweletša thulano ya ka gare ya moanegwa. Moanegwa o ipotšiša gore tšeo a

di dirago di lokile goba di fošagetše? O rata go hwetša tharollo ya seo a lego sona. O kgonthiša gore moanegwa o a itshekatsheka, o rata go tseba gore o sepela tseleng ye bjang. Ge e le gore mmila woo a o swerego ke wa go loka, o tla tšwela pele ka wona. Go tla ba bjalo le ge a sepela tseleng yeo e fošagetšego le gona o tla lemoga seo, a leka go sokologa. Ke ka lebaka leo a tlamegago go senkasenka ditaba tšeo a nnoši gore a humane lesedi, ga a nyake thušo ya motho. O rata go hwetša tharollo ka boyena. Ka gona semelo sa gagwe se a utollwa.

Go tlaleletša kgopolo ya borateori bao, Slattery (1989: 75) o bolela gore polelo ya moanegwa e bohlokwa ka ge mongwadi a ka šomiša mantšu ao a bopago semelo sa moanegwa yoo. Thekniki ye e lebane kudu le baanegwa bao ba nago le mathata a tlhago a go bolela. O gatelela gore gantši moanegwa yo a nago le bofokodi bjo, o palelwa ke go bo fihla, ka gona semelo sa gagwe se utollwa gabonolo ka tirišo ya polelo. Thekniki ye e lebane le mokgwa wa go široga.

Go ka rungwa ka gore go itlhaloša ga moanegwa go bohlokwa kudu mo go utolleng semelo sa gagwe. Taba yeo e thuša mmadi gore a kgone go tseba moanegwa ka botlalo. Karolo ye le yona e arotšwe ka dikarolwana tše mmalwa tšeo di thušago mo go tšweletšeng semelo. Se bohlokwa ke gore karolo ye e lebane le mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša fela.

3.1.7 **Kakaretšo**

Go hlalošitšwe mekgwa ye mebedi ya go hlatholla semelo sa moanegwa, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša le (a) mokgwa wa go hlaloša ka go široga. Mekgwa yeo e arotšwe ka dikarolwana tše tharo, e lego (a) seo mongwadi a se bolelago ka moanegwa, (b) seo baanegwa ba se bolelago ka moanegwa le (c) ge moanegwa a itlhaloša. Dikarolo tše di arotšwe ka dikarolwana tše di thušago go tšweletša semelo sa moanegwa bjalo ka ditiro, tikologo, bjalobjalo.

4. KGAOLO YA BONE

4.1 Matseno

Ge go ka lekodišišwa ka tshokomelo polelo ya borateori bao go tlo lemogwa gore ba kwana ka ga mehuta yeo ye mebedi ya baanegwa, e lego moanegwahlaedi le moanegwaphethegi. Le ge dikgopolo tšeo tše pedi di amogelega, ditlhalošo tša tšona ga di tsenelele, ga di kgodiše. Mathata a a lebanego le ditlhalošo tšeo a tšwelela gabotse ge Forster a ka badišišwa ka šedi, moo a bolelago ka baanegwa ba Dickens ge a re:

“The case of Dickens is significant. Dickens' people are nearly all flat (Pip and David Copperfield attempt roundness, but so differently that they seem more like bubbles than solid). Nearly everyone can be summed up in a sentence, and yet there is this wonderful feeling of human depth”.
(letlakala 98).

Ka tlhalošo yeo ya Forster, e lego, “everyone can be summed up in a sentence,” go nepišwa moanegwahlaedi. Tlhalošo ye e ka amogelwa, gape e lebane le polelo yeo ya Forster ge a bitša baanegwa ba mohuta woo “humour”, “type” le “caricature”. A napa a tlaleletša ka gore gagolo ba

šomiša go sola goba go segiša, ga se baanegwa ba dingwalo tša masetlapelo (letlakala 93).

Gabotse semelo sa baanegwa ba Matsepe se ka hlalošwa ka go šomiša lefoko le tee fela. Ge go bolelwa ka ga Leilane (*Megokgo ya Bjoko*, 1969), semelo sa gagwe se hlalošwa ka botlalo ka lefoko le:

O di tsošitše Leilane leo le ilago lethabo (letlakala 22).

Le semelo sa Nthumule se hlalošwa ka tsela yeo. Mohlala šo:

Nthumule a ithumula a itulela (1969: 30).

Mola Sohlang go ka thwe ke go sohla, ke ka lebaka leo mo letlakaleng la seswai a itiwago go thwe:

Sohla maaka a gago o be o a metše.

Se segolo ke gore ga se gatee fela ge Matsepe a akaretša semelo sa moanegwa yo a itšego ka tsela yeo. Ge e se Leilane wa go ila lethabo ke Leilane wa go se ile ntwā (1969: 11).

Go mehlala yeo ka moka, tshegišo e gona, yeo Matsepe a e šomišitšego go gegea.

Mathata a magolo ao a tšweletšwago ke Forster, ke ge a re baanegwahlaedi bao ba Dickens ba thoma go fetoga baanegwaphethegi (“attempt roundness”). Tsopolo yeo le yona e bontšha gore le yena o gakanegile ka gobane o ka re ga a sa tseba go hlaloša dikgopolo tšeo ka nepišo ye e swanetšego. Ke ka lebaka leo maikemišetšo a magolo ka nako ye e le go nyaka tlhalošo ye e tseneletšego. Le ge go le bjalo ga se gore maitapišo a Forster a a nyatšwa, ka gobane ge a bolela ka baanegwa bao ba Dickens, o re, “Yet there is this wonderful feeling of “human depth” (letlakala 98). Lefokwana le mo gongwe le opile kgomo lenaka le ge a se a le hlaloša.

“Human depth” e lebane le lerato, tlhompho, thorišo, tumišo, bjalo bjalo. Ke gore ge moanegwa a thabela se sengwe mmadi le yena o a se thabela. Go no swana le ge a nyamišwa ke se sengwe, le mmadi o nyamišwa ke sona seo.

4.2 Moanegwahlaedi

Bjale go ilo lekolwa mehlala ye e rilego go tšwa dipukung tša Sepedi. Mohlala wo mobotse wa moanegwahlaedi ke Lesibana mo go *Noto-ya-Masogana* (1954). Lebaka le legolo leo le dirago gore Lesibana e be moanegwahlaedi ke gore tšeo a di dirago di na le tshegišo, gape ga a na “human depth”. Nako ye nngwe le ye nngwe ge Lesibana a welwa ke kotsi go a segwa. Ke ka fao mmadi a nyakago gore a boele tseleng ka gore o

itswalanya le Mamahlo, yoo a sa nyakego go bona a nyamišwa. Ke ka baka leo go nyakwago gore Lesibana a se dire tša go se loke.

Mongwadi ge a hlaloša ditaba tša kua šebining, di a segiša, gape ke ditaba tše di ilego tša buša Lesibana. Lesibana o ile go fihla ga Madlamini a bewa phapošing ya ka morago mo a ilego a dula ka gare ga ditulo tša manongonongo. Goba a fetša go ja a tlišetšwa semetlana sa bjala bja Sekgowa tafoleng. Ka morago ga galase ya mathomo mošemane a kgopela gore a apole paki ka ge go be go fiša. Yona a e kaletša ka morago ga lebati moo mongatse wa gagwe o bego o le gona. Madlamini o ile go boloka dibjana a laela gore Lesibana a lefe.

Lesibana a botšiša gore ke bokae. Madlamini a re o nyaka ponto godimo ga tše a di ilego. Lesibana a tšea gore Madlamini o dira metlae, kgane ke gona ge a tšhetše noga ka mabu. Madlamini a ema ka maoto gomme a ntšha thipa ye kgolo ya bogale, a e swara gabotse gore lesogana le lahlegelwe ke bophelo.

Madlamini le Lesibana ba be ba emeletšane bjalo ka mekoko ye mebedi e gwabelana. Lesibana a tsentšha seatla ka potleng a ntšha bonnyane bjoo a bego a bo swere, a bo fa mosadi yoo. O ile go bala tšhelete yeo, mosadi a kgotsa a re, “Tshin! Kwedin, intoni le”? (letlakala 45). A realo a batamela lesogana, a emišitše thipa yela. Ka go bona lehu le batametše, Lesibana a fela a katakata ka sa morago. O be a wetše diatleng tša lenaba. Ka

nako ye mosadi a rego o hlaba Lesibana, gwa kwala motho a kokota lebating la phapošing ya ka pele. Mosadi a tloga a ya go bona gore ke mang yo a kokotago. Lesibana o ganne go bona mosadi a re “feke” a be a šetše a le lefastereng a kutumpela ka mafuri. A ragoga ka lebelo a leba kgorwaneng yeo e tšwelago ka ntle. Ge a fihla tseleng ye kgolo mosadi a mmona a hlaba mokgoši a re lehodu le mo tšhabela ka tšhelete. Batho ba ile ba gana go kwa mokgoši woo, le go bona Lesibana a kitima. Bangwe ba mo foša ka ditena, tšeo di ilego tša mo teta mokokotlo, tša ba tša nyaka go mo lahla fase. Bangwe ba leka go mo swara fela ba palelwa ka gore Lesibana o be a sa tšhabe pula a tšhaba lehu. Setena se sengwe sa mo teta hlogo gomme madi a itahla. A wa fase gomme a se ke a wela sa ruri. Ka pela a be a šetše a tsogile, a bone tsela ya go boela mo a dulago. (matlakala 42 – 45).

Tabakgolo ke gore Lesibana ge a dira tša go se loke o swanetše go solwa goba gona go otlwa. Mmadi o ikgweranya le Lesibana ka gore ke moanegwathwadi. Ke ka lebaka leo a nepišwago. Gape Lesibana ke molwantšhwa ke ka tsela yeo a swanetšego go dira tša go loka, ka gore molwantšhwa o lebane le go loka. Ge Lesibana a dira tša go se loke gomme a otlwa, kotlo yeo e a thabelwa, ka gore bjale o fetogetše go lokeng. Nako le nako ge a fapoga tseleng ya go loka, go nyakega gore a otlwe gore a boe a loke gape.

Moanegwa yo mongwe yoo a swanetšego go hlokomelwa ke Lešala. Lešala ke molwantšhi ka gona o lebane le go se loke. Taba ye e bonala gabotse ge a be a betša boLesibana ka matlapa. Gona moo ga go ikgweranywe le yena ka gore o dira tša go se loke. Go nyakega gore a otlwe gore a boele go lokeng.

Go ka tšewa gape Ariel mo go *Nnete Fela* (1989). Ariel ke moanegwathwadi gape ke molwantšhwa, ke ka lebaka leo a emelago go loka. Sindikheithi ke molwantšhi, e emela go se loke. Eupša mo go ikgweranywa le go loka. Ariel go ka thwe ke “type” ka ge a ka hlalošwa ka lefoko le tee. Ga a na bosodi; o emela go loka goba wona molao.

Ge go ka lebelelwa Bubbles go tla lemogwa gore ga se moanegwathwadi fela semelo sa gagwe se a fetoga. Ke moanegwa wa mahlakore a mabedi. Le ge a na le mahlakore a mabedi ga se moanegwaphethegi ka gobane le ge go se na tshegišo ga go na botho.

Ge Bubbles a dira tša go se loke, mmadi o nyaka gore a loke, a nyalwe ke Ariel. Taba ya gore a nyalwe ke Ariel e ka se phethege ge a sa fetoge ya ba motho wa go loka. Ge a fetogile ke ge a amogetšwe. Seo se ra gore go ikgweranywa le yena.

4.3 Moanegwaphethegi

Taba ye bohlokwa yeo Forster a e bolelago mabapi le moanegwaphethegi ke gore o lebane le “roundness”, gape o na le “human depth”. Kgopolo ye bohloka mo ke ya “human depth”.

Mo go ilo hlokomelwa dipuku tše pedi, e lego *Lukas Motšheletšhele* (1963) le *Tladi wa Dikgati* (1971). *Lukas Motšheletšhele* e na le “roundness” le “human depth”. Eupša ge e le *Tladi wa Dikgati* yona ga e na “roundness” eupša e na le “human depth” fela. Ke ka lebaka leo go thwego “human depth” ke ye bohlokwa.

Lukas Motšheletšhele o na le “roundness” ka gore ke moruti fela o na le bofokodi bjo bogolo. Gape Lukas a ka hlalošwa ka lefoko le tee; ke motho wa bofora. Se sengwe se bohlokwa ke gore *Lukas Motšheletšhele* (1963) ke padi ya masetlapelo. Le ge Lukas e se wa go loka eupša o kwelwa bohloko ge a hlagelwa ke mathata ka gore ke motho.

Ka lehlakoreng le lengwe *Tladi* ga a na “roundness” eupša o na le “human depth”. O ka re ke moanegwahaedi. Ke motho wa go loka. Semelo sa gagwe se ka hlalošwa ka lefoko le tee.

Le ge go le bjalo Tladi ga se “type”, “caricature”, “humour”, ka gobane tshegišo e a hlokega mo go yena. Ge go ka lekodišišwa gabotse go tlo bonwa gore o na le “human depth” ke ka lebaka leo a kwelwago bohloko.

Tladi ke motho wa go loka go tloga mathomong a padi go fihla mafelolong. Mo mathomong Tladi o dira tša go loka, o bontšha bogale ka morago ga go hlomola naga mootlwa ka go bolaya nkwe yeo e bego e itirela boithatelo ka diruiwa. O sa tšwela pele go dira go loka ge mphato wa thaka tša gagwe o etšwa. Ke tshwanelo gore Tladi a ye le bagwera ba gagwe morotong, eupša ka baka la gore mogolo wa gagwe o paletšwe ke go ya komeng le thaka tša gagwe, Tladi o thibelwa go wela, go thwe a ka se wele le mogolo wa gagwe gotee.

Tladi o tšhabela mphantong wa gaMasemola; o hlaselwa ke bolwetši ge a le fao, gomme o lewa ke moroto. Tladi o hwa e le motho wa go loka. Motho a ka ipotšiša gore ke ka lebaka la eng ge motho wa go loka bjalo ka Tladi a welwa ke mathata. Mongwadi o tšweletša bohloko bjoo ge a hlagiša manyami a batswadi le ba lapa, ka tsela yeo “human depth” e a tšwelela.

Ka tlhalošo yeo e filwego mo godimo go ka akaretšwa diphapantšho tša baanegwa ba mehuta yeo ye mebedi, e lego moanegwahlaedi le moanegwaphethegi ka tsela ye: Baanegwa ba babedi bao ba laolwa ke dikgopolo tše pedi tša go fapana.

Gabotse moanegwahlaedi o lebane le kgopolo ya go loka. Seo se ra gore ga go bolelwe ka motho eupša go bolelwa ka kgopolo. Baanegwa bao ka moka ba emela go loka. Ge ba etšwa tseleng mmadi o a ba sola. Ditaba di laolwa ke tša go loka, ke ka fao ge moanegwa a sa dire tša go loka a otlwago.

Ka lehlakoreng le lengwe moanegwaphethegi o laolwa ke kgopolo ya botho. Baanegwa bao ba kwelwa bohloko ka gore ke batho. Gape ba na le bofokodi bjoo motho mang le mang a nago le bjona.

4.4 **Kakaretšo**

Ka ge bjale go tsebja tlhalošo ye e feletšego ya moanegwahlaedi le moanegwaphethegi, go tlo lekolwa gore baanegwa bao ba šomišitšwe bjang mo dipukung tša Sepedi. Dipuku tšeo di yago go nepišwa ke *Noto-ya-Masogana* (1954), *Nnete Fela* (1989), *Tladi wa Dikgati* (1971) le *Lukas Motšheletšhele* (1963). Eupša go tla tšewa mehlala go tšwa go dikanegelo tša Sepedi le dipadi tše dingwe go tlaleletša.

5. KGAOLO YA BOHLANO

5.1 Moanegwahlaedi

5.1.1 Matseno

Ka mo go hlalošitšwego ka gona moanegwahlaedi ga a na botho, go ka thwe semelo sa gagwe se laolwa ke go loka le ge e le go se loke ge e le molwantšhi. Ke ka tsela yeo go tlogo nepišwa molwantšhwa le molwantšhi ge go bolelwa ka moanegwahlaedi. Tshekatsheko e tlo sepedišwa ka tsela ye:

- Sa mathomo, semelo sa baanegwahlaedi bao se tlo bolelwa
- Sa bobedi go tlo hlalošwa dithekniki tša go ikgweranya le molwantšhwa
- Sa boraro go tlo hlathollwa ditiragalo tša go loka le tša go se loke.

Dipadinyana tše di tlogo sekasekwa malebana le kgopolo ya moanegwahlaedi, ke *Noto-ya-Masogana* (1954) le *Nnete Fela* (1989).

5.1.2 ***Noto-ya-Masogana (1954)***

5.1.2.1 **Baanegwa**

Baanegwa ba babedi ba ba tlogo nepišwa ke Lešala le Lesibana, e lego molwantšhi le molwantšhwa. Moanegwa yo bohlokwa mo ke Lesibana ka gobane ke yena moanegwathwadi yo mmadi a ikgweranyago le yena.

❖ **Lesibana**

Ge go lekodišišwa ka tlhokomelo go tlo lemogwa gore Lesibana o na le mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke.

Ditaba tša go loka ga Lesibana di lebantšhwa le tatagwe. Gabotse ke Lesibana wa seriti, mafolofolo, le tlhompfo. Seo se tšweletšwa ke **tlhalošo** ya mongwadi ge tatagwe a bolela le yena ka tša go ya komeng. Lesibana ga a mo fetole:

Ka gobane e le tlhompfo gare ga batho ba baso go se fetolane le motho yo mogolo (letlakala 4).

Gape Lesibana ke motho wa go hlomphega setšhabeng ka ge e le mokgomana wa mošate. Ka tsela yeo ditaba tša go loka di bonala gabotse mo go yena.

Gape polelo ya Lesibana ge a laelana le Mamahlo kua seteišeneng ge a eya Makgoweng e tšweletša go loka ga gagwe, moo Lesibana a tshepišago Mamahlo gore o tla boa a tla a mmeke. Gape o re ge e le gore go na le motho yo a ka hlanogago e tla ba Mamahlo, e sego yena. Ditaba tše di kwala e le tše botse, tša go kgahliša tša motho wa go loka.

Ge go hlalošwa Lesibana a šoma, ge a fihla Makgoweng, go bontšhwa potego goba gona go tshepega, ka gore o šoma ka maatla gore a tle a kgone go phethagatša tshepišo ya gagwe go Mamahlo, ya gore o tla boa a tla a mmeke:

Mošemane a tsentšha garafu, a ngwatha
mafsika a mantši (letlakala 29).

O tšwela pele a re mošomo woo o o tiwaetše ke thaloko (letlakala 29). Se se laetša gore Lesibana e sa le yola wa go loka, go swana le ge a tsebilwe ge a tloga gae. Go tliša kgopolo yeo Lesibana o re:

Mamahlo ke šomela mosadi wa ka, Mamahlo
gomme mohla ke fetša fa ke ya go mo
goroša (letlakala 29).

Mongwadi o tšweleditše Lesibana a boeletša tshepišo ya gagwe yela a go e
dira go Mamahlo. Ke gore o sa tiiša gore Lesibana e sa le yola wa pele, o
sa tiišetša tshepišo yela ya gagwe.

Taba ya thaetlele ya puku ye *Noto-ya-Masogana* le yona e laetša semelo
sa Lesibana gabotse: Ke motho wa maemo.

Lehlakore leo le sa lokago la Lesibana le tšweletšwa ke ge bjale Lesibana a
thoma go tiwaela bophelo bja Makgoweng, a lebala ditshepišo tšeo a di
dirilego go Mamahlo. Ge Lesibana a dira tša go se loke go dungwa ge a
ka otlwa gore a boele e be motho wa go loka. Ge Lesibana a welwa ke
mathata ga go na yo a mo kwelago bohloko. Seo se ra gore bjale go a
tsebega gore o tla boa a ba motho wa go loka. Ge a phamoga tseleng ya
go loka, kotlo e swanetše go ba gona, ya go mmušetša tseleng ya nnete.
Fela go loka ga gagwe go phala go se loke ga gagwe. Ke ka lebaka leo mo
mafelelong a dirago go loka, a nyala Mamahlo.

❖ Lešala

Go no swana le Lesibana, Lešala le yena o na le mhlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke. Lehlakore la go loka le bonala ge a eya Makgoweng go yo šomela magadi a go nyala Mamahlo, o tshepiša Mamahlo gore a ka se mo dire tša go swana le tšeo Lesibana a mo dirilego. Ke nnete Lešala o phethagatša tshepišo ya gagwe o a boa. Ka gona go bonala go loka mo go yena.

Bjale ge Lešala e le molwantšhi, go tšwelela lehlakore leo le sa lokago, ge a thoma go foša boLesibana ka maswika. Go lemogwa gore ga se motho wa go loka. Ge Lešala a welwa ke mathata ga a kwelwe bohloko ka gore o fetogile, ga e sa le motho wa go loka. Go nyakega gore a otlwe gore a kgone go boela tseleng, a buše e be motho wa go loka.

Go ka rungwa ka gore Lesibana le Lešala ke baanegwa ba babedi ba go loka. Phapano ke gore Lesibana ke molwantšhwa yoo mmadi a ikgweranyago le yena. Ke ka lebaka leo go nyakegago gore Lesibana a nyale Mamahlo. Pharela ke gore Lešala ga a ešo a dira tša go se loke bjale a ka thibelwa bjang go nyala Mamahlo mola le yena e le motho wa go loka; seo se godiša maatlakgogedi. Lesibana ge a dira tša go se loke o a otlwa a buša a loka gape, a amogelwa. Ge Lešala a thoma a foša boLesibana ka matlapa go thwe a otlwe, kotlo ya gagwe ke gore Lesibana a nyale Mamahlo.

5.1.2.2 Dithekniki tša go ikgweranya

Pele go ka hlathollwa dithekniki tšeo tša go ikgweranya le kgopolo ye thekniki e tlo hlalošwa.

❖ Thekniki

Groenewald (1993: 17) o re thekniki ke mokgwa wo mongwadi a tšweletšago moko wa ditaba pele ka gona. O tšwela pele ka gore thekniki e na le mediro ye mebedi e lego:

- Go gatelela, go godiša, go tiiša kgopolo ye e itšego.
- Go lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba.

Ke ka lebaka leo Mampho (1999: 89) a rego thekniki ke kgopolo yeo e lebanego le kamano. Kamano yeo e na le mahlakore a mabedi, e lego le le tsepamego (“vertical”) le le le rapamego (“horizontal”). Kamano yeo ke yona e lemošago thekniki yeo.

Taba ye bohlokwa ke gore Lesibana ke molwantšhwa ebile ke moanegwathwadi yo mmadi a ikgweranyago le yena. Kgwerano yeo e tiišwa ke dithekniki tšeo mongwadi a di šomišago. Dithekniki tšeo di tlo bolelwa:

Thekniki ya mathomo ke thaetlele, kgopolo yeo e tlo hlathollwa.

❖ **Thaetlele**

Holman (1972: 529) ge a hlaloša kgopolo ye o re:

“Title is the distinguishing name attached to any written production, a book, a section of a book, a chapter, a SHORT STORY, a POEM, etc.”.

Holman o gatelela gore thaetlele ke leina leo puku e tsebegago ka lona. Seo se bolela gore leina leo le bohlokwa ka gore motho a ka kgona go lemoga mohuta wa puku yeo ka lona. Ke ka fao Mojalefa (1995: 97) a rego thaetlele ke leina la puku goba la kgoboketšo ya direto goba dikanegelokopana, ke gore ga e šupe mohuta o tee wa sengwalo.

Ka thaetlele ya padinyana yeo e lego *Noto-ya-Masogana* (1963), “Lesibana” o a retwa. Seo se bontšha gabotse gore ke senatla. Thekniki ya bobedi ke nepišo. Kgopolo yeo e tlo hlalošwa.

❖ **Nepišo**

Groenewald (1993: 23) ge a hlaloša nepišo o re ke ge mongwadi a nepiša taba ka go e hlaloša. Ge a tšwela pele lona letlakaleng leo o re mongwadi

o kgona go nepiša taba ka go šomiša moanegwa yo mongwe wa kanegelo ya gagwe. Go ka thwe o nepiša ka go fetola tebelelo. Go tiiša kgonthe ya se, Strachan (1988: 42) o re:

“Wanneer gebeurtenisse aangebied word, geskied dit altyd vanuit ’n bepaalde visie of gesigspunt. Die relasie tussen die visie en dit wat gesien word, word aangedui met die term fokalisering.

Taba yeo e bolela gore ke mokgwa woo ka wona mongwadi a tšweletšago tebelelo ya gagwe mabapi le seo a se bonago. Go realo go ra gore nepišo ke tebelelo ya mongwadi.

Ge dikgoro tša puku ye di bulega, go bonala bašemane ba oretše mollo. Kgorong ya banna go tšwelela Malose Kekane yoo a bego a sa bolele bjalo ka ba bangwe. O be a nagana gore nako ya go ya komeng ga morwa wa gagwe e fihlile (letlakala 3). Ke ka fao a boditšego Podile, morwarragwe gore a felegetše Maroga, e lego Lesibana komeng (letlakala 4). Go tloga moo go bolelwa ka ga gagwe fela. Bjale mmadi o tseba gore padinyana ye e na le molwantšhwa, e lego Lesibana.

Thekniki ya boraro e na le mahlakore a mabedi, e lego theknikinyana ya seipone le ya tekolapejana. Kgopolo yeo ya tekolapejana e tlo hlathollwa.

❖ **Tekolapejana**

Serudu (1989: 48) o hlaloša kgopolo ya tekolapejana ka go re ke thekniki yeo mongwadi a e dirišago ge a rata go tšweletša seo se tlogo direga mafelelong goba seo se utollago ditiragalo tšeo di sa tlogo direga ka moragonyana mo pukung ya gagwe. Ge a tlaleletša kgopolo yeo ya Serudu, Cohen (1973: 185). O re:

“Foreshadowing is a technique whereby an author uses details which suggest the ultimate outcome of a plot or which meaningfully precede the appearance of other details in a literary work”.

Seo se gatelelwago ke borateori ba ke gore mafelelong ditiragalo tšeo di bolelwago di tlo diragala.

Ditheknikinyana tšeo di šomišitšwe ge go hlalošwa taelano ya Lesibana le Mamahlo kua seteišeneng, ge ba be ba felegeditšwe ke Mosadinyana. Ge ba le moo Lesibana o tshepiša Mamahlo gore a ka se mo tlogele, o re ge e le gore go na le motho yoo a tlogo hlanoga e tla ba yena Mamahlo e sego yena. Mosadinyana yena o ile a laela Lesibana gore a fihle a nyake Dikwata gomme ge a mmone a mmotšiše gore o gopolang ka yena.

Ditaba tše, ka mo di hlalošitšwego ka gona, di laetša:

- (a) Tihanogelo ya Lesibana, seo ke tekolapejana. Go laetša gore Lesibana e tlo ba Dikwata.
- (b) Go kwela Mamahlo bohloko bjalo ka Mosadinyana, ke seipone (moriti) seo se bontšhago gore Mamahlo e tlo ba Mosadinyana.

Kwelobohloko yeo e godišwa ke ge Mamahlo a kgotlelela ka go se lebale Lesibana, le ge a mo hlanogetše, seo se bonagala ge a botša Lešala gore o be a na le lesogana leo le šetšego le mo kgopetše lerato. Le ge a sa botše Lešala eupša o sa rata Lesibana. Ka go dira bjalo Mamahlo o be a gopola gore Lesibana a ka tla a tšwelela Lešala a sa ile Borwa, ka fao gwa se be le molato ge a bekwa ke lesogana leo a le ratilego bonnyaneng bja gagwe (letlakala 57). Ka tsela yeo mmadi o ikgweranya le Lesibana, o rata gore a tlogele tša go se loke, a boele gae go nyala Mamahlo. Taba yeo e tiiša maatlakgogedi. Seo mmadi a se tsebago ke gore Lesibana o tlo tlogela tša go se loke, fela ga a tsebe gore taba yeo e tlo direga ka tsela mang? Seo le sona e sa le maatlakgogedi. Tsela yeo e tlo hlalošwa ka ditiragalo tše:

5.1.2.3 Ditiragalo

Bohlokwa bja ditiragalo ke bja go godiša maatlakgogedi ka gobane go se loke ga Lesibana go golela pele. Tiragalo ye nngwe le ye nngwe ya go se loke e latelwa ke kotlo yeo e tlogo tliša tiragalo ya go loka. Go se loke go a gola mola ka lehlakoreng le lengwe kotlo le yona e golela pele.

Go se loke ga Lesibana o ka re go tšweletšwa ka tsela ya go šomiša thekniki ya tekolapejana. Ge Mamahlo le Lesibana ba laelana mongwadi o šomišitše thekniki ya tekolapejana ka tsela ya moriti goba sona seipone.

Ge Mosadinyana a botša Lesibana gore ge a fihla Makgoweng a nyake Dikwata gomme a mmotšiše gore o gopolang ka yena, Mamahlo o be a tšhogile. O be a gopola gore Lesibana o tla re go fihla Makgoweng a mo dira tšeo Dikwata a di dirilego Mosadinyana. Ge e le Lesibana yena o ile a tshepiša Mamahlo gore o tla boa a tla a mmeke. O boletše gore ge e le gore go tla ba le motho yo a hlanogago, motho yoo e tla ba Mamahlo, e sego yena. Ka tsela yeo mongwadi o šomišitše thekniki ya tekolapejana go gatelela seo se tlogo diragalela Mamahlo. Go a tsebega gore Lesibana o tla ela sa ruri a swana le Dikwata yoo a šilego Mosadinyana nyanyeng.

Mongwadi o nepiša Lesibana le Mamahlo ge ba le seteišeng, go laelana gona moo ke tiragalo ye bohlokwa ka gore go a tsebega gore seo Mamahlo

a se bolelago se tla diragala. Mongwadi o oketša tiragalo yeo ka go tsentsha baanegwa ba bangwe, e lego Mosadinyana le Dikwata. Ka go realo o tšweletša moriti. Lesibana ke moriti wa Dikwata, mola Mamahlo e le moriti wa Mosadinyana. Gabotse Mamahlo ke motho yo mobotse wa go loka wa tlhompho. Ke ka baka leo a kwelwago bohloko ka ge go se na bosodi mo go yena.

Mosadinyana le yena ke motho wa go hloka bosodi. O kwelwa bohloko ge a bolela ka ga Dikwata kua seteišeneng. Go dungwa ge Dikwata a ka boa a tla a mo nyala ka gore ke motho wa go loka.

Taba yeo ya tekolapejana e sa bonagala gape ge Lesibana a le kgolegong a lora. O lorile toro yeo e ilego ya mo sokolla. O be a lora ka Mamahlo. Ka toro yeo mongwadi o lemoša babadi gore Lesibana le Mamahlo ba tlo nyalana. Ka yona mmadi o lemošwa seo se tlogo direga kua pele. Taba ye e tshwenyago ke gore Lešala ga a ešo a dira phošo. Taba yeo e godiša maatlakgogedi ka gore go sa ikgweranywa le yena. Ga go tsebege gore ditaba tšeo di tlo kgonega ge di phuthologa.

Go ilo nepišwa ditiragalo tšeo di lebanego le Lešala le Lesibana.

❖ Lesibana

Gauteng, Lesibana o itlwaeditše tikologo yeo; o thoma go phela bjalo ka batho bao. Gona moo o dira tša go se loke. Seo se bonagala ge ba ile ntlong ya balwetši gomme Lesibana a bona makgarebe a mabotse, mme a ba duma, e lego tiragalo ya mathomo ya go se loke. Seo se tlišwa ke ge a re go Lemeko:

... kgarebe tše a se ka botsana, nna ke rata
yola wa nokana o ka re mantlhakanoke ...Ge
nka ratwa ke yena aowa le gae nka go
lebala (letlakala 39).

Se se dira gore Lesibana a fetoge e be motho wa go se loke, ka go duma basadi ba Makgoweng mola a tshepišitše Mamahlo kua gae gore o tla boa a tla a mmeka. Fela mo o bolela gore ge a ka dumelwa ke yoo le gae a ka go lebala. Seo se ra gore o šetše a thomile go palelwa ke ditshepišo tša gagwe.

Lemeko o ile a sola Lesibana ge ba le tseleng ba boela kompong. O mmoditše gore a se hlwe a bušeletša taba ya mohuta woo ka gore tšatši le lengwe ba tla mo kwa a tsena mathateng. O ile a mmotša gore ge a tletše mabu bjalo o gopola gore a ka ipea kgauswi le dikgarebe tša baoki. O mo lemošitše gore o tshepišitše Mamahlo. Lesibana o ile a itshola, ka gona o a lebalelwa ka ge a itshotše.

Ge Lesibana a dira tša go se loke o a otlwa gore a boele e be motho wa go loka. Seo se ra gore go lebelelwa ditiragalo tša go loka fela. Ga go na taba le tša go se loke tšeo a di dirago.

Go ka thwe Lemeko ke letswalo la Lesibana. Ge Lesibana a nyaka go tšwa tseleng, o gopola Lemeko, o bethwa ke letswalo, ka go tseba gore a ka se dumele ge a dira tše mpe mola a tshepišitše Mamahlo kua gae.

Tiragalo ye e lebane le molato, kotlo, go itshola le go amogelwa. Gabotse o ka re tiragalo ya mathomo e be e se ye e tshwenyago kudu, seo se ra gore go se loke bjale go a gola. Go itlwaetša bophelo bja Makgoweng ga Lesibana go lebanywa le go gola ga go se loke.

Lesibana ga e sa le lesogana la go makatšwa ke tša Gauteng bjalo ka ge a fihlile fao la mathomo. O fetoga motho yo mofsa yo a tlwaetšego Gauteng. Phetogo yeo e laetšwa ke tše a di rekago, a di aparago, ge a sena go amogela mogolo wa gagwe wa mathomo gomme a leba lebenkeleng la Matšhipisana le Lemeko. Tsebe o hlaloša tšeo a di rekago ka botlalo, le ge e le se se se nago mohola wo mogolo bjale ka peipi. Le ge diaparo tšeo di sa lebane le tša seriti sa ka teng ga motho, mongwadi o di šomiša go laetša phetogo ya semelo goba seriti goba maikutlo a Lesibana. Lesibana bjale o fetogile, ke wa Makgoweng ka ge a rekile diaparo tša batho ba moo gammogo le dipeipi tšeo a bego a se natšo ge a le gae le ge a sa fihla Makgoweng. Tsebe o hlaloša phetogo ye go ba tiragalo ya go se loke ya bobedi. E swanetše go feta ya mathomo ka bohlokwa. Phetogo yeo ya

Lesibana, e tlišwa ke tiragalo ya go se loke ya bobedi. Ka tsela yeo ditiragalo tša go se loke di a gola.

Tiragalo ye nngwe e tšweletšwa ke batho bao Lesibana a gahlanago nabo, e lego Mpe, Thema le Tholo, go tšhabela Lemeko, e lego letswalo la gagwe le go yo nwa bjala kua ntotomeng ya moepo. Kotlo ye e lebanego le molato woo ke go thetšwa, go wa, le go se fetše go itheta maina (letlakala 35). Fela kotlo ye kgolo ke “papalase” ya letšatši la go latela ge ba theogela mošomong. Kwano ye nngwe ke gore Tholo ke yo mongwe yo a gotšego le Lesibana; ba a tsebana. Ge go yo lebelelwa tšeo di lebanego le Fidase, tšeo e lego tša go se loke, tše dikgolo, go na le Manthipe yo a tsebanago le Lesibana, bjalo ka Tholo. O ka re Manthipe le Tholo ba tliša kwano gare ga go se loke go gonnyane le go gogolo.

Ditaba tša Lesibana le Lemeko ke tše nnyane ge di lebantšhwa le tše di tlogo ka Sontaga se se latelago. Tsebe o di šomišitše bjalo ka moriti wa tše kgolo tše di tlogo. Batho ba go se loke moo go gogolo e sa le Mpe le Tholo, le go tšhabela Lemeko go sa le gona. Phapano ke gore Sontaga seo ba ile ba nwa bjala kua Fidase ga Manthipe, e sego ntotomeng ya moepo. Moo go lemogwa gabotse ka mo mongwadi a šomišago tikologo go laetša bogolo bja go se loke. Go ya ka tlhalošo yeo Fidase ga se mo go lego khutšo. Kgopolo yeo Tsebe o e gatelela ka go gegea ge a re Fidase ke motse wo Makgowa a o bitšago Vrededorp (letlakala 35). Ke gore “toropo ya khutšo”. Ka go akaretša o hlaloša gore Fidase ke gona mo batho ba

bantši ba lahlagetšwego ke maphelo a bona ka dithipa tša dikebekwa le ditagwa. Ke gona mo ba bantši ba lahlagetšwego ke setho gona, gomme ba phela bjalo ka dikolobe ka marageng (letlakala 36).

Ka tsela yeo mongwadi o gatelela bokgopo bjo boLesibana ba bo tletšego fao. Ke ka lebaka leo boManthipe ba swanetšego go tswalela mabati, ba tšhaba maphodisa a a tšamago a swara batho ba go nwa bjala. Go nwa bjala go emela bokgopo bjo bogologolo. Ke moka ge ba tsena ga Manthipe mabati a a tswalelwa, morwedi wa gagwe a ema ka ntle go lebelela ge maphodisa a etla.

Bjale Tsebe o hlaloša seo e lego bokgopo bjo bogolo, bjala. Ka go bitša maina ao a mehutahuta a bjala, o gatelela bošoro le bogale bja bjona. Ke boHops, Barbeton, bjalobjalo. Go tloga moo go hlalošwa bogale bja dino tšeo, le ka moo boLesibana ba tsenago bothateng ka gona. Tihalošo yeo e sepela ka dikgato, ka gobane Tsebe o godiša maatlakgogedi ka mo a latelantšhago dikgato ka gona.

Kgato ya mathomo ke matseno a ditaba. Ke ge go bulwa bjala bja mathomo, fela se bohlokwa ke polelo ya Manthipe ge a ba gapeletša go nwa. O re tabakgolo ke boJakopo le boLang Jan, maphodisa a Makgowa ao a swarago bao ba nwago bjala. Bjala bjoo ba ka no bo khutšetša bo šetše bo le ka maleng, ka gobane maphodisa ao ga a na mogau le

pelotlhomogi. Ke ka mokgwa wo mongwadi a tšweletšago bogolo bja go se loke ga Lesibana. Ke gore fao a yago go ya go nwewa.

Kgaolo ya bobedi ke ge ba rarologa maleme, bošaedi bjo bo laetšwa ke ge Lesibana a thoma go bolela ka Mamahlo. Mo Tsebe a šomišago thekniki ya phapantšho. Lereo leo le tlo hlalošwa.

❖ **Phapantšho**

Ge a hlaloša phapantšho Cohen (1973: 182) o re:

“Contrast is the juxtaposition of opposites
details, concepts, or people”.

Gabotse go ka thwe phapantšho ke thekniki yeo e šomišwago go gatelela go bontšha dilo tše pedi tša go fapana. Ke ka fao Serudu (1989: 39) a hlalošago lereo leo ka tsela ye:

Phapantšho ke mokgwa wa go bapetša
diswantšho goba dikgopolo tše pedi tše di sa
swanego ka nepo ya go hlaloša taba goba
ditiragalo ka tsela ya maatlakgogedi.

Ge go ka hlokomelwa ka tshwanelo go tlo lemogwa gore Serudu o gatelela gore phapantšho e bapetša dikgopolo tše pedi tša go se swane.

Mongwadi o fapantšha Mamahlo yo a se nago bosodi le ga Manthipe kua go lego bošaedi. Leina leo la Mamahlo le gopotša mmadi nakong ya ge Lesibana a tshepiša Mamahlo go se mo lebale. Tabakgolo ke gore o thoma go mo gopola ge a tagilwe. Mongwadi o nyaka go lemoša mmadi maatla a bjala go fetošā motho sebata. Fela pele ga ge a ka tšweletša maatla ao a bjala, a a kgonago go fetošā motho sebata, o šomiša kgato ye nngwe, e lego ya boraro.

Bjale Tsebe o tiiša bošoro le maatla a bjala go fetiša. Bjo ba šetšego ba bo nwele ga se selo, ke ka fao ba rekago tše thata, go thwe di tla ba phakišetša go ya dihlogong, seo se tlogo ba tsentšha kotsing. Mongwadi o rata go bontšha bošoro bjoo bo tlogo tlišwa ke bjala bjoo. Mongwadi o diegiša nako ka tsela yeo ka gobane ke tiragalo ye bohlokwa. O a e gatelela, fela ka tlhalošo ye e segišago. Gape tshegišo yeo e laetša tše di tlogo. Le ge bošoro bja tše ba di nwago bo godile, Tsebe o sa tšwela pele ka go bo gatelela go fetišiša. Go ka thwe o šomiša boipoeletšo. Kgopolo ye e ya go hlatholwa.

❖ **Boipoeletšo**

Mojalefa (1994: 174) o hlaloša boipoeletšo gore ke mokgwa wo mongwadi a o šomišago go tšweletša ditiragalo tše di swanago; a ka di boeletša mo mafelong a a fapanago. O hlaloša gore ditiragalo tše go bolelwago ka

tšona di ka tšweletšwa ke batho ba go fapana ka dinako tša go fapana ka nepo ya go gatelela. Ge e le Rimmon-Kenan (1983: 56) yena o hlatholla kgopolo yeo ka go re:

“Frequency involves repetition, and repetition is a mental contrast attained by elimination of the specific qualities of speech occurrence and a preservation of only those qualities which it shares with similar occurrences”.

Ba thomile go nwa bjala. Go tloga moo ba reka semetlana sa bja Sekgowa. Ka morago ba re ga bo lekane ba reka semetlana se segolo. Ka tsela yeo Tsebe o hlaloša go golela pele ga go se loke ga Lesibana. Ge ba rekile semetlana seo se sennyane Thema o thoma go ba tšhelela, bjo bongwe o bo tšhollela fase a re ke bja badimo. Tlhompho yeo, e laetša maatla a bjala. Se bohlokwa ke ge Tholo a kgotsa go baba ga bjala bjoo. Seo se laetša gore bjale ba nwa bjala bjo bogale. Ditlamorago tša go nwa bjala bjoo di tla swana le go baba ga bjona. Tabakgolo ke gore mongwadi o ile a re semetlana seo ke se sennyane. O yo godiša maatlakgogedi ka ge ba sa ya go reka se segolo.

Taba ye kgolo fa, e lebane le sebata, ka gobane e tšweletša thekniki ya boipoeletšo. Se (sebata) se swantšhwa bjalo ka ge se tlo uša batho. Ge ba nwele galase ya bobedi ya bjala bjoo bo rilego go fela, ba reka

semetlana se sengwe seo se ilego sa thoma go ntšha mokgwa. Galase ya mathomo ya semetlana seo ke yona e thomilego go lepeletša boLesibana melomo, mahlo le ona a šarakana gomme ditsebe le tšona tša thoma go lla melodi ye mentši. Se se bontšha gore bjale Lesibana o tshetše mellwane, ga a sa tseba gore ke yena mang? Le gona mo Tsebe o šomišitše thekniki ya go diegiša nako. Go tla tsinkelwa ka šedi kgopolo yeo.

❖ **Go diegiša nako**

Lekganyane (1997: 99) o bolela gore go diegiša nako go lemogwa ge go bapetšwa nako ya diteng le ya thulaganyo. Mongwadi gantši o diegiša nako go tiiša maatlakgogedi, go gatelela taba ye bohlokwa. Taba yeo e tiišetšwa ke Mojalefa (1993: 103) ka gore o re go diegiša nako ke ge mmadi a itemogela gore mongwadi o hlaloša tiragalo goba taba ka tlhokomelo ye e se nago tekanyetšo.

Ditaba o di hlalošitše ka botlalo. Mmadi o tseba mo di yago gona. O thoma go fela pelo, eupša tlhalošo yeo e a mo kgahla, e a mo segiša.

Kgato ya mafelelo ke sehloa sa tlhalošo ya moletlwana woo. Ge ba tshediša Lesibana galase yeo ba bego ba swanetše go mo fa yona, ba be ba bona seemo sa gagwe se le šoro gore a ka tšwela pele go nwa. Galase yeo e ile ya neelwa Tholo ka kgopolo ya gore Lesibana ga a bone selo. Ka go dira bjalo ba be ba sa lemoge kotsi ye šoro yeo e tlogo. Tholo o ile a sa

re o e bea molomong, Lesibana a be a šetše a e bone ka seeta. Se se laetša gore bjale go fihlilwe sehloeng sa mathata. Tholo o ile a thoma go dutla madi gomme Lesibana a nyaka go lwa le bona ka moka. Mongwadi o tšweleditše boitshwaro bja Lesibana bjo bobo pepeneneng. Gape se se laetša phetogo ya Lesibana, ga e sa le yola wa maloba ge a fihla Makgoweng a etšwa gae. O fetogile, o itirile tau ya Makgoweng yeo e gagolago, o thoma go gobatša batho. Taba yeo ke molato wo mogolo.

Ge ba boela kompong Thema o ile a kgala Lesibana ka bogale. Mongwadi mo o rata go tšweletša se sengwe. Mathomong Lesibana o kgadilwe ke motho wa go loka yo bonolo, e lego Lemeko. Lehono o kgalwa ke motho wa go se loke, wa go mo nyatša. Thema ge a kgala Lesibana o be a mo goboša le go mo tlontlolla go Mamahlo.

Ka morago ga ge Thema a sena go kgala Lesibana, o ile a itshola. Mo tiragalong ye mongwadi o šomiša kgegeo ka gore Lesibana o tshepišitše Mamahlo kua gae, bjale šo o dira tšeo Mamahlo a ka se di amogelego. Lesibana o dirile tša go se loke, o otlilwe, gape o itshotše gomme o a amogelwa.

Gabotse mo go ka thwe go se loke go a gola gape le kotlo ya gona e a gola. Go itlwaetša bophelo bja Gauteng go lekana le go dira tša go se loke ga Lesibana. Se se lemogwa ge Lesibana a apara diaparo tše botse gomme a re boTholo ga ba natšo. Gape o sepela a nnoši. Seo se ra gore

melato yeo a tlogo e dira e tla lebana yena a nnoši. Mo mongwadi o tšweleditše thekniki ya phapantšho, ga e sa le Lesibana yola a tsebjago, o fetogile, bjale ke motho wa Makgoweng. Fela mongwadi o a mo gegea. Ge a mo gegea, mongwadi o šomiša thekniki ya phapantšho. Thekniki yeo e tlo hlalošwa gabotse ke leeto la gagwe go ya Fidase. Lona le tla arolwa ka dikgato go godiša maatlakgogedi.

Ge a fihla Fidase Lesibana o ile a thoma go nyaka ga Manthipe. O go nyakile go fihlela a felelwa ke tshepo ka gore dintlo ka moka di be di swana. Mo mongwadi o fapantšha Lesibana le boTholo bao ba tsebago felo fao. Tlala e ile ya thoma go ipha maatla go noto ya masogana. A bona gore go kaone a hwetše sa go swara mala. Diaparo tša botšhephi ga di thuše selo ge a swerwe ke tlala.

Ge a lebelela, Lesibana a bona basadi ba go rekiša dingathana le dihlogwana tša dinku. A gopola go ka reka, gomme mogopolo wa re o tla itshenya bothakga bja gagwe ka go dira bjalo. A bona gore ga se tshwanelo gore lesogana la go swana le yena le ka bonwa le elwa le hlogwana ya nku gare ga tsela. Se se ra gore Lesibana o itlwaeditše bophelo bja Gauteng. Mongwadi o fapantšha Lesibana wa pele ge a etla Gauteng le Lesibana wa Gauteng. Lesibana o fetogile, o thoma go nyatša dijo tša batho ba bangwe. O bona di sa mo swanela.

Lesibana o ile go tloga fao bathong ba go rekiša dingathana a gahlana le Madlamini yo a mo tshepišitšego go mo rekišetša dijo ka theko ya fase.

Tikologo ya kua ga Madlamini e fapana le ya ga Manthipe. E bontšha e le tikologo ya go hloka mathata ka gore e na le ditulo tša manongonongo le bjala bja Sekgowa. Kua ga Manthipe go be go na le maphodisa, ba be ba sa nwe ka go lokologa, fela mo ba nwa ka go lokologa ka gore ge maphodisa a fihla Madlamini o ba fa semetlana sa bona.

Atmosfere ya kua ga Madlamini ke ya boiketlo. Se se lemogwa ge Lesibana a ile go fiwa dijo, Madlamini a bea semetlana tafoleng, ka morago ga galase ya mathomo Lesibana a kgopela go apola paki gomme a e kgwagetša ka morago ga lebati mo a bego a beile “khuse” ya gagwe. O be a šetše a rotše dieta a di beile ka fase ga tafola. Se se bontšha gore go iketlilwe, ke gae ga mahlaku. Gape mo Tsebe o gatelela le mokgwa wa Lesibana wa boitshwaro. Atmosfere ye e fapana le ya kua ga Manthipe ka gore kua ga Manthipe ba be ba enwa morwedi wa gagwe a le lebating a lebeletše maphodisa ge a etla.

Atmosfere ye e ile ya fetoga ge Lesibana a fetša go ja, Lesibana o ile go ipshina Madlamini a tloša digalase tafoleng. O ile o boloka dibjana a boa a re a mo lefe ponto. Lesibana o ile a tšea gore ke metlae. Gona moo mongwadi o sa tšweletša boitshwaro bja Lesibana bja go ikgantšha. Madlamini o boditše Lesibana gore ga a raloke, o nyaka ponto ya gagwe, e

sego bjalo o tla mo hlagišetša kotsi. Boikgantšho ga se bja mo thuša selo. Tsebe o a mo gegea. Go laetša thulano ye kgolo.

Lesibana o ganne go bona Madlamini a re “feke” ka ge motho a be a kokota a be a šetše a le lefastereng. A le kalela a wela ka mafuri, a thoma go tšhaba. Taba ye e na le tshegišo ka gore bjale mahlale a Lesibana a fedile.

Mongwadi o tšweleditše phapano ge Lesibana a etla Fidase le ge a boela morago. O tlile Fidase a tsatsanka a ikgantšha. Fela o boela morago ka tsela ya go segiša. Ga a sa lebelela le morago ge a tloga. O tsene ka lebati fela o tšwa ka lefastere. Lesibana yola a bego a ikgantšha a re boTholo ga ba na diaparo tše dibotse, lehono diaparo tše di mo hlafetše ebile o di tlogetše morago ge a tšhaba.

Madlamini o ile go bona Lesibana a tšhaba a hlaba mokgoši a re lehodu le mo tšhabela ka tšhelete ya gagwe. Lesibana o ile a fošwa ka maswika le ka ditena tša mo lahla fase. O ile a kgona go tsoga a tšhaba. Ge a fihla kompong o bonwe ke Tholo yoo a ilego a kgokologa ka disego ge a bona a rurugile sefahlego. O ile a tšhoga ge a bona a dutla madi hlogong. Thema o ile ge a fihla go yena a re “e tla be e se powana, lesogana la Mamahlo. Lehono gona o tšwa go gahlana le thaka tša gago” (letlakala 45).

Thema o be a gopotša Lesibana tša morago tšeo a di dirilego. Taba ya “lesogana la Mamahlo” e bohlokwa kudu ka gore lesogana lela le tshepišitšego Mamahlo lehono šele le dira tšeo Mamahlo a ka se di ratego.

Lesibana o ile a itshola. Se se tiišwa ke ge a ikana gore a ka se sa ya Fidase. Gape ge go iwa Fidase o be a šala le Lemeko yoo e lego letswalo la gagwe (letlakala 45). Se se bontšha gore Lesibana o a itshola ka go realo o a amogelwa.

Taba ya mafelelo ya go se loke ga Lesibana yeo e tlogo mo iša fase ke ge a gahlana le Dikwata yoo a ipitšago Jimmie. Lesibana o thoma go duma Dikwata. O ile go bona tšhelete yeo Jimmie a e dirago, a fetošša mogopolo wa go ya gae.

Taba ya gore Lesibana a se boele gae e dira gore a dire molato wo mogolo, e lego go tlogela Mamahlo le go dula le Nora. Seo se godišša maatlakgogedi ka gore go tla ratwa go tseba gore ka gore Lesibana o dula le Nora go tla direga eng ka Mamahlo yo a mo letilego kua gae. Lesibana o tshepiša Nora go mmeka. Taba ye bohlokwa ke gore bjale ga go tsebege gore Lesibana o tlo beka Mamahlo goba Nora. Fela mo go itswalanywa le Mamahlo.

Mathata a Lesibana a thoma ge a eya go nyaka Nora a sa mo hwetše. Nora o tšhabile ka phahlo le tšhelete ya gagwe. O ile a leba mo a

laetšwego gore Nora o ile gona. O fihlile e šetše e le bošego, gomme a ya go kokota diphapošing tša bašomi. O ile a sa kokota mongmotse a tšwelela. Ge a botsišwa gore o bewa ke eng fao, a re o nyaka lekgarebe leo le tlilego fao mosegare. Lekgowa la re ke lehodu, ga go motho yo a tlilego fao. Lesibana o ile a biletšwa maphodisa a swarwa.

Go swarwa moo ke selo se bohlokwa kudu ka gore Lesibana o tla otlwa ka kotlo ya go mo swanela, yeo e tlogo sokolla monagano wa gagwe. O ile a ahlolelwa dikgwedi tše tharo kgolegong ntle le tefo. Ge a le kgolegong o ile a gopola gore o swerwe ka baka la gore a itebadiše tshepišo ya gagwe go Mamahlo, o ile a itshola. Ka gona Lesibana o a lebalelwa, o a amogelwa.

❖ **Lešala**

Mathomong Lešala ke motho wa go loka ka gore o ile a tshepiša Mamahlo gore yena a ka se mo dire tša bošula go swana le Lesibana. O mmoditše gore o tla ya go šoma gomme ge a boa o tla tla a mmeke. Lešala o ile a phethagatša tshepišo ya gagwe. Ka gona o tšwelela e le motho wa go loka. O ile go boa ba lokiša tša lenyalo. Ditaba di ile tša fetoga ge Lesibana a boa.

Mathata a tsoga ge Lesibana a tšhabiša Mamahlo. Sona seo ke se se ilego sa befediša Lešala. Ge Lesibana a tšo tšea Mamahlo moo a bego a mo tšhabišeditše gona, Lešala le bagwera ba gagwe ba ile ba ba emela ka

nokeng. Ge boLesibana ba fihla Lešala o ile a ba lwantšha a rata go ntšha Lesibana kotsi. Ka tsela yeo Lešala yola e bego e le motho wa go loka bjale o fetogile, ke motho wa go se loke. O bonagala bjale e le motho yo mošoro.

Mmadi ga a ikgweranye le Lešala ka gobane ga se molwantšhwa wa go nepišwa. Dithekniki tša go ikgweranya ga di a lebana le yena. Go ka se dumelwe ge Lešala a ka kwešwa bohloko a se a dira tša go se loke.

5.2 **Kakaretšo**

Gabotse mo go Lesibana le Lešala ga go na botho. Mmadi o ikgweranya le tša go loka. Ge Lesibana a dira tša go se loke, o swanetše go otlwa. Mo go lemogwa bošilo bja Lešala ge a foša maswika a nyaka go betha boLesibana ka ona. Seo se bontšha gore bjale Lešala ga e sa le motho wa go loka ka gona o swanetšwe ke kotlo.

6. KGAOLO YA BOSELELA

6.1 *Nnete Fela (1989)*

6.1.1 **Matseno**

Ge go ka hlokomedišišwa gabotse go tlo lemogwa gore baanegwa ba *Nnete Fela (1989)* le ba *Noto-ya-Masogana (1954)* ba a fapana. Ge go lebelelwa Lesibana go bonwa motho wa go loka mathomong, a fetoga a ba motho wa go se loke, mafelelong a fetoga gape ya ba motho wa go loka. Go no swana le Lešala mo mathomong o lokile eupša a tla a fetoga ya ba motho yo a sa lokago. Eupša go hlakanwa le Ariel mo go *Nnete Fela (1989)* e le motho wa go loka go tloga mathomong a padi go fihla mafelelong. Mola ka lehlakoreng le lengwe sindikheiti e se ya loka go tloga mathomong go fihla mafelelong. Phapano yona yeo e lebane le mohuta wa sengwalo. Gabotse *Nnete Fela (1989)* go ka thwe ke paditseka mola *Noto-ya-Masogana (1954)* e le padi ya lerato.

Magapa (1997: 3) ge a hlatholla paditseka o re e bolela ka ga nyakišišo ye e utollago taba ye e sa kwešišegego, e lego sephiri. Go tlaleletša kgopolo ye Stewart (1980: 12) o hlaloša gore paditseka ke kanegelo yeo go yona monyakišiši goba letseka le swaraganego le go utolla bosenyi.

Gabotse paditseka e swanetše go ba le molwantšhwa yoo a atlegago dinyakišišong tša gagwe. Ke ka tsela yeo Murch (1968: 84) a rego:

“A detective story is a tale which the primary interest lies in the methodical discovery, the rational means, of the exact circumstances of a mysterious event or series of events.”

Go ruma kgopolo ya seo paditseka e lego sona, go ka thwe kgopolo yeo e akaretšwa gabotse ke Dresden (1957: 116) ge a re:

“En niet handhaaft hy “de wet”, hy is als het ware de wet zelf, een incarnati van het goede.”

Ge a tšwela pele o no re:

“Voorlopig kan men volstaan met constateren dat die detective op een bepaalde wijze recht uitoefent, dat de lezer in hem die verdediger ziet niet alleen van wet en orde, maar daarmee ook van recht. De detective is die held, die in dienst staat van

wat goed is, ja van het Goede Zelf, en dus noodzakelijkerwijze de misdaad en in het algemeen het kwade bestrijdt” (matlakala 116 – 117).

Go ka rungwa ka gore molwantšhwa, e lego letseka, ke wa go loka. Dresden o re ke yena wa go loka. Molwantšhi, e lego sindikheiti, ke baanegwa ba go se loke. Ke gore seo Dresden a se hlalošago gore ke 'kwade', ke go se loke.

Tlhathollo ye e ya go nepiša baanegwa ba babedi, e lego molwantšhi le molwantšhwa. Yona e tlo sepedišwa ka tsela ye:

- Taba ya pele ke tlhalošo ya semelo sa baanegwa bao
- Taba ya bobedi ke ge go hlathollwa dithekniki tša go ikgweranya, mmadi le molwantšhwa
- Taba ya boraro ke ge go tsinkelwa ditiragalo tša baanegwa bao ba lebanego le go se loke

❖ **Ariel**

Go tlo lemogwa gore Ariel o na le lehlakore le tee la go loka ka mo Dresden a boletšego ka gona. Go tloga mathomong a padi go fihla mafelelong, Ariel ke motho wa go loka. Go loka ga gagwe go tšweletšwa ke mongwadi mo

letlakaleng la pele, ge Ariel a lebeletše bašomedi ba dikantorong tša komišinare ka Tshwane ge ba hlokomologile molokoloko wo o golago ka morago ga khaontara. Ba bolela ka tša mokato wa dipere, mongwadi o thoma go hlaloša semelo sa Ariel ka go re:

Tše bjalo ka tše Ariel ga a ke a kgona go di
kgotlelela le gannyane. Gomme lebakeng
leo o ile a edimola, a lebelela sešupanako
letsogong la gagwe, a letša lentlha.

Taba ye e laetša semelo sa Ariel gabotse gore ke motho wa go loka yoo a ratago batho ba šomela setšhaba ka botshepegi.

Se sengwe se bohlokwa seo se swanetšego go lemogwa ke ge moanegwa a bolela. Gona mo dikantorong Ariel o sa tšwelela e le motho wa go loka. Seo se tiišetšwa ke polelo ya gagwe nakong ya ge mošomedi wa kantorong a bolela le lekgarebe tsoko. Mošomedi yo o be a feditše go thuša lekgarebe leo ka tša mangwalo a lona gomme a no le ditela go tloga fao ka go le botša tšeo tše botse tša tše e sego tša selo. Gatee mošomedi yoo le lekgarebe ba ile ba garošwa ke go kibiwa ga khaontara. Ge ba gadima ba gahlana le sefahlego se se thatafilego sa Ariel. Polelo ya Ariel e a latela:

Hee mokgomana, o tla ntshwarela kudu go
kgaoletša kgang yeo ya lena ye bose. Fela

o tla elelwa gore ye ke nako ya modiro e
sego ya magang a bjalo ka ao (letlakala 3).

Ge a realo Ariel o be a le gare a kiba godimo ga khaontara, a bolela ka lentšu le legolo, a tsepeletše ka mahlong a mošomedi yoo. Seo se laetša ka botlalo gore Ariel ga a kgahlwe ke dilo tša go se tsebalege, nako ya mošomo ke ya mošomo, dipapadi di tla ka morago ga mošomo.

Semelo sa Ariel se sa utollwa gape ke ka moo baanegwa ba bangwe ba mmolelago ka gona. Ka morago ga ge sindikheiti e romile Bubbles go yo lokolla sengwalo seo sa Karabo go Ariel, Bubbles o ile a lemoga dilo tše pedi. Gore o be a phošitše kudu ge a ile a nagana gore go tliilo ba bonolo kudu go lokolla sengwalo sela sa kotsi diatleng tša Ariel Meso. Le gore o be a iphorile ge a be a nagana gore go tseba Ariel ka nama e tla ba tiragalo ye e thabišago go yena, gobane ye e mo nyamišitše go feta peleng. Polelo ya Bubbles ka ga Ariel, ge a paletšwe go lokolla sengwalo e bile ye:

Eupša o tloga a thatafa kudu ka sona
Tate; ke lekile kudu fela ga a tsenege
(letlakala 71).

Ge a tšwela pele a bolela le Kwena, mabapi le ge Kwena a bolela gore ga a bone ge Ariel a ka ba palela, Bubbles o re:

Ariel Meso o tloga a le ka mo ke boditšego
tate, o bothata (letlakala 72).

Se se utolla semelo sa Ariel ka botlalo go bontšha gore ke motho wa go loka, ga a nyake mathaithai. O be a šetše a lemogile gore Bubbles o tlile ka boradia.

Gabotse Ariel go ka thwe ke motho wa mediro ye mebotse. Ke motho wa go thuša setšhaba. Se se tšweletšwa gabotse mohlang a boa dikantorong tša komišinare a lapile; o be a kganyoga ka pelong gore go se be le yo a ka tlogo a kgopela thušo ka mediro ya terama.

Ariel o be a sa tšo dula fase le teye ye ya go mo amogela gae a sešo a e hwetša ge go tla direga ka mokgwa wo o fapanago le ka mo a kganyogilego. O ile a hwetša baeng. Bafsa ba babedi, motho le kgaetšedi ya gagwe, ba tlile mabapi le boraloki. Ariel ga a ka a re ka gore o lapile a se ba thuše. Mofsa wa ngwanenyana ke yena a nyakago go ba moraloki. Ariel o dirišitše ngwanenyane yoo diteko go bona gore a ka kgona na. Se se nyamišago ke gore go ile gwa ipontšha gore ga go tthamo ya boraloki mo go yena. Ge a dutše a mo rutantšha, Ariel o ile a lemoga gore kgaetšedi ya ngwanenyana yo ke yena a nago le mpho ya boraloki. Ngwanenyana yena a re go thabela seo ka kgaetšedi ya gagwe a be a boa a bolawa ke pelo ge yena a šitwa gomme a kgopela Ariel sebaka se sengwe gape. Ariel o be a se sa bona mohola wa go mo fa sebaka se

sengwe gape. Go bohlokwa gore bjalo ka ge e le motšweletši a be le bonnete bja go botša motho therešo ka ga boemo bja boraloki bja gagwe ge e ba modiro wa gagwe o tloga o le ka fase ga boemo bjo bo tsomegago. Taba ye e bontšha gabotse gore Ariel ke motho wa go loka, wa go se felele batho pelo. O a ikgafa ge a dira modiro wa gagwe.

❖ **Sindikheiti**

Go fapana le Ariel sindikheiti e lebane le go se loke, ke bobbe, bokgopo (Dresden 1957: 117). Ga go na seka sa go loka mo go yona. Go tloga mathomong a padi go fihla mafelelong; e dira tša go šiiša namana tša mmele. Seo se ra gore mo sindikheiti ke yona e nyakišišwago.

Go se loke ga sindikheiti go hlalošwa gabotse ke mongwadi ka morago ga gore Karabo a romele sengwalo go Ariel Meso. Ge a hlaloša sephiri seo o re:

Sona e be e le sa bonokwane bjo ba bangwe
ba bo bitšago gore ke go fofiša khaete.
BoNoko e be e le sindikheiti ye e lego
bomakgone a bjona. Maloko a sindikheiti a
be a bula diakhaonte tše mmalwa makaleng
a dipanka ka fase ga maina a a
fapafapanego. Gomme a fana ditšheke tša
tšhelete ye ba se nago nayo ka pankeng fela

ka bofora ba kgona go e ntšha (letlakala
58).

Se se bontšha gabotse semelo sa sindikheiti gore ke batho ba go se loke,
ba go hloka lešoko. Taba ye e tiišwa gape ke mongwadi ge a hlaloša gore
ka morago ga gore Bubbles a tšhabe, sindikheiti e ile ya rata go mmolaya.
Se se bontšha bošoro bjo bo lego gona mo go sindikheiti.

Taba ye nngwe yeo e dirago gore sindikheiti e bonagale gabotse gore ga se
ya loka ke polelo ya Mokaba ge a efa Bubbles maano a gore a goketše
Ariel go gahlana le yena gore ba tle ba kgone go mmolaya. Mokaba o re:

Ga go na bothata le gatee. Mmotše gore o
nyaka go kopana naye mabapi le boemo
bja gagwe go basindikheiti (letlakala 119).

Se se laetša ka botlalo gore sindikheiti e kotsi, e ka dira se sengwe le se
sengwe go goketša nonyane ya bona gore ba kgone go e tanya.

Taba ye nngwe yeo e tiišago go se loke ga sindikheiti ke seo baanegwa ba
bangwe ba se bolelago ka ga yona. Go kgonthiša taba ye go tla lekolwa
polelo ya Noko ge a be a rapeletša Bubbles gore a ineele go sindikheiti.
Yena o re:

Bubbles babalela bophelo bja gago. O tseba
botse gore ge o ka etša Karabo sindikheiti e
tlilo go go ntšha kotsi ... (letlakala 185).

Go realo go bontšha sehlogo le kotsi yeo sindikheiti e ka e hlagišetšago
motho. Ga e na mogau ge e šetše e nyaka go fihlelela morero wa yona.

Mediro ya sindikheiti go ka thwe e tšweletša go se loke ga yona. Ya boa
ya dira se sengwe le se sengwe go fihlelela dikganyogo tša yona. Se se
tšweletšwa ka botlalo ke ge ba timeletša Kwena ba nagana gore o
bolailwe. Gape ka morago ga gore ba tsebe gore Ariel o tseba kudu ka ga
sengwalo sa Karabo ba loga leano la go mo tloša tšatšing. Bubbles le
yena o lenaneong la ba go bolawa ka morago ga gore a hlanogele
sindikheiti. Se se laetša gabotse mediro ye mebe ya go se loke yeo
sindikheiti e e dirago.

Go ka tlaleletšwa ka go bontšha bošoro bja bašomedi ba sindikheiti.
Semelo sa bona, mongwadi o se hlaloša gabotse; go bontšha gore ke
batho ba go hloka lešoko. Se se bonagala ge ba le phakeng ba dišitše
mesepelo ya Ariel. Ge Kwena a tšwelela ba a mo photoma:

Ge a re ke a lwa go itokolla yo mongwe a mo
itia ka marago a sethunya ka sekgošing
(letlakala 193).

Se se laetša bokgopo le bošoro bja batho bao. Ge ba nyaka se sengwe ga ba na kwelobohloko.

Bošoro bja bašomedi ba sindikheiti bo tšweletšwa gape ke polelo ya bona ge ba le kua Majaneng ba ilo hlasela Bubbles le Ariel. Seo se tiišwa ke ge ba re:

Re ba bolaya gotee ... (letlakala 266).

Taba yeo e bontšha gabotse gore go bona bophelo bja motho ga se selo.

Go tšwela pele semelo sa bašomedi ba ba sindikheiti se utollwa ke tšeo ba di dirago. Ge ba yo hlasela boBubbles kua Majaneng ba ile ba tsena ka ntlong ba šalane morago, dithunya di le ka diatleng, difahlegong ba apere go ithiba, go buletšwe mahlo fela. Ditiro tše di bontšha gore ke batho ba go dira tša go šiiša namana tša mmele. Ba bolaya motho bjalo ka ge ba bolaya tšhoši.

Tšeo baanegwa ba bangwe ba di bolelago ka bašomedi ba sindikheiti ba bontšha bokgopo le bobo bja bona. Se se lemogwa ge Noko a leleditše Bubbles mogala a mo loma tsebe gore sindikheiti e romile batho go tlo ba hlasela. Ge a botšiša Bubbles gore o na le mang, gomme Bubbles a re o na le Ariel; o re:

Ba tla mmolaya le yena ge ba mo hweditše moo (letlakala 261).

Taba yeo e tliša bonokwane bja batho bao. Ga ba tšwafe go bapolela letlalo la motho kgakala.

6.1.2 **Dithekniki tša go ikgweranya**

Ge go ka lekodišišwa ka tlhokomelo go tlo lemogwa gore mo temaneng ya mathomo mongwadi o bolela ka Ariel. Seo se bontšha gore Ariel ke motho yo bohlokwa, ke molwantšhwa gape ke moanegwathwadi yoo mmadi a ikgweranyago le yena. Kgwerano ye e tlišwa ke thekniki yeo mongwadi a e dirišitšego, e lego nepišo. Go tlo hlokomelwa ka mo thekniki ye e šomišitšwego ka gona.

Kgopolo ye, nepišo, go tla elelwa gore e tšweletšwa gabotse mo letlakaleng la pele ge mongwadi a re:

Se sengwe ka ga Ariel Meso se be se le kgauswi le go kgaoga ge a dutše a eme fao pele ga khaontara kantorong tša komišinare ka Tshwane.

Go tloga moo mongwadi o mo hlalošitše a tenwa ke batho ba ba itlwaedišego gore pele ba ka laetša tlhomphe go motho yo mongwe e be ge motho yoo a ba laeditše pele gore le yena o kgona go se hlomphe (letlakala 1). Go tloga moo go bolelwa ka ga Ariel fela. Seo se bontšha mmadi gore ke moanegwa yo bohlokwa, yo mongwe wa baanegwathwadi. Go ka thwe Ariel o emela go loka goba botho le ge e le yona toka. Mmadi a ka se ikgweranye le go se loke goba bobbe. Ke ka lebaka leo a ikgweranyago le Ariel.

6.1.3 Ditiragalo

Bohlokwa bja ditiragalo tše ke bja go godiša bokgoni bja Ariel le go godiša maatlakgogedi. Go gola ga bokgoni bjoo le maatlakgogedi ao go bonala ka mo Bubbles a hlanogelago sindikheiti ka gona a thomago go šomišana le Ariel.

Tiragalo ya mathomo ye e tšweletšago tlhanogo yeo ke ge Bubbles a thuša Ariel ge sindikheiti e nyaka go mmolaya. Seo se laetša gore go tla direga se sengwe, mafelelong ba tlo nyalana. Gona moo go na le bothata ka gore Ariel o ratana le Julia mola Bubbles a ratana le Kwena. Maatlakgogedi a gola ka gore bjale mmadi o a tseba gore Ariel le Bubbles ba tlo nyalana. Taba ye nngwe ke gore Bubbles le ge e le moanegwathuši fela ke yo bohlokwa.

Ditiragalo ga se tša rulaganywa bjalo ka tša *Noto-ya-Masogana* (1954), e lego thekniki ya boipoeletšo. Ditiragalo tša *Nnete Fela* (1989) di rulagantšwe gore thulano gare ga go loka le go se loke e golele pele. Seo se tiiša maatlakgogedi.

Gabotse ge go hlalošwa ditiragalo go tlo nepišwa tšeo di lebanego le Ariel le sindikheiti.

❖ **Ariel**

Tirigalo ya mathomo ke ya ge Karabo a iša sengwalo seo a se ngwadilego go Ariel. Bjale go a lemogwa gore mathata a thomile. Lebaka le legolo ke gore sengwalo seo se ka ga dinokwane tšeo di nago le maano a go ntšha ditšhelete dipankeng ka bafora. Gabotse Karabo go ka thwe ke mothuši yoo a thušago gore ditaba di kgone go tšwela pele.

Tiragalo ya bobedi ke ya ge Noko a swara sengwalo seo, a bala dikagare tša sona. Gona moo o ile a lemoga gore bjale ba ka gare ga mathata. Go tšwa ga yona ke ge ba ka botšiša Karabo ka sengwalo seo. Karabo o ile a ba botša gore mogaši Ariel o tseba ka ga sona. Sindikheiti e ile ya kwana gore, gore ba tšwe ka gare ga maraga ao ke ge Bubbles a ka ya go lata sengwalo seo go Ariel. Bubbles o ile a re ga a bone go le bothata go ka dira gore Ariel a mo fe sona.

Tiragalo ya boraro ke ya ge bjale Bubbles a leba kgašong go yo lata sengwalo go Ariel. Go ile gwa se be bonolo go ya le ka moo Bubbles a bego a gopotše ka gona. Ariel o boditše Bubbles gore a ka se kgone go mo fa sengwalo seo ka ge a sešo a thome go se bala. A re le ge nkabe a feditše, o be a ka se mo fe ka gore ge go na le phošo o tlo nyaka go boledišana le Karabo e sego yena (Bubbles). Taba ya go tsentšha Ariel maseme ke ya ge Bubbles a re ga go sa le bohlokwa gore a bale sengwalo seo ka gore Karabo o re ga se mo kgahle, se na le diphošo tše dintši. Ariel o ile a ngangabala a re diphošo tšeo di tla bonwa ke yena ge di le gona. Bubbles o lemogile gore maano a gagwe a ka se šome, gomme a boela gae a nyamile, a di fihlešetša sindikheiti, yeo e ilego ya se kgolwe gore Ariel a ka palela Bubbles.

Mathata a gola mo tiragalong ya bona ge bjale Ariel a thoma go bala sengwalo seo. Go tla ga Bubbles go be go mo hueditše gore a bale sengwalo seo ka pela go feta ka moo go bego go swanetše, ka gobane a rata go tseba gore molato o go kae ka sona ge Karabo a bile a re ga a sa rata ge se tšwetšwa pele. Ge a feditše ka sona o ile a lemoga gabotse se se tshwenyago go sona.

Tiragalo ya bohloano ke ya ge bjale Bubbles a paletšwe gape go hwetša sengwalo seo go Ariel, a loga leano. Bjale go bonagala gabotse gore o phegeletše go se hwetša. Bubbles o laetše Noko gore a hwetše masogana a mabedi a mahlahla. O ile a leletša Ariel mogala, a mmošša

gore Karabo o re a gahlane le yena “Hellas” ka seripa go tšwa iring ya bone, gomme a se lebale go tla le sengwalo seo. Ariel o ile a makala go bona go tsena Bubbles e sego Karabo ka moo ba bego ba kwane ka gona. Ba ile ge ba etšwa ka “Hellas” ba lebile difatanageng tša bona, Bubbles a thelela a wa gabohloko. Ariel o ile a bea sengwalo sefatanageng sa gagwe a hlaganela go yena. Ge a sa lebeletše go thuša Bubbles lesogana tsoko la topa sengwalo la tloga. Ariel o bone tiragalo yeo ka moselana wa leihlo e šetše e felelela. Lehodu le ile la mo timelela.

Ariel o boditše Bubbles gore ba tloge mmogo ka sefatanaga sa gagwe. Ge ba le tseleng Ariel o ile a gapeletša Bubbles go bolela nnete mabapi le go utswiwa ga sengwalo seo. Mongwadi mo o godiša maatlakgogedi ka gore bjale Bubbles o thoma go hlanogela sindikheiti; o botša Ariel nnete, le ge a sa mmotše ditaba ka moka.

Tiragalo ya boselela e lebane le ge bjale sindikheiti e lemoga gore Ariel o badile sengwalo seo gomme ba loga leano la go mmolaya. Eupša ge e le Bubbles yena o ile a swara legodimo ka diatla a re ga a e tsene yeo ya go bolaya Ariel. Seo se bontšha gabotse gore Bubbles o na le lerato go Ariel. Go tiiša lerato leo Bubbles o dumela go thuša sindikheiti go gogela Ariel go bona. Eupša ge ba leka go bolaya Ariel, o a mo thuša, o thuntšha yo mongwe wa bašomedi ba sindikheiti. Taba yeo e godiša maatlakgogedi, mmadi o nyaka ge Bubbles a nyalwa ke Ariel. Morago ga tiragalo yeo Ariel o lemogile gore le yena o bothateng bja go swana le bja Bubbles.

Tiragalo ya bošupa e lebane le ge bjale Bubbles a iphihla lefelong tsoko; a leletša tatagwe le sindikheiti mogala go ba tsebiša gore ge ba ka leka ba tshwenyana le Ariel o ya maphodiseng. Se se bontšha lerato la Bubbles go Ariel. Ka morago ga poledišano yeo ya Bubbles le sindikheiti, Ariel o ile a sepela ka go lokologa, sindikheiti e mo duma eupša go se seo e ka mo dirago sona.

Tiragalo ya seswai ke ya ge bjale sindikheiti e tšea sephetho sa go hlokomologa tšhošetšo ya Bubbles, e thoma go ja Ariel leonyana. Ka go le lengwe Kwena le yena o nyaka go bolaya Ariel ka boyena, ga a sa latela ditaello tša sindikheiti. Tšatši le Kwena a rerilego go bolaya Ariel, bašomedi ba sindikheiti ba ile ba mmona ba mo photoma ba mo iša go tatagwe.

Tiragalo ya senyane, e lego yona ye bohlokwa yeo e bontšhago bokgoni bja Ariel, ke ya ge Ariel a swanetše go ya Majaneng go yo fetša mafelelo a beke le Bubbles gona. Bubbles o be a romile motho yo a swanetšego go gahlana le Ariel gore ba fetoše dikoloi go timatimetša mohlala ge e ba go na le motho yoo a jago Ariel leonyane. Ariel o rile go tsena ka sefatanageng a gopola OK ya mmileng wa Van der Walt. Banna ba babedi ba be ba mo šetše morago ka sefatanaga. Ba ile go mmona a tsena ka lebenkeleng la OK ba mo leta gore a boe ba dutše ka sefatanageng seo sa bona. Ba ile ba tla ba se kgolwe mahlo a bona ge ba bona lesogana leo le tlogago e se Ariel le etla sefatanageng sa Ariel. Ba thoma ba re ke lehodu le a se utswa. Ba gakantšhwa ke taba ya gore o tšweletše a swere dinotlolo (letlakala

202). Taba yeo e godišago bokgoni bja Ariel ke gore, o kgonne go timelela sindikheiti.

Tiragalo ya lesome ke ya ge Kwena a sa hwe matwa a loga leano le lengwe la go bolaya Ariel. Lona letšatši leo bašomedi ba sindikheiti ba ile ba bolaya Kwena. Lehu leo la Kwena ke lona le dirilego gore Ariel a thome go belaela gore Bubbles o mo fihlela se sengwe. Ariel o be a nyakile matseka a go nyakišiša gore e ka ba go na le motho yo a šeditšego mesepelo ya gagwe. O ile go kwa gore nnete go na le batho ba mohuta woo, le gore ba bonwe ba eya legaeng la rakolofo Mokaba, a tseba gore bjale mokgwa o gona.

Ariel o ile a leletša Pula mogala, a mmotša gore nke a bolele le Bubbles, ka gore o gana go boa Pelindaba. Pula o ile a utolla sephiri a sa lemoge. O boletše gore ga a bone go tla ba bothata go Bubbles go boa gae bjale ka gore Kwena o hlokofetše. Taba yeo e ile ya dira gore Ariel a lemoge gore Bubbles o mo utela se sengwe.

Tiragalo ya lesometee e lebane le ge bjale Ariel a rerile go ya Majaneng. Bjale ditaba di fihlile moo di ka se sa boelago morago. Eupša o rile pele a ka tloga a elelwa gore o swanetše go tšea magato a tšhireletšo go thinthang mang le mang yo a ka lekago go mo šala morago leetong leo. O ile a swara mogala a leletša Saki. A mo kgopela go dira ka tsela yeo lesogana lela la go romelwa ke Bubbles le dirilego ka gona ka Labohlano. Ba kwane

go hwetšana mmileng wa Schoeman pele ga meago ya Louis Pasteur. Tseleng ya go ya Tshwane Ariel a lemoga sefatanaga se se mo šetšego morago. Se be se tlogile naye Pelindaba. O ile go tsena ka Tshwane a thoma ka go dikologa a se lebe thwii lefelong la morero wa gagwe le Saki. Go bolela therešo mamohla o ile a timelela boChamp a sešo a hlagiše taba yela ya go fetoša difatanaga (letlakala 218). Go realo go bolela gore go tšweletšwa bokgoni bja Ariel.

Tiragalo ya mafelelo ke ya lesomepedi ge bjale Ariel a fihla Majaneng a gapeletša Bubbles go tšwa ka nnete goba go lebana le kgolego. Bubbles o ile a bolela nnete gomme ba ya maphodiseng. Noko o ile a lemoša Bubbles gore sindikheiti e tlo ba hlasela, gomme maphodisa a ba lalela, a ba suelela. Karabo o ile a lokollwa moo a bego a fihlilwe gona, gomme Ariel a nyala Bubbles.

Go tla lemogwa gore Ariel ke motho wa go loka go tloga mathomong a paditseka ye go fihla mafelelong a yona. Go realo go ra gore ke moanegwa wa lehlakore le tee, e lego la go loka. Se sengwe se bohlokwa ke gore ga go na botho mo go yena. Mmadi o ikgweranya le yena ka ge e le motho yoo a se nago bosodi.

❖ Sindikheiti

Go tloga mathomong go fihla mafelelong a paditseka ye, sindikheiti e lebane le ditiro tša go se loke. Go bonwa mo mathomong e ikgokantše le ditiro tša go ntšha ditšhelete dipankeng ka bofora.

Mediro ya bona ye mebe e tšwelela gape ge ba nyaka go bolaya Karabo ka ge a file Ariel sengwalo seo se bego se bolela ka bona. Ka morago ga go lemoga gore Ariel o badile sengwalo seo ba nyaka go mo tloša tšatšing.

Ge Bubbles a sena go ba hlanogela ba bona bokaone e le go mo tšeela bophelo. Bokgopo bjo bongwe ke ge ba bolaya Kwena. Gape taba ya ngwana wa Pula ge a ile go reka lebenkeleng e tšweletša ka mokgwa wo sindikheiti e lego kotsi ka gona. Ba ile ba mo goketša gore a ba botše mo Bubbles a iphihlilego gona, gore ba kgone go mmolaya. Ditaba di fihla sehlweng ge Mabusha a thuntšha Noko ka morago ga go mo hwetša a sebela Bubbles mogaleng gore sindikheiti e tlile go mo hlasela.

6.2 Kakaretšo

Ge go ka hlokomelwa ka tshwanelo go tlo lemogwa gore baanegwa ba *Noto-ya-Masogana* (1954) le ba *Nnete Fela* (1989) ba a fapana. Ba *Noto-ya-Masogana* (1954) ba na le mahlakore a mabedi: la go loka le la go se loke. Mmadi o ikgweranya le lehlakore la go loka fela, Lesibana mo

mathomong ke motho wa go loka, a fetoga ya ba motho wa go se loke, a buša a ba motho wa go loka. Ka tsela yeo ga go na taba le tša go se loke tšeo Lesibana a di dirago. Go lebeletšwe fela tša go loka. Go ya ka tlhalošo ya Forster baanegwa bao ba phethegile, eupša ga ba na botho. Ge go lebeletšwe baanegwa ba *Nnete Fela* go lemogwa gore ba na le lehlakore le tee: e ka ba la go loka goba la go se loke. Ariel ke motho wa go loka mola sindikheiti e se ya loka. Se sengwe ka baanegwa ba ke gore ga ba na botho. Gabotse ge go nyakwa go tsebja gore moanegwahlaedi ke motho yo mobjang, go swanetše go lemogwe gore ke moanegwa yo a se nago le botho. Go phethega ga go na le mohola wo mogolo.

7. KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 Moanegwaphethegi

7.1.1 Matseno

Moanegwaphethegi ke motho wa botho le ge e se sethakga goba motho wa go loka. Ge a nyamišwa o kwelwa bohloko, ge go na le lethabo, go thabelwa tše di mo wetšego, bjalo ka ge borateori ba re o swanetše go ba wa semelo sa mahlakore a mabedi.

Ge go yo sekasekwa moanegaphethegi go ilo nepišwa dingwalo tša masetlapelo le phatose. Pele dikgopolo tše di tlo hlalošwa gore go lemogwe seo moanegwa wa masetlapelo le wa phatose ba lego sona.

❖ Masetlapelo

Peck le Coyle (1986: 96) ge ba hlaloša kgopolo ye ba no re:

“Tragedy is a play that ends with the death of the main character.”

Ba akaretša tlhathollo ye ya bona ka go re mafelelong moanegwathwadi, e lego yena molwantšhwa, o a hlokofala. Kgopolo ye e tlaleletšwa ke Altenbern le Lewis (1966: 70) ka tsela ye:

“Tragedy represents character whose wills are set on course necessary to their own moral natures and who are overpowered by forces against them.”

Seo se bolela gore dikganyogo tša baanegwa di ka godimo ga dikgopolo tša bona, eupša ba palelwa ke go di fihlelela. Ge ba tšwela pele lona letlakaleng leo ba bolela gore tiragatšomasetlapelo ya mmakgonthe e swanetše go ekiša ditiro tšeo di tsošološago kwelobohloko le poifo. Ke ka fao Pretorius le Swart (1982: 24) ba tlaleletšago taba yeo ka go bolela dika tša tiragatšomasetlapelo. Bona ba no re:

“In tragedy there is usually a tragic hero, who is some way or another, rises above the ordinary person, but who has one tragic flaw which after a heroic battle, either external or internal, leads, to his downfall.

Tabakgolo ke gore moanegwathwadi, yena molwantšhwa, ke motho wa maemo a godimo, gape o na le bofokodi bjo bo itšego bjo bo mo dirago

gore a ye fase. Serudu (1989: 50) o ruma kgopolo ye ka gore moanegwathwadi o welwa ke masetlapelo a a boifišago. Gantši masetlapelo ao a hlolwa ke bofokodi bja gagwe, e ka ba motho wa sengangele goba wa go se rate go eletšwa.

Gabotse go ka thwe masetlapelo a lebane le ge babadi ba kwela moanegwa yoo a sego a loka bohloko.

❖ **Phatose**

Groenewald (1993: 60 – 61) o hlaloša gore phatose e hlatholla bophelo bja motho yoo a se nago le bofokodi. Gabotse o ka re e nepiša bophelo, go tlabega le go gakanega. Moanegwa wa phatose ke motho wa ka mehla gape ga a na maemo. Moanegwa yo mmadi o itswalanya le yena ka gore ga a na bofokodi. Go ka thwe phatose e lebane le ge go kwelwa moanegwa yo a se nago le bosodi bohloko. Go a makatša gore ke ka lebaka la eng motho wa go loka a welwa ke mašula.

Dipuku tšeo di lebanego le masetlapelo ke *Lukas Motšheletšhele* (1963) le *Letsogo la Molao* (1984), ge e le phatose yona ke *Tladi wa Dikgati* (1971).

Tshekatsheko e tlo sepedišwa ka tsela ye:

- Sa mathomo go tlo hlalošwa semelo sa baanegwa bao
- Sa bobedi go tlo senkasenkwa dithekniki tša go ikgweranya

Sa boraro go tlo tsinkelwa ditiragalo tše di tšweletšago go phethega ga moanegwaphethegi.

7.1.2 Masetlapelo

Gagolo baanegwa ba masetlapelo ke ba go loka le ba go se loke. Yo mongwe wa go se loke o a nepišwa, o ikgweranya le mmadi goba o kwelwa bohloko. Rammala o nepiša Moebangedi Motšheletšhele bjalo ka molwantšhwa yo e lego moanegwa wa masetlapelo.

❖ Moebangedi Motšheletšhele

Ge go ka hlokomedišišwa gabotse go tlo lemogwa gore semelo sa Moebangedi Motšheletšhele se na le mahlakore a mabedi, ke la go loka le la go se loke. Ke motho wa go loka ka gore ke moruti o rapelela phuthego. Seo se tiišwa ke ge mongwadi a mo hlaloša:

Motšheletšhele e be e le moebangedi yo maatla wa lentšu la Modimo. Batho ba bantši ba bone seetša sa Ebangedi le tšwelopele ya tša tsebo ya mangwalo ka baka la mediro le dikeletšo tša gagwe (letlakala 11).

Go realo go bontšhwa semelo sa Motšheletšhele gabotse gore ke moruti, o ikgafetše go thuša setšhaba sa Modimo.

Tabakgolo ye nngwe yeo e bontšhago go loka ga Motšheletšhele e tšweletšwa ke seo baanegwa ba bangwe ba se **bolelago** ka yena. Semelo seo se utollwa ke Mologadi ge a bolela ka taletšo yeo e fihlilego le Morena Kgolotha ya gore kua Ledibung Motšheletšhele o na le monyanya wa go kolobetša ngwana:

Ge re fihla Ledibung, dikereke di be di tšwele gomme motse ka moka o tletše ka lapeng la Motšheletšhele. Difela e be e se difela gomme dijunifomo e se dijunifomo (letlakala 7).

Taba ye e tiišetša go loka ga Moebangedi Motšheletšhele. Ge a dirile se sengwe batho ba a mo phalalela, ba a mo thekga ka ge e le motho yo a lokilego.

Semelo sa Motšheletšhele se tiišetšwa gape ke tšeo a di dirago. Seo se bonagala ge a romela bana ba gagwe metseng ye mengwe go tšwetša dithuto tša bona pele. Ke ka lebaka leo a bego a nyaka badišana ba babedi le mofepi, bao a bego a itokišeditše go ba lefa ka kgwedi. Se se laetša gore ke motho wa go loka wa go rata tšwelopele.

Lehlakore la Moebangedi Motšheletšhele la go se loke ke la ge a rata Lukas go feta bana ba bangwe ka mo gae. Seo se thoma go tšweletša bofokodi bja gagwe gore ke motswadi yo mobjang wa go kgethologanya bana bao e lego ba gagwe ka moka.

Bokgopo bjo bongwe bjo Moebangedi a bo dirago ke bja go rekiša lebake le go rekišetša batho dihlang tša bofora. O be a na le dintlwana tša ka kua mafuri tša ka gare ga sethokgwa sa ka godimo ga thabana. Mengwakwana yona yeo ya thabeng, tša ka gare ga yona ke dikoma ga di bolelwe (letlakala 10). Seo se laetša gabotse mathaitshai le mathadintshako ao a utilwego ke mengwakwana yeo.

Tabagolo ke ge bjale Moebangedi Motšheletšhele a raka Dorothea ka gae ge a sena go boa a ithwele, se se laetša bošaedi bjo bogolo bja gagwe. Ga a kgathale gore go tlo direga eng ka Dorothea le ngwana yoo a mo rwelego. O tšweletšwa e le motho yo sehlogo wa go hloka lešoko le go madi a gagwe. Taba ya go makatša ke gore o rata morwa wa gagwe Lukas yoo e lego motho wa go se loke.

Lukas, go tloga bjaneng bja gagwe, ke motho wa go dira tša go se loke. Le ge a dirile phošo ka mo gae Moebangedi Motšheletšhele o be a sa dumele gore a išwe letsogo, ka gore ke mmamoratwa (wa tatagwe). Ge a gana go ya sekolong, bakeng sa gore a kgelwe lešaša a otlwe, go thwe Albi a ye le yena sekolong a mo swarele tša go ja. Ge a le Seminareng o senya

tšhelete ya tatagwe fela seo Motšheletšhele ga a bone e le phošo, o sa tšwela pele ka go mo rata. Le ka morago ga gore Lukas a rakwe Seminareng, o ile a tšwela pele ka go mo rata. Le ge Lukas a timeletše o a mo emaemela le ge e le motho wa go se loke.

Gabotse go a makatša gore Moebangedi a se rate Dorothea yoo a lokilego, yoo a se nago bošaedi, a rate Lukas yoo e lego motho wa go se loke. Go ka thwe go na le phapano gare ga Lukas le Dorothea. Dorothea ke motho wa go loka mola Lukas e le motho wa go se loke. Eupša Moebangedi Motšheletšhele o rata motho yoo a sego a loka. Ka go realo go se loke ga Moebangedi Motšheletšhele go lemogwa ka botlalo. Le ge a dira tše di nyatšegago, mmadi o ikgweranya le yena.

7.1.3 **Dithekniiki tša go ikgweranya**

Mo go dithekniiki tša go ikgweranya, go ikgweranya mmadi le Moebangedi Motšheletšhele, gabotse go ka thwe o emela go se loke. Rammala o šomišitše moanegwathuši, e lego Albi. Albi ke motho wa lehlakore le tee, e lego la go loka. Ga a na bosodi, mmadi o a mo rata. Ka gona ge yena, e lego motho wa go loka, a rata Motšheletšhele, mmadi le yena o thoma go mo rata ka lebaka la Albi. Gabotse o ka re Albi o šireletša Moebangedi. Le ge a lemoga bofokodi bja Moebangedi Motšheletšhele eupša o sa mo šireletša, o gana gore a nyatšwe.

Ge go ka hlokomedišišwa ka tshwanelo go tlo lemogwa gore go tloga mathomong a padi go fihla mafelelong a yona, Albi ke motho yo a se nago bosodi. O be a bona mafokodi a Moebangedi Motšheletšhele gabotse, moo a bilego a hlaloša gore o be a godiša bana ba gagwe ka molamo wa tšhipi, eupša Lukas yena o be a sa rate ge a kgongwa (letlakala 11). Se se laetša gabotse gore Albi o a lemoga gore Moebangedi Motšheletšhele ga se a loka, eupša le ge go le bjalo ga a nyake ge a gobošwa. Ke ka lebaka leo mmadi a ka se kgonego go nyatša Moebangedi ka ge Albi yoo e lego motho wa go loka a sa mo nyatše.

Se sengwe seo se laetšago gore Albi o be a bona diphošo tša Motšheletšhele eupša a di thibathibetša gore a se nyatšwe, ke ge Lukas bjale a gana go ya sekolong ka baka la gore a rata go ja. Albi o hlaloša gore Motšheletšhele ka mehla ge a bona Lukas a tliša mokgwa woo go ba bangwe, o bego o ka alafša ka kgati, o be a dula fase a gopola leano. Go mo itia gona o be a go kgafela kgole (letlakala 12). Se se laetša gabotse gore Albi ga se gore ga a bone bofokodi bja Motšheletšhele o upša a sa nyake go mo goboša. Ke ka tsela yeo go ikgweranywago le yena ka ge motho wa go loka a sa mo nyatše.

Taba ye nngwe ye bohlokwa ke ge Albi a lemoga gore Lukas o thomile go rekiša lebake. Albi o bolela gore le ge a ile a utolla se, fela ka go tseba bogale bja Motšheletšhele godimo ga sefe goba sefe se se ka senyago Lukas leina, a ikhomolela. Go realo go ra gore tša go se loke tšeo

Moebangedi Motšheletšhele a di dirago, Albi o a di bona, ebile o a amogela gore ga se a loka, fela ga a rate ge a nyatšwa. Ke ka tsela yeo go se nago le yo a ka mo nyatšago.

Ka ntle le Albi, le mogatša' Moebangedi Motšheletšhele, mmadi o a mo rata, ka ge e le motho wa go loka. Gape o bonala a sa rata monna wa gagwe le ge a dira dilo tša go se loke. Ka gona mmadi o palelwa ke go nyatša Motšheletšhele ka baka la mosadi wa gagwe.

7.1.4 **Ditiragalo**

Go ka thwe bohlokwa bja ditiragalo tše ke go godiša maatlakgogedi. Ge go hlalošwa ditiragalo go tlo nepišwa tšeo di lebanego le Moebangedi Motšheletšhele. Ditiragalo tšeo di bontšha go se loke ga Motšheletšhele; ka mo a ratago Lukas ka gona, le ka fao a mo fapantšhago le Dorothea ka gona.

Lukas ga se motho wa go loka, Dorothea ke motho wa go loka. Ditaba tšeo ka moka di lebane le mmagoLukas le Albi. O ka re bona ba emela mmadi. Mmadi a ka se kgone gore ba bolela maaka ka gore ba be ba le gona ge ditiragalo tše di direga. Ke ka fao go amogelwago tšeo ba di bolelago.

Tiragalo ya mathomo ke ya ge Moebangedi Motšheletšhele a le mošomong a bile a godiša bana ba gagwe ka molamo wa tšhipi, eupša morwa wa

gagwe wa mafelelo, e lego Lukas yena a sa nyake ge a kgongwa. Ge motho a be a ka bolela gore Lukas ke sebedu, o be a kgopela pefelo ya rragwe gomme gantši o be a tla e fiwa (letlakala 11). Tiragalo ye e tliša mathata ka gore go bonala gabotse gore bjale Moebangedi Motšheletšhele o senya ngwana wa gagwe.

Tiragalo ya bobedi ke ge Lukas a palela dikgapeletšo tša tatagwe tša gore a ye sekolong, ka gore a be a rata go ja. Sebakeng sa gore Moebangedi Motšheletšhele a alafe mokgwa wo wa Lukas ka kgati, go etša le ka mokgwa wo a bego a dira go ba bangwe ba bana ba gagwe, o be a loga leano la go širogela taba yeo. Go mo tia gona o be a go kgafela kgole (matlakala 11 – 12).

Motšheletšhele o namile a laela gore ka mehla ge Lukas a eya sekolong Albi a ye le yena a mo rwalele mphago. Le barutiši ba ile ba kgopelwa go fela ba dumelela Lukas go tšwela ka ntle go ya go ja. Go dira bjalo Motšheletšhele o be a sa lemoge kotsi yeo a bego a e dira. Ka go dira bjalo o be a dira gore Lukas a be le matepe le go feta. Matepe ao a be a šetše a lapišitše barutiši ba gagwe.

Tiragalo ya boraro ke ya ge bjale Motšheletšhele a ruta Lukas tša phaku. Lukas e be e le mothuši wa tatagwe yo mogolo. Taba ye a bego a mo ratela yona kudu, e be e le go phuthela diphasele tša lebake. Lukas ka tlhago e be e le sethakga. Diphaselana tša gagwe e be e no ba tša

“fekethori” go fela – “fekethori ya lebake” (letlakala 13). Motho ka nako ye nngwe a ka re o a ithuša kganthe o a ipolaya. Motšheletšhele ka go tiwaetša morwa wa gagwe mediro ye mebe ya go phuthela le go rekiša lebake, o ratile ngwana wa gagwe thuto ye mpe, ya go tseba gore thekišo ya sephiring e tliša tšhelete ka bontšhi (letlakala 13). Lukas o ile a fela a eya go ithekišetša. Le ge Albi a be a lemogile seo, o ile a no ikhomolela ka go tseba bogale bja Motšheletšhele godimo ga se sengwe le se sengwe seo se ka senyago Lukas leina. Motšheletšhele yena ge a bona morwa wa gagwe a sa mo kgopele tšhelete ya go reka dijo, o no re ga a sa bušwa ke dijo.

Tiragalo ya bone ke ya ge Motšheletšhele a rekela Lukas motšhene wa go tlanya. Ge a bona gore Lukas o kgona go ngwala ka motšhene a nama a mo humanela mošomo wa go ngwala maina a dihlare. O be a reka dihlašana, kudu tša go nkgiša le go babiša tšeo a bego a di reka ka theko ya fase. Ge a dirile bjalo o tlatša mapotlelo gomme a a rekiša ka theko ya godimo. Wo e be e le mokgwa wo mongwe wa Motšheletšhele wa go ikgobokeletša mašelang ka bofora. Go ba ba tshepago kudu Moebangedi, e be e le ngaka ye kgolo ya go thea metse. Mo go ba gae, Motšheletšhele o be a no thuša ka mehlašana ya Sekgowa ye a bego a e reka kua toropong. Dihlare tše, ka polelo ya bareki, di be di etla di ngwaditwe gona kua Makgoweng, moo ba bego ba di oretela gona. Eupša ge e le boAlbi bona ba be ba tseba gore di dirwa gona ka moo gae. Maradiana ona a a

Moebangedi Motšheletšhele a go huma ka mahlajana, Lukas o a bone, a a holofela. A nama a dula godimo ga motšhene.

Tiragalo ya bohloko ke ya ge Motšheletšhele a romela Lukas Seminareng go tšwetša dithuto pele. Lukas o ile a rekelewa diaparo tša maemo a godimo tša ngwana wa mohumi. Tatagwe o ile a ngwalela mookamedi wa Seminara go mo tsebiša gore Lukas ke ngwana wa gagwe gomme o mo kgopela gore a mo sware gabotse ka ge e le ngwana wa motho yo mogolo. Ge morwa wa Motšheletšhele a leba Seminareng ke ge a swere mapokisi a mabedi a magolo a dikobo, le lepokisana la mefago.

Tiragalo ya bosela ke ya ge Motšheletšhele a amogela lengwalo la go tšwa go Lukas Seminareng. Lengwalo leo le be le laodiša tša bophelo bja gagwe kua Seminareng le go nyaka tšhelete ya go reka se le sela. Motšheletšhele o ile a thabišwa ke seo kudu, a botša Albi gore wa gagwe ngwana o šetše a šupilwe ka monwana ka baka la bohloko bja gagwe. A bolela gore o ngwaletše mookamedi wa Seminara, a mmotha gore bohloko ke neo ya Lukas. O ile a ya go bothabotha mašelang a go romela Lukas.

Tiragalo ya bošupa ke ya ge Dorothea a ngwalela mmagwe lengwalo la go mo tsebiša gore o ithwele. MmaMotšheletšhele o ile go bala tša lengwalo la Dorothea a di fetišetša go mokgalabje. Phetolo ya Moebangdi Motšheletšhele e bile gore Dorothea o swanetše go tseba gore ka go dira bjalo o itlhapile yena. O ile a bolela gore o tla kgona bjang go tsena ka

sefero sa gagwe a le ka tsela yeo. Go tloga bjale a ka se sa ba le kopano le yena. O boditše MmaMotšheletšhele gore a lemoše Dorothea gore bjalo ka ge a itebaditše ditayo tša gagwe, a ka no ya mo a go botilego; a se ke a gata ka lapeng la gagwe (letlakala 20). MmaMotšheletšhele o lekile go rapelela morwedi eupša gwa pala. Motšheletšhele o tsetaletše o kgaola thari ka baka la go šireletša leina.

Tiragalo ya seswai ke ge Dorothea a boa gae. Motšheletšhele o ile ge a botšwa gore Dorothea o tliile a lesa le dijo tšeo a bego a di ja. O ile a fufulelwa ebile e re ke motho a tlo gafa. Lentšu la gagwe la mathomo e bile “Onika, ga nka ka go botša!” (letlakala 23). O boletše gore ge a ka re a ema a humana Dorothea, yena le mmagwe ba tla mo tseba gabotse. O be a sa tšhabe le Kgolotha yo a bego a mo etetše. O boditše MmaMotšheletšhele gore a bone gore mpša yeo ya gagwe e a sepela pele a e hlaba ka leihlo. Dorothea o ile a rakwa bjalo ka mpša ka lapeng labo.

Kgolotha o ile go bona ditaba di befile a botša monna wa kariki yeo e bego e tlišitše Dorothea gore a fete a mo lahla kua polaseng. O ile a botša MmaMotšheletšhele gore a tlogele go thuba lapa la gagwe, a bee tšohle matsogong a gagwe. O boletše gore o tla hlokomela Dorothea, gape o tla fela a mo tsebiša gore ditaba di sepela bjang. Dorothea o ile a fela a ngwalela mmagwe, eupša a ngwala ka leina la Albina gore Motšheletšhele a se lemoge.

Tiragalo ya senyane ke ya ge Motšheletšhele a amogela mangwalo a mabedi. Le lengwe la go tšwa go Lukas Seminareng mola le lengwe le ngwadiwe ka mohlakanelwa ke bana ba gagwe, Domitori, Dorothea, Verita, Aletta le Phoebe.

La Lukas le be le bolela ka moo a emago le tatagwe ka go raka Dorothea ka gae. O bolela gore yena ga a kwane le seo Dorothea a se dirilego. O re Dorothea o gobošitše lapa labo.

Ge e le lengwalo la go tšwa go bana ba gagwe ba bangwe lona le be le botša Motšheletšhele gore thako ya Dorothea ka mo lapeng ke thako ya bona ka moka.

Ge e le Motšheletšhele yena o boletše a lebišitše ditabeng tša mangwalo ao a re le ge bana ba gagwe ba ka mo fularela, o tla sepela tseleng ya Modimo. Gape lengwalo la Lukas lona le mmonšhitše gore o sa na le ngwana yo a mo ratago. O boletše gore o tla ba swina; o tla mo iša dithutong tša go feta tša bona (letlakala 29).

Tiragalo ya lesome ke ya ge Lukas a boa Seminareng ka maikhutšo a dikolo. Tatagwe o ile a ya go mo gahlanetša; a botša mosadi gore a šale a hlaba kgogo gore ngwana a tle a humane se a ka šebago ka sona. O boletše gore pudi yona o tla tla a e hlaba ka noši ge a boa go mo gahlanetša.

Albi o ile a anegela Lukas tša Motšheletšhele le Dorothea. Lukas o boletše gore o tla bonana le tatagwe. O re o nyaka gore a mo rute go fihla dithutong tša godimo, e re mola tšhelete ya gagwe e fedile a mo ntšhetše mokgwa. Seo se laetša gore bjale Lukas o thomile go hlanogela tatagwe, eupša ga a nyake go mmotša gore ga a sa ema le yena.

Tiragalo ya lesometee ke ya ge Lukas a thoma go šomiša tšhelete ya tatagwe bošaedi. Tšhelete yeo Lukas a bego a e šomiša ge a tlile e ile ya makatša tatagwe. Ge a le Seminareng, le gona sa gagwe e be e le go no bitša tšhelete ya go se fele. Ga go sa tsebja gore Seminare seo sona se tura bjang. Motšheletšhele o kgobokantšhitše lehumo la gagwe ka bohlanjana, bjale le timelela ka ditsela tše dintši. Lukas le yena o holofetše go wiša tatagwe.

Tiragalo ya lesomepedi ke ya ge Motšheletšhele bjale a senyegelwa ke kgwebo ya go rekiša lebake le dihlare. Lapa la Motšheletšhele le lona le ile la thoma go goga ka kgara. Lukas le yena o nyaka ditšhelete tša go se fele. Le ge MmaMotšheletšhele a re Lukas a boe gae, tatagwe ga a dumele ka baka la lerato la gagwe go yena.

Go ile go le ka tsela yeo Lukas a rakwa kua Seminareng ka morago ga ditšhelete tše dintši tšeo a di sentšego. Taba ye ya gore Lukas a lobiše tatagwe ka tsela ye e namile ya nyamiša Motšheletšhele. Batho ba namile

ba nyatša lapa la gagwe ka go tseba dithorišo tšeo a bego a roriša Lukas ka tšona.

Tiragalo ya lesometharo ke ya go timelela ga Lukas. Ka morago ga ge Lukas a timeletše lebaka le letelele tatagwe o ile a kgopela Mathuhu gore a mo felegetše go boreatseba. Tšatšing lona leo ba yago, Lukas ke ge a šetše a boile a le go Dorothea.

Tiragalo ya lesomenne ke ya ge Moebangedi Motšheletšhele a botša Lukas gore o swanetše go nyala gore a mo abele seo a nago le sona. Ditaba tša lenyalo la Lukas di ile tša lokišwa tša ba tša begwa ka kerekeng. Sontaga se se latelago go be go swanetše go dirwa pego ya mafelelo ya lenyalo la Lukas le Lina.

Tiragalo ya lesomehlano ke ya go tla ga baeng ka ga Motšheletšhele. Baeng bao ba be ba tlišitše molato wa gore Lukas ga a fepe bana ba bararo le mosadi. Tšeo ka moka di ile tša bipela Motšheletšhele. O ile a ya kerekeng go ba botša gore ga go sa na lenyalo. Lukas o ile a itekeletša gomme a hlokafala. Moebangedi Motšheletšhele le yena o ile a bolawa ke pelo. Ditiragalo tše di laetša gore tša go se loke di na le moputso o šoro, wo o lebanego le ditiragalo tšeo. Fela moputso woo wa go se loke o nyamiša mmadi.

Ka boripana go ka thwe mmadi o kwela MmaMotšheletšhele bohloko ka gore ke motho wa go loka, wa go hloka bosodi. Le ge monna wa gagwe a dira tša go se loke o sa mo rata. Ka gona go ikgweranywa le motho wa go se loke ka baka la motho wa go loka. Mmadi ga a kgone go nyatša Motšheletšhele ka gore MmaMotšheletšhele, yoo e lego motho wa go loka le yena a sa mo nyatše.

Go ka akaretšwa ka gore padi ya masetlapelo e lebane le go loka le go se loke. Mmadi o ikgweranya le Moebangedi Motšheletšhele, yoo e lego motho wa go se loke ka baka la Albi le MmaMotšheletšhele bao e lego batho ba go loka. Ka ge bona ba sa rate ge Motšheletšhele a ka nyatšwa, go ba bothata le go mmadi gore a nyatše Motšheletšhele mola batho ba go loka ba sa rate ge a ka gobošwa.

Masetlapeleo a ka tiišwa ka go lekodišiša padinyana ya Mphahlele, e lego *Letsogo la Molao* (1984) mo go yona go hlalošwago mathata a batho ba sebjalebjaale ditoropong (Groenewald, 2000: 68).

Moanegwathwadi yo a nepišwago ke Faro, ngwana wa Moruti Makubu. Faro o godišitšwe gabotse, a rata mmagwe. Bothata bo tsoga ge mmagoFaro a hlokofala ba šala le tatabo. Moruti Makubu ga a kgone go rata le go hlokomela lapa. O hlokomologa bana bao mmabo a bego a ba godiša ka lerato. Faro o a fetoga, semelo sa gagwe se bontšha mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke.

Lehlakore la Faro la go loka le tšweletšwa ke seo mongwadi a se **hlalošago** ka ga gagwe. Mongwadi o hlaloša gore Faro e be e le mošemane wa sethakga:

Gape Faro botsoro bjona o be a tswetšwe le bjona. O be a hlapa, a hlatswa, a makatša fela ge a sepela le boThemba bašemane ba ditšhila, ba boso bja go phadima, ba rego go tšwelela ngwana a idibala ka selo (letlakala 19).

Seo se laetša semelo sa Faro gabotse gore ke motho wa go ithata, wa go se rate ditšhila.

Semelo sa Faro se tšweletšwa ke seo yena a se **bolelago**. Ge a be a hlalošetša boThemba tša bophelo bja gagwe, motho o kgona go bona gore ke ngwana wa go loka yo bohlale, yoo a bego a rata sekolo, gape ge ba le ka gae a na le mošomo woo a swanetšego go o dira tšatši ka tšatši, e lego go bala Bibeke ge ba rapela ka mo gae. Ge go tšewa maeto o be a šetše a tseba gore o ile go bala Pesaleme ya 23 yeo e rego “Morena ke Modiša wa ka” (letlakala 29). Tše ka moka di bontšha gore Faro ke ngwana wa go loka yoo a godišitšwego ka lentšu la Modimo.

Semelo sa ga gagwe se utolwa gape ke seo baanegwa ba bangwe ba se **bolelago** ka ga gagwe. Seo se tišwa ke tatagwe le Selepe ka morago ga ge boFaro ba sena go swarwa ba bolela gore ba be ba sa kgolwe gore Faro ke mmolai ka semelo; o be a no gapša ke mogofe le bagwera ba gagwe ba Mazulwana (letlakala 29). Se se bontšha gabotse gore Faro ke motho wa go loka.

Lehlakore la go se loke la Faro le tšweletšwa ke ge a ikgweranya le boThemba batho ba go se loke. Gona moo ba tšama ba amoga batho ditšhelete tšeo ba di šometšego ka boima, ntle le kwelobohloko. Ba thuba mabenkele a batho, gape ba rekiša le ditaamane. Bokgopo bjo bogolo ke ge ba kata ba bile ba bolaya.

Gabotse, Faro mathomong e be e le ngwana wa go loka wa go tsena sekolo. O tlogedišitšwe sekolo ke morutiši yo a bego a mo hloile kudu. Se se laetša gore morutiši yoo o na le khuetšo mo go se lokeng ga Faro. Ge nkabe e se be yena mohlomongwe Faro nkabe a tsene sekolo a fetša dithuto tša gagwe, a tlogela go dira dilo tša go tšwa tseleng. Morutiši yo o be a gegea Faro a mmotša ge a belegetšwe ka Bibeleng.

Gape go hlokofala ga mmagoFaro go na le khuetšo ye kgolo kudu mo go fetogeng ga gagwe. Faro le mmagwe ba be ba kwana, ba ratana o ka re motho le kgaetšedi. Ke nnete ngwana wa mathomo ke thaka ya mmagwe. Ke ka Faro moo mmagwe a ithutilego bosadi (letlakala 10). Seo se laetša

gore ge nkabe mmagoFaro a se hlokofale, Faro o be a ka se wele diatleng tša boThemba. MmagoFaro e be e le motho wa go loka, ka gona Faro le yena o be a tla dula e le motho wa go loka.

7.1.5 **Dithekniki tša go ikgweranya**

Mmadi o ikgweranya le Faro. Ga se gore o ikgweranya le motho wa go senya goba wa go se loke. Bjalo ka ge Rammala a šomišitše Albi le MmaMotšheletšhele gore mmadi a ikgweranye le Moebangedi, o šomišitše Sarona le Moruti Makubu.

Ge go lekodišišwa ka tshwanelo go tlo lemogwa gore moruti ke motho wa boleta yoo a sa tiišego letsogo ge a kgala ngwana. Ka tsela yeo mmadi o kwela Faro bohloko ge a welwa ke mašula. Ka gona o ka re go kwelwa Faro bohloko ka baka la Moruti. Ka go realo kgwerano ya Faro le mmadi e tiišwa ke moruti.

Motho yo mongwe yoo mmadi a mo kwelago bohloko ke Sarona. Gabotse Sarona o rata Faro. Seo se tiišwa ke se:

Peiwana ya Sarona e be e tamoga, e le gona a bona botsana bja Faro. O ile a fetša le pelo ya gagwe gore o a mo rata, o tla leka go mo sokolla a mo dira motho (letlakala 49).

Mo go kgonthišwa lerato la Sarona go Faro. Ke ka tsela yeo mmadi a kwelago Sarona bohloko. Go ikgweranywa le Faro ka baka la Sarona yoo e lego motho wa go loka. Mmadi o palelwa ke go nyatša Faro ka gore ge a nyatša Faro o nyatša Sarona.

7.1.6 **Ditiragalo**

Gabotse ditiragalo di godiša go se loke. Tiragalo ya mathomo ga e lekane le ya bobedi, ya bobedi le yona ga e lekane le ya boraro, bjalobjalo. Go ka thwe go se loke go golela pele le pele. Boipoeletšo bo a tšwelela, go bontšha go se loke ga Faro.

Tiragalo ya mathomo ke ya ge boFaro ba ntšhiša batho lekgetho ka mo setimeleng. Ge setimela se šala se fihla Park Station, ba tla ba ba bunne mo go sa belaetšego (letlakala 2). Pele ba thoma ka mošomo woo ba be ba sepela le setimela ka moka go lebelela ge banna ba Marašia bao ba ilego ba fetša sehlotswana se sengwe sa go nyaka go swana le sa bona ba se gona.

Tiragalo ya bobedi ke ya ge ba logišana maano a lenaneo la bona la ge ba sa emetše setimela. Themba o ile a šišinya gore ba dire lenaneo la beke. Matšatši a mabedi ba šoma mo ditimeleng le diteišeneng, a mabedi mo dipeseng, ka Labohlano mo mekgotheng, ka Mokibelo ba ya toropong (letlakala 4). Fanyane ke wa go inola bahlolelwa mo gare ga mašabašaba

gomme Themba ke wa go ba lokišetša. Faro yena o ema mo gare go thuša yo a ka bago kotsing.

Tiragalo ya boraro ke ya ge ba nyaka go gobatša mokgotse wa malome wa Fanyane, e lego Malala. Ba mo tsebile ka lentšu ge a thoma go bokolela. Fanyane yena o be a hlakantše go makala le letšhogo ka gore a tseba bošoro bja Malala le gore o sepela ka tšhipi ye nngwe ya ntlha ka mo le ka mo, yeo a e aparago ge a tseba gore o ile go boa ka leswiswi (letlakala 4). Seo se laetša gore ge ba ka se hlokomele ba ka ikhwetša ba le kotsing.

Tiragalo ya bone ke ya ge ba nyaka go hlakana le dipela di thota. Moisa yo mongwe o ile a tšwelela a itshepetša bjalo ka sekgalabjana se ipsinne ka madila, e le maano a go ba makatša. O ile a dira phošo ka go ba bitša “bafana” ke ge ba tla mo dikologa. Moisa yoo o be a kgwahlile a tseba dilo tša gagwe. Bjale ka ge sethikwa se se na maatla, motho wa batho mafelelong ke ge a šetše a ithapelela bophelo, a ba bitša “gentlemen” a le fase (letlakala 8).

Taba yeo e ile ya ba phafoša. Tšatši le le latelago ba dira gore ba ithere, ba boledišane ka go oketša sehlopha sa bona goba go itlhama ka dithunya. Taba ya go oketša sehlopha e ile ya phaelwa thoko. Ba kwana ka ya sethunya. Ba ile ba napa ba abelana mešomo. Fanyane e be e le wa go otlela, le go ithuta mehuta ka moka ya dikoloi, gore ge ba bolaile yena a tsebe gore o dira eng ka koloi ya kgauswi gore ba kgone go tšhaba.

Mošomo wa Faro e be e le go bala dikuranta go bona mo go bolelwago ka bosenyi le ka mathaithai a maphodisa a go swara basenyi. Gabotse e tla ba yena sebadi, setsibi le sengwadi sa bona. Godimo ga fao e tla ba moahlodi. Themba yena e be e le moetapele wa bona wa go swara sethunya.

Tiragalo ya bohloko ke ya ge Faro a anegela bagwera ba gagwe tša bophelo bja gagwe go tloga mathomong go fihlela ge a tlogela sekolo ka lebaka la morutiši yo a bego a mo hloile kudu. O hlalošitše ka moo a godišitšwego ka bodumeding ka gona. Taba ye nngwe ya go mo kweša bohloko kudu ke go hlokošana ga mmagwe. Bagwera ba gagwe ba ile ba thoma go kwešiša gore Faro o tšhabišitšwe ke eng ka sekolong le ka gae.

Tiragalo ya boselela ke ya ge Faro a thoma go ya gae, a bo tšhetše, a elwa le moratho wa gagwe, Selepe. Mekokoto ya Faro e be e no kwala gore ke ya botagwa. Selepe o be a re yena a ka se kgone go hlobja boroko ke Faro ka go hlwa a getlagetla le mašego a lalela batho ba Modimo ge ba etšwa mešomong gomme a ba amoga ditšhelete. Faro le yena o ile a tomela Selepe ka gore o tšhaba go šoma o lebeletše tšhelete ya mokgalabje. Faro o be a šetše a thomile go se sa hlomphe tatagwe.

Tiragalo ya bošupa ke ya ge boFaro ba kitima ka sefatanaga. Mathomong ke ge se bonwa se otlelwa ke Fanyane. Go se go ye kae ke ge Faro le yena a hwetša laesense ya go otlela sefatanaga. Kolo yeo ya bona e ile ya

tsebja ka la mohlakakhutšo. E be e bonwa e seleganya motse wa Phomolong, Orlando le Soweto ka bophara. Ka nako ye nngwe ba be ba fela ba timelela, kganthe ke gona ge ba thomile go dira tselanabutšwa go la Lebowa. Ka ntle ga moo ba be ba dirile tšwelopele le kgatelopele ye e makatšago mo mošomong wa bona. Fanyane o tseba Gauteng ka botlalo. Faro le yena o dirile dinyakišišo tša mehutahutana, tša go thelela maphodisa.

Tiragalo ya seswai ke ya ge ba nyaka Asinamali go ba thuša gore ba tsebe mesepelo ya maphodisa. Ba ile ba nyaka le dingaka tše pedi:

- (a) Ya ditaola yeo e tlogo ba thuša go laola gore ba se tsene molabeng
- (b) Ya Sekgowa yeo e tlogo ba thuša ge ba gobetše.

Gape ba ile ba nyaka le moemedi yoo a tlogo ba emela ge ba swerwe. Ngaka ya bona ya ditaola ba e hweleditšwe ke Sarena, moratiwa wa Faro, yo a bego a tsena sekolo Phirikolobe.

Tiragalo ya senyane ke ya ge ba tlogela mošomo wa go utswetša batho ditšhelete ka ditimeleng le mebileng. Ba ile ba thoma go rekiša maswika, ke gore digauta le ditaemane. Kua Lebowa ba be ba hwetša patše gomme ba e lahla go mokgotse wa bona kua Witbank, yena a e rwala ka koloi ya mošomo ya go iša malahla Gauteng gatee ka beke, moo e bego e rekišwa ka ponyo ya leihlo.

Tiragalo ya lesome ke ya ge Faro a roba Sarena leoto gomme a rakwa sekolong. MmaTwala, e lego mogatša malome wa Sarena, o ile a amogela lengwalo la go tšwa Phirikolobe le ba tsebiša gore Sarena ke moimana, ka gona a ka se dumelelwe go duia sekolong, o tla romelwa gae. MmaTwala o ile go bala lengwalo leo a kgotsa. Yena le mokgalabje ba be ba bala mengwaga, ba re ka morago ga mengwaga ye meraro, Sarena o tla be a na le lengwalo la matriki le la borutišigadi gomme a emetšwe ke go nyalwa ke monna wa serutegi, wa go itlhompha. Ka go dira bjalo ba tla be ba phasitše badimo. Batswadi ba gagwe ba be ba tla kgotsofala ka seo ba ga Twala ba se diretšego ngwana wa bona. Bjale ditaba di sepetše ka mokgwa wo mongwe. Sarena o robilwe leoto ke tsotsinyana ya kepisana (letlakala 27).

Tiragalo ya lesometee ke ge ba ga Twala ba roma Setsiba le Lepogo ga Moruti Makubu go iša molato. Ge ba fihla moruti o be a sa felegeditše mogwera wa gagwe Bamabas Mathipa. Setsiba le Lepogo ba amogetšwe ke Selepe. Ka morago ga ditumedišo a sobelela ka moraleng. Faro o be a enwa kofi gona ka moo. Faro o be a šetše a na le maseme ka gore lengwalo la Sarena o be a šetše a le amogetše. Ka ntle le go botšiša Selepe gore ke bomang bao ba tsenego, a napa a tšea komiki ya gagwe le kepisi a ikgaša go bona. E be e le mathomo ba mmonela kgauswi le gona a rotše kuane. O no fihla a bea komiki mo tafoleng gomme a ba lebelela ka mahlong. Lepogo o ile a sa re ke a dumediša, Faro a wiša sethunya mo fase. O ile a se topa, a se fofora marole a ntše a se reta, mafelelong a ntšha dikolo a di bala a ba a di fetša.

Faro o ile a botšiša bakgalabje bao gore a ka ba thuša ka eng. Bakgalabje ba Modimo ba be ba le kgakanegong ye kgolo. Faro o ile a sa letetše karabo a kwa motho a bolela ka kua ntle, a tseba lentšu la tatagwe a napa a tšwa ka sa mafuri a bolaya naga. Morago ga ditumedišo ba ile ba boledišana ka seo se ba tlišitšego fao. Moruti o ile o tla nyaka banna ba gabo, ba tla boa go bona gape.

Tiragalo ya lesomepedi ke ya ge Faro a anegela bagwera ba gagwe tša bakgalabje ba ga Twala le ka mokgwa wo a dirilego ka gona. Bagwera ba gagwe ba ile ba mo sola ka ge a tšhošeditše bakgalabje bao ka sethunya. Ba ile ba mo hlohletša gore a tšwele pele le Sarona. Bjona bošego bjoo o ile a hlakana le Sarona, ba bolela tša lerato la bona. Faro o ile a lefa molato wa mpa ya Sarona.

Tiragalo ya lesometharo ke ya ge bašemane ba bolela ka batho ba go tšea maeto a matelele, go ya Durban, Cape Town, Port Elizabeth, Pietersburg, Mafikeng, bjalojalo gore ba rwala tšhelete ye ntši. Gona fao Themba le Fanyane ba hlwele ba dira dinyakišišo gore setimela se sekaone e ka ba seo, sa go rwala batho ba bantši ba go swara matsebetsebe. Mafelelong ba ile ba ikgethela sa go ya Durban, sona e be e le sa gabobona, ba se tseba gabotse. Sona se ema Germiston go tloga moo se ema Bolokoroso (Volksrust). Ka gore ga se mokgwa wa bona go wela selo godimo, ke batho ba hloko; ba ile ba dulela taba ye ya setimela sa Durban, ba itiša ka yona. Fanyane o ile a ba botša ka seo a se kwelego go malomeagwe,

Mkhize. Le yena ka noši o be a lemogile gore Mazulu ke batho ba go šoma mengwagangwaga pele ba ka ya gae. Ka tsela yeo ba tloga ka tšhelete ye ntši ge ba eya gae. Themba o ile a nyaka go tseba gore tšhelete yeo ba e bea kae ka gore ke ye ntši. Fanyane o boletše gore ba e bofelela mo letheheng.

Baisa bao ba ile ba bona bokaone e le go šala raditheke ka morago, ge a fetša letorokisi bona ba tsene. Ditaba di ile tša bolelwa ka botlalo. Faro yo a bego a homotše nako ye ka moka o ile a bonala a le kgahlanong le ditaba tšeo tša ditimeleng. Go yena o be a bona e le go tsenya maoto ka legapeng. Sa mathomo basadi ba be ba tla hlaba mokgoši ge ba bona sebolao. Sa bobedi batho ba go ya dintlwaneng ga ba ke ba fela mo phatšheseng. Taba ya go šoma ditimeleng ba ile ba e lahla (matlakala 51-52)

Tiragalo ya lesomenne e lebane le ge bašemane ba loga leano la go hlasela “Top Star”. Ba lekotše dilo ka moka ba ba ba lemoga gore koloi e ka ba swariša. Ba bona gore bokaone e ka ba go ya setimeleng. Fanyane o be a šetše a etetše lefelo leo a inyakiša mošomo. Kua kgorong o be a šetše a boledišane le “bomatšekelane”. Bona o be a ba lemogile gore ba bolawa ke boroko. Motho yo a bego a sa mo tshepe e be e le mošemane wa Morolong yoo a bego a swara dinotlelo le sethunya. Ka matsatši a mangwe o be a robala go moratiwa wa gagwe kua Mapetla. Themba o ile a

re go kaone ge ba ka ya Tshehla a le gona ka gore ke yena a bego a swara dinotlelo; o tseba dikhutlwana ka moka tša diofisi.

Tiragalo ya lesomehlano ke ya ge ba hlasela “Top Star Drive-In Cinema”. Ba hweditše badiredi ba “Top Star” ba sa tsene fase, ba bušetša dilo madulong le go boela dintlong tša bona tša marobalo, moo ba ilego go etiša pele ba iša marapo go beng. Bašemane ba ile go fihla moo ba dikologa terata ba hlahloba le go lekola botelele bja yona. Ba be ba šetše ba ikgethetše koloi yeo ba ka tšhabago ka yona.

Ge ba kwane ka tšeo ba ile ba leba go “matšekelane” kua kgorwaneng. Ba hweditše a ile ka bja matlogadibešong. Themba o ile a mo šišinya gabotsana a re a tsoge. Mokgalabje o ile a rapela gore ba se ke ba mmolaya. Ba ile ba botšiša “matšekelane” ka banna bao ba dulago moo go akaretšwa le ka ga Tshehla le Napoleon. Yena o ba hlalošeditše tšohle. Ba ile go kgotsofala Themba le Faro ba tloga ba leba dintlong tšeo banna bao ba bego ba le gona.

Faro o no tsena a itshepelela o ka re ke yo mongwe wa bona. O fihlile a lebelela ge ba bapala dikarata a feta a tswalela mafastere. Themba o ile a ba patlamiša ka sethunya gomme Faro a “setšha” paki ya Tshehla. Ba ile ba tšea Tshehla, ba re a bule diofisi, ba swielela “Top Star”. Ge ba tloga ba ile ba kgoka bašomedi bao.

Tiragalo ya lesometshela ke ya ge maphodisa a le mohlaleng wa bona. Ba thoma go fetoša mesepelo. Gape Asinamali o ba eleditše gore ba emiše ka kgopolo ya go reka koloi yeo ba bego ba gopotše go e reka. Ba swanetše go lebadiša ka gore maphodisa a boletše le dipanka le dikaratše gore ge motho a ka tla ka tšhelete ye ntši ba ba tsebiše. Ba ile ba ya go bona Sarona sepetlele. Ba sepetše ka pese gore ba se lemogwe. Gape ge ba fihla sepetlele, ba fetoša maina. Sarona yena o be a šetše a ntšhitše mpa.

Tiragalo ya lesomešupa ke ya ge ba leba Witbank moo Sibongile a bego a ba bileditše maswikana ao ba a rekišago. Ge ba le tseleng ba boa ba ile ba kwana go se eme gore ba fihle Soweto ka pela, pele maphodisa a boela mateneng. Ge ba lebile Soweto ba ile ba gahlana le maphodisa a thibile tsela. Ba lekile go tšhaba, maphodisa a thuntšha, le bona ba ipoeletša. Ba ile ba bolaya maphodisa a mabedi, gomme bona ba swarwa.

Gabotse mo o ka re ke go senya go gogolo. Bjale bašemane ba tshetše mellwane, gomme moputso wa go se loke o tlo ba tlela. Ba swanetše go fiwa kotlo yeo e ba swanetšego.

Tiragalo ya lesomeseswai ke ya ge moahlodi a ahlolela Faro le Themba thapo, gomme Fanyane yena a ahlolelwa mengwaga ye lesome kgolegong. Ba ile ba išwa thapong ba bolawa gabohloko.

Go ka rungwa ka gore mmadi o kwela moruti le Sarena bohloko ka gore ke batho ba go loka. Ke bona ba dirago gore go be le kgwerano le Faro.

❖ **Masetlapelo**

Go bontšhitšhwe bokgoni bja go tšweletša masetlapelo. Masetlapelo a hlalošwa ka tsela ya go široga. Go šomišitšwe thekniki ya tekolanthago. Kgopolo yeo e tlo hlalošwa.

❖ **Tekolanthago**

Tekolanthago ke thekniki ya go gopola tša morago. Ge a hlatholla lereo leo Serudu (1989: 45) o re:

Tekolanthago ke tsenatseno ya moela wa tatlano ya mehleng ya ditiragalo mo kanegelong goba papading ka nepo ya go ukama ditiragalo tšeo di šetšego di diregile eupša di nago le kamano le tša bjale.

Seo se bolela gore ditiragalo tšeo di šetšego di diragetše di na le kamano le ditiragalo tša bjale. Ke ka fao Abrams (1988: 41) a hlalošago tekolanthago gore ke:

“... interpolated narratives or scenes often justified as a memory, a reverie or a confession by one of the characters which represents events that happened before the time at which the work opened”.

Abrams o kgonthiša gore ditiragalo tšeo di diragetšego pele moanegwa o a di elelwa, mohlala ke ge Moruti Makubu a gopola ge a be a rapelela bagolegwa bao ba ahloletšwego lehu.

Moruti Makubu e be e le moruti wa bagolegwa gagolo bao ba bego ba ahloletšwe lehu. Ge a hlalošetša mogwera wa gagwe Mathipa ka ditaba tšeo, go lemogwa gore taba yeo e hudua moya wa gagwe. O ile a ipotša gore mošomo woo ga a sa nyaka le go o bona. Moruti o be a kwela bagolegwa bao bohloko; ba be ba mo roba pelo. O tšweletša manyami a gagwe ka botlalo. Le ge moruti a sa bolele phaa, mmadi o a tseba gore bohloko bjoo a bo kwelego bo feta bjo a bo kwago gonabjale ge bjale Faro a ahloletšwe lehu. Ge a be a rapelela bagolegwa bao o ile a lla kudu. Fela go tlo lemogwa gore ke nku yeo e lilelago teng.

Makubu o felegetšwa ke Mathipa ka letšatši leo Faro le Themba ba “lekeletšwago ka melala”. Manyami a Makubu ga a boletwe mo ka gobane a šetše a boletšwe kua morago. O ka re ga a boletwe ka gore mmadi o a tseba; a šetšwe a boletšwe ga go na mohola go a boeletša.

Gabotse mo go na le phapano. Makubu ge e be e le moruti wa bagolegwa o ile a nyamišwa kudukudu ke tše a di lemogilego moo.

Makubu ge e le tatagoFaro manyami ga a bolelwe phaa. O ka re ga se a nyamišwa kudu. Mmadi o tseba gabotse gore o kwa bohloko kudu ka lebaka la polelo yeo e badilwego ka godimo ya gore o fetogile nku yeo e lilelago teng.

7.2 **Kakaretšo**

Gabotse padi ya masetlapelo e lebane le go loka le go se loke. Semelo sa baanegwa bao se hlalošwa e le bao ba nago le mahlakore a mabedi go swana le Faro le Moebangedi Motšheletšhele. Baanegwa ba ba na le lehlakore la go loka le la go se loke. Dithekniki tše di tšwelelago ke tša go ikgweranya. Mo go *Lukas Motšheletšhele* (1963) go ikgweranywa le Albi le MmaMotšheletšhele ka gore ke batho ba go loka, seo se dira gore mmadi a ikgweranye le Moebangedi Motšheletšhele. Go no swana le go *Letsogo la Molao* (1984) go ikgweranywa le Faro ka baka la Moruti Makubu le Sarona bao e lego batho ba go loka. Ditiragalo di godiša go se loke, ke gore nako le nako ge ditiragalo di gola go se loke le gona go a gola. Ge taba yeo ya go se loke e gola, masetlapelo a a oketšega. Ge go se loke go gola, go kwela bohloko le gona go a gola.

8. KGAOLO YA SESWAI

8.1. *Tladi wa Dikgati (1971)*

8.1.1. **Matseno**

Tladi ke moanegwa wa phatose. Go tloga mathomong a padi go fihla mafelelong Tladi ke motho wa go loka. Seo se ra gore ga se moanegwa wa go phethega go ya le ka mo boForster ba boletšego ka gona. Ke motho wa lehlakore le tee, e lego la go hloka bosodi. Se segolo ke gore baanegwa ba *Tladi wa Dikgati (1971)* ka moka ga bona ga ba na bošaedi. Mmadi o a ba rata ka gore ba sepela tseleng ya go hlweka. Ga go na seo ba ka nyatšwago ka sona.

Tladi ke moanegwa yo a nepišwago. Pele go tlo bolelwa ka mo Phatudi a hlalošago semelo sa gagwe ka gona ka morago:

- Go tlo hlathollwa dithekniki tše Phatudi a di šomišitšego go gweranya mmadi le Tladi
- Go tlo tsinkelwa ka mo Phatudi a rulagantšego ditiragalo go tšweletša phatose

8.1.2. Semelo sa Tladi

Go loka ga Tladi go bonala gabotse ge a sena go belegwa. Basadi ge ba etšwa nokeng ba bolela ka taba yeo. Seo baanegwa bao ba se bolelago se bontšha gore Tladi o ratwa ke batho ka moka. Go tiiša kgonthe ya se go tlo lekolwa ge ba botšiša Mmasefako ka ga ngwana wabo:

Mmago o mahlatsel! O swere mošemane

gape....

Mohlomongwe yo o tlo phela gabotse

(letlakala 19).

Seo se laetša kamogelo ya Tladi. Basadi bao ba thabetše go tla ga gagwe lefaseng.

Se sengwe seo se utollago go loka ga Tladi ke ge mongwadi a mo hlaloša ge a eya go dula le makgolo wa gagwe:

Tladi o be a šetše a thantše kudu ge a eya

gona. O fihlile a tlwaela ka pela go ntšha le

go goroša diruiwa, go di nyaka ge di

lahlegile, go tseba mebala, mehlala, mello le

mekgwa ya tšona yohle (letlakala 22).

Se se laetša gore Tladi ke mošemane yo bohlale yoo a tlwaelago mešomo le tše dingwe ka pela.

Semelo sa Tladi se utollwa gape le ke seo yena a se dirago. Tladi o rile go fihla ga makgolo wa gagwe a ba le tsebo ye e makatšago ya diphoofolo. Seo se tiišwa ke ge a botša modiši yo mongwe gore a sware kwana a e batametša. Ge mošemane a botšiša lebaka Tladi a mmotša gore mmayo e bolailwe ke dibata tša naga maabane. O bolela gore kwana ya nku yeo e hwile lehono. O laetše mošemane gore a dire ka mokgwa wo a mmotšago. Tladi o laela mošemane go lata letlalo la kwana yela e hwilego. O ile a apeša kwana yela e hwetšwego ke mmayo letlalo la yela ya go hwa. Nku e ile ya dumela go nyantšha kwana yela e re kganthe ke ya yona (letlakala 22). Se se bontšha gore Tladi ke mošemane yo bohlale.

Polelo ya Tladi le yona e tšweletša semelo sa gagwe ka botlalo moo se tlogo bona le ke manong a naga. Go tiiša kgonthe ya se go tla hlokomelwa ge sebata se be se itirela boithatelo ka diruiwa. Ge yo mongwe wa badiši a re ba ye go tsoma sebata seo ba se tšhošetše, Tladi o re:

Ga re e tšhošitše e tla boa gape gobane mo mpša e topilego lerapo ga e kgobe. Pheko ya phoofolo ye ke gore e bolawe, naga e hlomolwe mootlwa (letlakala 27).

Se se bontšha bohlae le bogale bjoo Tladi a nago le bjona. O tla ka leano leo le tlogo khutšiša batho go dula ka matswalo.

Gabotse Tladi ke motho yo a se nago bosodi. Ke ka lebaka leo mmadi a mo kwelago bohloko ge a welwa ke mašula. O ipotšiša gore ke ka lebaka la eng motho wa go loka go swana le Tladi a ka tsena ka gare ga mathata.

8.1.3. **Dithekni tša go ikgweranya**

Mongwadi o tšweletša thaetlele ya puku, e lego *Tladi wa Dikgati* (1971) go nepiša Tladi. Seo se bontšha gabotse gore Tladi ke motho yo bohlokwa le ge mmadi a sešo a thoma go bala padinyana yeo. Gape mongwadi o sa tšwela pele go nepiša Tladi go ya ka mo a hlalošago ditaba ka gona go tloga mo temaneng ya mathomo. Phatudi o bolela ka barwedi ba Dikgati, Mmasefako le Mmapule, a buša a bolela ka morwa wa Dikgati yo mogolo. O re:

... Monanye, o be a le mengwaga ye mene,
ge Mohlehle, mosadi wa Dikgati, a belega
mošemane wa bobedi (letlakala 7).

Taba ye ke ye bohlokwa kudu. Gape o tšweletša taba ya gore “ masa a khukhušitše” (letlakala 9). Seo se laetša seswantšho sa go lebana le Tladi. Mongwadi o a gatelela. Kua pele Phatudi o kgonthiša taba yona yeo ge a re:

Bjale Dikgati ke monna, o na le batho –
dihlogo tše nne. Ruri o lotegile. Ke motho
(letlakala 19).

Gabotse mo ga ka thwe go nepišwa taba ye bohlokwa, e lego go goroga ga
Tladi lefaseng.

Mongwadi o šomiša mokgwa wo mongwe wa go tšweletša ditaba ge a
hlagiša baanegwa ba rata Tladi.

8.1.4 **Ditiragalo**

Gabotse ditiragalo tša phatose ke tšeo di lokilego fela, ga di na bosodi, ka
ge baanegwa ba gona le bona ba se na bošaedi.

Tiragalo ya mathomo ke ge go begwa gore ngwana o belegwe. Taba yeo e
bontšha gore go belegwe senatla ka gore go hlalošwa gore mošemane o
fihlile lefaseng ka modumo wo mogolo kudu le ka tladi ye khwibidu. Seo
ke seswantšho sa gore o tla ba le mokgwa mo bophelong (letlakala 15). Ke
gore Tladi o tla ba mošemane yo bohlale, wa go dira dilo tša go loka.

Tiragalo ya bobedi e lebane le ge basadi ba mo reta, go bontšha gore bjale
Tladi ke motho wa go ratwa ke batho. Ba botša Mmasefako gore mmagwe

o na le mahlatse, mosadi yo mongwe o tlaeletša ka gore o na le mahlatse a tšhwene (letlakala 19).

Tiragalo ya boraro ke ya ge go rerwa go iša Tladi ga makgolo wa gagwe. Go kwanwa gore mmagwe ke yena yo a tlogo bolela le yena, ka gore mohlomongwe a ka ba fa mathata. Mmagwe o bolela le yena ba kwana gore o tla ya moo.

Tiragalo ya bone ke ya ge bjale Tladi a le ga makgolo wa gagwe; a tlwaela ka pela go ntšha le go goroša dikgomo; go di nyaka ge di lahlegile; go tseba mebala ya tšona; bjalobjalo.

Tiragalo ya bohloano e lebane le ge Tladi a apeša kwana yeo e hwetšwego ke mmayo letlalo la kwana yeo e hwilego gomme a e nyantšha go mmagokwana yeo ya go hwa. Tiragalo ye e bontšha gabotse gore Tladi ke mošemane yo bohlale wa maano.

Tiragalo ya boselela ke ya ge nkwe e itirela boithatelo ka diruiwa. Ge ba dutše ba sohlasohla taba yeo Tladi o tla ka leano leo le ka thušago go hlomola naga mootlwa, e lego go bolaya nkwe yeo. O be a le kgahlanong le gore e tšhošetšwe; a bolela gore e tlo boa gape.

Tiragalo ya bošupa ke ya ge Tladi a bolaya nkwe. Seo Tladi o se dirile gabonolo. O ile a lemoga tsela ya sebata seo, gomme a ba a gakologelwa

gore go na le selaga ye kgolo. Bjale a re mo pelong ya gagwe: “Tiego e tswala tahlego” (letlakala 27). O ile a lala a theile sebata seo ka selaga. Ka moswane, e sa le bošego, mola bangwe ba sa robetše, Tladi a tsoga a bitša dimpša tše pedi tše kgolo. O ile a tšea selepe le lerumo. O hweditše nkwe e tantšwe ge a fihla. Nkwe e ile go lemoga Tladi ya tuka bogale. E ile ya ema ka maoto a morago ya hufogela pele. Ya fofela Tladi mo hlogong a nyaka a wetše fase. Tladi a e bona ka selepe, a e tšhela fase. O ile a phakiša go e hlaba ka lerumo mo pelong. Nkwe e ile ya rapalala fase (letlakala 28). Tiragalo ye e bontšha bogale bja Tladi.

Tiragalo ya seswai e lebane le ge Tladi a rwala nkwe a leba kgorwaneng. Bašemane ba ile ba farafara Tladi ba leboga bogale bja gagwe. Tladi o ba laodišeditše ka moka tšeo a di dirilego. Banna kgorong, di ile ge di ba fihlela, ba reta Tladi ka mešegofela ge a hlomotše naga mootlwa.

Tiragalo ya senyane ke ya ge koma e hlaga. BoRakoma le thaka tše dingwe tša Tladi tša ya go bolla. Tladi yena le ge a be a gotše, a lekanetše go feta ba bangwe ba ba yago go bolla, a thibelwa go ya thabeng ka ge Monanye a be a eya le yena. Ka lebaka la go fokola le bogwahlana bja gagwe Monanye o be a tabogilwe ke lebollo la mphato wo o mo lebanego. Bjale o be a eya le mphato wo o lebanego Tladi.

Tiragalo ya lesome ke ya ge Tladi a ipega go rakgolo wa gagwe gore o rata go tšwa le ba bangwe. Mokgalabje o ile a tšea Tladi a mo iša go tatagwe

gore go na le selaga ye kgolo. Bjale a re mo pelong ya gagwe: “Tiego e tswala tahlego” (letlakala 27). O ile a lala a theile sebata seo ka selaga. Ka moswane, e sa le bošego, mola bangwe ba sa robetše, Tladi a tsoga a bitša dimpša tše pedi tše kgolo. O ile a tšea selepe le lerumo. O hweditše nkwe e tantšwe ge a fihla. Nkwe e ile go lemoga Tladi ya tuka bogale. E ile ya ema ka maoto a morago ya hufogela pele. Ya fofela Tladi mo hlogong a nyaka a wetše fase. Tladi a e bona ka selepe, a e tšhela fase. O ile a phakiša go e hlaba ka lerumo mo pelong. Nkwe e ile ya rapalala fase (letlakala 28). Tiragalo ye e bontšha bogale bja Tladi.

Tiragalo ya seswai e lebane le ge Tladi a rwala nkwe a leba kgorwaneng. Bašemane ba ile ba farafara Tladi ba leboga bogale bja gagwe. Tladi o ba laodišeditše ka moka tšeo a di dirilego. Banna kgorong, di ile ge di ba fihlela, ba reta Tladi ka mešegofela ge a hlomotše naga mootlwa.

Tiragalo ya senyane ke ya ge koma e hlaga. BoRakoma le thaka tše dingwe tša Tladi tša ya go bolla. Tladi yena le ge a be a gotše, a lekanetše go feta ba bangwe ba ba yago go bolla, a thibelwa go ya thabeng ka ge Monanye a be a eya le yena. Ka lebaka la go fokola le bogwahlana bja gagwe Monanye o be a tabogilwe ke lebollo la mphato wo o mo lebanego. Bjale o be a eya le mphato wo o lebanego Tladi.

Tiragalo ya lesome ke ya ge Tladi a ipega go rakgolo wa gagwe gore o rata go tšwa le ba bangwe. Mokgalabje o ile a tšea Tladi a mo iša go tatagwe

šetše a tlogile. Mo tseleng o ile a nagana seo a tlogo se botša mmagoTladi. MmagoTladi o bone Dikgati a se mahlong a belaela gore go na le seo se diragetšego. Eupša Dikgati a mo fa karabo yeo e sego ya nnete.

Tiragalo ya lesomenne ke ya ge bjale dialoga di fihla kgorong. Dikgati yo a bego a swana le motho yo a sa kago a robala mašegošego, le diatla tša gagwe o ka re tša sepoko (letlakala 58), a phuma sedibelo sa makhura mo go bego go swanetše go dula Tladi. Ka go realo, a šupa go bohle gore lapa la gagwe le phumilwe ke kota. Basadi ba motse ba ile ba tsoša selo, banna ba re tuu! MmaTladi a re go kwa tša mokgoši wa lapa la gagwe a idibala.

Tladi ke senatla gape ke sethakga, fela o ya fase. Ke moanegwa wa phatose. Taba yeo e lomogwa gabotse ge go tsinkelwa ka mo Phatudi a rulagantšego ditaba ka gona, ka go šomiša thekniki ya boipoeletšo.

Ditaba tša mathomo di lebane le bofokodi bja Monanye. Tladi o yo dula le borakgolo wa gagwe. Ga a dumelelwe gae.

Ditaba tša bobedi di laetša ka mo Tladi a sa dumelelwego go bolla le dithaka tša gagwe go thwe a ka se wele le mogolo wa gagwe yoo a paletšwego go namela thaba le dithaka tša gagwe.

Ditaba tša boraro di felela mo Tladi a hlokofalago gona, ga a dumelelwe go phela.

Thekniki yona yeo e tšweletša gore nako le nako Tladi le ge e le motho yo bohlale le go loka, o phaelwa ka thoko. Ga a dumelelwe gae, lebolong le bophelong. Phatose e lemogega ge motho wa go loka a sa nyakege goba a sa ratwe ke bophelo.

8.1.5. **Kwelobohloko ya phatose**

Kwelobohloko ya phatose e swanetše go hlalošwa ka go šetša ditaba gabotse. Ge di hlathollwa ka šedi ye kgolo o ka re kwelobohloko yona yeo ke ya bofora, ke kwelobohloko yeo e sa išego fase, ga se ya nnete.

Gabotse go ka thwe go tšweletša kwelobohloko ya phatose go na le mathata. Ge e le moanegwa wa masetlapelo, e lego wa go se loke, go na le baanegwa ba bangwe ba ba mo ratago, bao mongwadi a ba šomišago gore mmadi a gapeletšege go rata moanegwa yoo. Fela ge e le wa phatose ke moanegwa wa go ratega, mmadi o a mo rata; ga a gapeletšwe ke baanegwa ba bangwe ba go mo rata. Phatudi o šomišitše thekiniki ya phapantšho go rarolla mathata ao. Ka tsela yeo o tiiša kwelobohloko; o kgonthiša gore kwelobohloko yeo e be ye e tiilego.

Phapantšho yona yeo e šomišitšwe ka bokgoni bjo bogolo. Phatudi o fapantšhitše gabedi: Phapantšho ya mathomo ke ge ba boditše Dikgati gore a tle morotong, o hwetša Tladi a hlokofetše. Ge a bone setopo o thoma go lla kudu. Dingaka di a mo kgothatša di re:

Se iše pelo kgole, Moroka. Ngwana yoo e
be e se wa gago. Badimo ba itshwaetše
yena, wa gago o tla tla (letlakala 56).

Bjale Dikgati o ya gae go lokiša ditaba tšeo tša batho ge ba aloga. MmagoTladi o bona Dikgati a hloname o mmotšiša gore Tladi o sa phetše botse naa? Karabo yeo Dikgati a mo filego e be se ya nnete:

Tladi o ile a fišafiša fela ga go na taba, ...
(letlakala 57).

Ge mmagoTladi a tšwela pele go botšiša gore bjale o bjang gona letlakaleng leo o re:

Yena ga a bolele ...

Ka mo Phatudi a hlalošitšego ditaba tšeo, mmagoTladi o a tseba gore Tladi o hlokofetše le ge a se na nnete. Ye ke phapano ya mathomo, ke ge go hlalošwa Dikgati a lla, mmagoTladi a homotše. Gabotse go ka thwe

mmagwe ke motho wa go tia, o itshwere. Letšatši la mafelelo ge dialoga di boela gae, Dikgati o itshwere, ka gore ga se a lla. Phatudi o hlaloša gore o nyaka go swana le sepoko. Ge a pšhatla sedibana seo, batho ka moka ba tseba gore Tladi o hlokofetše. Ke ge barwedi ba Dikgati, Monanye le mmabo ba thoma go lla.

Kwelobohloko e gatelelwa ke phapano ye nngwe ya ditaba. Phapano ya mathomo ke ya ge Dikgati a lla ge a sena go bona setopo sa Tladi. Phapano ya bobedi ke ge bjale dialoga di fihla Dikgati a homotše a sa lle. Seo se ra gore o fetogile nku ya go llela teng go ya le ka moo dingaka tšeo di ilego tša mmošša ka gona. Phetogo yeo e laetša manyami a magolo.

Phapano ya mathomo ya mmagoTladi ke ya gore la mathomo o homotše, ga a lle. Ya bobedi ke ya ge a lla ge Dikgati a sena go pšhatla sedibelo sa go bontšha gore Tladi o hlokofetše. Phetogo yeo e tšweletša manyami. Motho yo mathomong a bego a itshwere o fetoga motho wa manyami. Go realo go bontšha go thubega ga manyami, kwelobohloko le mahlomola.

8.1.6 **Kakaretšo**

Ge go lebeletšwe Tladi o ka re ke motho wa lehlakore le tee la go loka. Eupša le ge go le bjalo go loka le bonatla bja gagwe ga di thuše selo, ka gore mafelelong o ya fase. Mmadi o ikgweranya le Tladi ka ge e le motho wa go loka. Ge go lekodišišwa go tla lemogwa gore *Tladi wa Dikgati* (1971)

ke kanegelo ya phatose mola *Lukas Motšheletšhele* (1963) le *Letsogo la Molao* (1984) e le dikanegelo tša masetlapelo. Baanegwa ba masetlapelo ba na le mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke go swana le Moebangedi Motšheletšhele le Faro. Ge e le wa phatose yena o na le lehlakore le tee la go loka, go swana le Tladi. Tladi ke motho wa go loka eupša o welwa ke mathata. Mmadi o mo kwela bohloko ka ge e le motho wa go loka. Gape batswadi ba Tladi ba kwelwa bohloko ge ba robilwe dipelo ke lehu la ngwana wa bona. Go ka rungwa ka gore moanegwaphethegi ke moanegwa yo a nago le botho.

9. KGAOLO YA SENYANE

9.1 Thumo

9.1.1 Matseno

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go hlaloša mehuta ya baanegwa, e lego moanegwahlaedi le moanegwaphethegi, ka gobane ditlhalošo tša borateori ba bangwe ga di nepiše ditaba tšeo ka tshwanelo. Mareo ao a mabedi a šomišitšwe la mathomo ke Forster (1927), fela tlhathollo ya ona e sa na le mathata, kudu ge a hlaloša moanegwaphethegi. Ke ka lebaka leo go tsomegago tlhalošo ye e tletšego ya mareo ao.

9.1.2 Kgaolo ya pele

Kgaolo ye e arotšwe ka dikarolwana tše tlhano. Karolwana ya mathomo e nepiša Forster le sengwalo sa gagwe *Aspects of the Novel* (1927). Karolwaneng ya bobedi go bontšhitšwe maikemišetšo a lengwalonyakišišo le. Go boletšwe gape le ka mokgwanyakišišo. Kgatong ya mafelelo go tsinketšwe tlhalošo ya dikgopolo tše di tlogo šomišwa go phetha tebanyo ya thuto ye.

Malebana le sengwalo sa Forster, go boletšwe bohlokwa bja Forster, ka sengwalong sa gagwe o thomile go bolela ka dielemente tša padi. Ye

nngwe ya tšona ke baanegwa. Gape a re go na le mehuta ye mebedi, e lego baanegwahlaedi le baanegwaphethegi. Ge a hlaloša moanegwahlaedi o re ke wa lehlakore le tee goba wa sekwero. O re:

In their purest form they are constructed round a single idea or quality : when this is more than one factor in them, we get the beginning of a curve towards the round.

O tšwela pele a re semelo sa moanegwahlaedi se ka hlalošwa ka botlalo ka go šomiša lefokwana le tee. O emela kgopolo ye e itšego.

Go hlalošitšwe ge moanegwaphethegi e le wa mahlokore a mabedi le go feta fao. Ke ka lebaka leo Forster (letlakala 75) a rego:

The test of a round character is whether it is capable of suprising in a convincing way.

O ruma ka gore ge a sa maketše, ke moanegwahlaedi; ge a sa kgodiše, ke moanegwahlaedi yo a dirago e ke ke moanegwaphethegi.

Go boletšwe ka moo dikgopolo tšeo tša Forster di bilego le khuetšo ye kgolo go banyakišiši ba ka morago ga gagwe. Eupša di fapana le tša bangwadi ba pele ga gagwe, ba go swana le boTietjie (1916), boShaw

(1914), bjalo bjalo, bao ba bego ba sa hlaloše semelo sa moanegwa eupša ba kgethologanya baanegwa fela.

Maikemišetšong go boletšwe ka moo Forster (1927) a sego a nepiša dikgopolo gabotse ge a hlaloša moanegwahlaedi le moanegwaphethegi. Go tšwetšwe pele ka go bolela ka ga mokgwa wa nyakišišo gomme go gateletšwe gore nyakišišo e theilwe godimo ga go hlaloša le go hlatholla semelo sa moanegwa. Kgatla (2000) o boletše gore go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Serudu (1987) o ile a tlatša kgopolo yeo ka gore go hlaloša ke go tšweletša ka mantšu sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Go boletšwe ka mo go hlatholla go šupago go gatelela mešomo ya diphapantšho tša sengwalo. Taba yeo e sa tiišetšwa ke Serudu (1987: 25) ka go amanya kgopolo yeo ya kwešišo ka gore o re ke go hlaloša sengwalo go laetša ge e le gore o a se kwešiša. Polelo yeo ya Serudu e tiišeditšwe ke Wales (1995: 256) ge a re:

“It means understanding, understanding language of a text, and understanding its means and theme(s)”.

Mabapi le taetšonyakišišo go tsinketšwe gore nyakišišo e tla latela teori ya naratholotši. Ge go bolelwa ka sebopego sa sengwalo, se se swanango le legaba la eie leo le nago le matlalo a mararo e lego la diteng, la thulaganyo le la mongwalelo. Nyakišišo ye e lebane le letlalo la thulaganyo.

Tlhalošong ya dikgopolo go tsinketšwe dikgopolo tše pedi, e lego moanegwa le tlhalošo ya semelo sa moanegwa. Mabapi le tlhalošo ya semelo sa moanegwa go senkasenkilwe ge e le mokgwa woo mongwadi a tšweletšago seo moanegwa a lego sona.

9.1.3 **Kgaolo ya bobedi**

Kgaolo ye e lebane le mehuta ya baanegwa. Go boletšwe gore mo sengwalong go na le baanegwa ba diteng, ba thulaganyo le ba moko wa ditaba. Baanegwa ba ba bagolo ba diteng ke mongangiši le mongangišwa, mola ba thulaganyo e le molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Baanegwa bao ba lebanego le moko wa ditaba ba hlatholotšwe ke Forster (1927: 68) bjalo ka moanegwahlaedi le moanegwaphethegi. Yena o boletše ge moanegwahlaedi a na le lehlakore le tee mola moanegwaphethegi a na le mahlakore a mabedi. Gantši moanegwahlaedi a ka tšweletšwa e le motho wa metlae. Semelo sa gagwe se ka utollwa ka go šomiša lefokwana le tee, ke gore o emela kgopolo ye e itšego, ge a lebane le bošaedi o tla šaetša nako le nako ge a sekasekwa. Ke ka lebaka leo a lemogwago ka pela ge go bolelwa ka ga gagwe. Mabapi le moanegwaphethegi o hlalošitše gore o

swanetše go makatša, ge a sa makatše go ka thwe ke moanegwahlaedi. Ka lehlakoreng le lengwe ge a tšweletšwa e le moanegwa yo a sa kgodišego gona a ka bitšwa moanegwahlaedi yo a dirago e ke ke moanegwaphethegi. O emela motho wa semelo se se raraganego. Le ge go le bjalo ke yo a kgodišago ka gore o swantšha tharano ya bophelo bja motho.

Basekaseki ba ka morago ga Forster ba go swana le boSouvage (1965), Weliek le ba bangwe (1942), bjalobjalo ba hueditšwe kudu ke tlhalošo yeo ya Forster.

9.1.4 **Kgaolo ya boraro**

Kgaolo ye e lebane le mekgwa ya go hlaloša semelo sa moanegwa. Go boletšwe ka mekgwa ye mebedi ya go hlaloša semelo, e lego mokgwa wa go hlaloša ka go široga le mokgwa wa go hlaloša ka go nepiša. Rimmon-Kenan (1983: 49) o bolela gore mokgwa wa go hlatholla ka go nepiša o diriša lehlaodi. Go boletšwe gore go hlaloša ka go široga ke go šomiša tlhalošo bjalo ka ge ditaba tše pedi tša go fapana di kwantšhwa. Go hlagišitšwe gore go utolla semelo go arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego (a) seo mongwadi a se bolelago ka moanegwa, (b) seo baanegwa ba se bolelago ka moanegwa le (c) ge moanegwa a itlhaloša. Dikarolo tšeo di arotšwe ka dikarolwana go swana le ditiro, tikologo, theto, bjalobjalo.

9.1.5 **Kgaolo ya bone**

Kgaolo ye e lebane le teori ya lengwalonyakišišo le. Go boletšwe ka moo borateori ba bolelago ka molomo wa lehlabula mabapi le mehuta ye mebedi ya baanegwa, e lego moanegwahlaedi le moanegwaphethegi. Le ge dikgopolo tšeo di amogelwa, eupša ditlhalošo tša tšona ga di tsenelele, ga di kgodiše. Go lekotšwe gape mehlala go tšwa dipukung tša Sepedi. Go hlatholotšwe gore moanegwaphethegi o laolwa ke kgopolo ya botho.

9.1.6 **Kgaolo ya bohloko**

Kgaolo ye e lebane le moanegwahlaedi, gape e nepišitše *Noto-ya-Masogana* (1954). Go hlalošitšwe ka moo moanegwahlaedi a se nago botho ka gona. Mo go *Noto-ya-Masogana* (1954) go nepišitšwe baanegwa ba babedi, Lešala le Lesibana, e lego molwantšhwa le molwantšhi. Eupša yo bohlokwa ke Lesibana ka ge e le moanegwathwadi. Ge go tsinkelwa baanegwa bao go boletšwe dimelo tša bona, dithekniki tša go ikgweranya le ditiragalo. Lesibana o tšweleditšwe e le moanegwa yoo a nago le mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke. Ge go hlalošwa dithekniki tša go ikgweranya go hlagišitšwe taba ya thaetlele le nepišo. Go boletšwe bohlokwa bja ditiragalo, e lego go godiša maatlakgogedi, ka gobane go se loke ga Lesibana go golela pele. Gape go boletšwe semelo sa Lešala gore le sona se lebane le mahlakore a mabedi, la go loka le la go

se loke. Ge go rungwa go tšweleditšwe gore ge go hlalošwa semelo sa Lešala le Lesibana ga go na botho.

9.1.7 **Kgaolo ya boselela**

Kgaolo ye e sa lebane le moanegwahlaedi eupša puku ye e nepišitšwego mo ke *Nnete Fela* (1989). Go boletšwe ka moo baanegwa ba *Nnete Fela* (1989) le ba *Noto-ya-Masogana* (1954) ba fapanago ka gona. Ba *Noto-ya-Masogana* (1954) ba na le mahlakore a mabedi, la go loka le la go se loke. Ba *Nnete Fela* (1989) ke ba lehlakore le tee, la go loka goba la go se loke. Go hlatholotšwe seo paditseka e lego sona. Baanegwa bao ba nepišitšwego ke Ariel le sindikheiti, e lego molwantšhi le molwantšhwa. Eupša moanegwa yo bohlokwa ke Ariel ka ge e le yena moanegwathwadi. Le gona mo go sa tsinketšwe semelo sa baanegwa, dithekniki tša go ikgweranya le ditiragalo. Go boletšwe gore Ariel o na le lehlakore le tee la go loka, mola ka thokong ye nngwe sindikheiti le yona e na le lehlakore le tee la go se loke. Mo go dithekniki tša go ikgweranya go nepišwa Ariel ka ge e le yena motho yo bohlokwa. Gape mmadi o itswalanya le yena ka ge e le motho wa go loka. Malebana le ditiragalo go boletšwe gore bohlokwa bja tšona ke go godiša maatlakgogedi. Go hlalošitšwe ge ditiragalo di rulagantšwe gore thulano gare ga go loka le go se loke e golele pele.

9.1.8 **Kgaolo ya bošupa**

Kgaolo ye e lebane le moanegwaphethegi. Mo go yona go nepišitšwe padi yeo e lebanego le masetlapelo e lego *Lukas Motšheletšhele* (1963) gwa tlaleletšwa ka *Letsogo la Molao* (1984) go tiiša ditaba tšeo. Go hlalošitšwe dikgopolo tše pedi, e lego masetlapelo le phatose. Go bolwetšwe gore baanegwa ba masetlapelo ke ba go loka le ba go se loke. Go nepišitšwe moanegwa wa go se loke, e lego Moebangedi Motšheletšhele. Go hlalošitšwe semelo sa moanegwa, dithekniki tša go igweranya le ditiragalo. Go hlatholotšwe gore Moebangedi Motšheletšhele ke motho wa mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke. Go šomišitšwe moanegwathuši, e lego Albi go gweranya mmadi le Moebangedi Motšheletšhele. Ditiragalo di hlagišitšwe ge di thuša go godiša maatlakgogedi. Mo go *Letsogo la Molao* (1984) go nepišitšwe Faro ka ge e le yena moanegwathwadi. Le yena o na le mahlakore a mabedi, la go loka le la go se loke. Semelo sa gagwe, dithekiniki tša go igweranya le ditiragalo di tsinketšwe.

9.1.9 **Kgaolo ya seswai**

Karolo ye e sa lebane le moanegwaphethegi eupša go nepišitšwe puku ya phatose, e lego *Tladi wa Dikgati* (1971). Moanegwa yo a nepišitšwego ke Tladi. Yena o na le lehlakore le tee la go loka. Go hlatholotšwe semelo sa Tladi, dithekniki tša go igweranya, ditiragalo le kwelobohloko ya phatose.

Tladi o tšweleditšwe e le motho wa go loka go tloga mathomong a padi go fihla mafelelong. Go dithekniki tša go ikgweranya go hlagišitšwe thaetlele ya puku go nepiša Tladi, ka ge e le motho yo bohlokwa. Ditiragalo di hlalošitšwe e le tšeo di lokilego fela, tšeo di se nago bosodi. Malebana le kwelobohloko ya phatose go bontšhitšwe phapano ya Dikgati le mmagoTladi.

9.1.10 **Papetšo**

Mo go ilo bapetšwa moanegwahlaedi le moanegwaphethegi. Borateori ba boletše gore baanegwa bao ba babedi ba na le mahlakore. Moanegwahlaedi, go ya ka tlhalošo ya Forster, o na le lehlakore le tee mola moanegwaphethegi a na le mahlakore a mabedi. Eupša le ge go le bjalo, Forster o ile a bolela se sengwe se bohlokwa, a re go na le botho. Taba yeo ke yona e tlišago phapano gare ga baanegwa ba babedi bao.

Ge go lebelelwa ka tlhokomelo go tlo lemogwa gore moanegwahlaedi bjalo ka Lesibana o na le mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke. Ka tsela yeo ga a fapane le moanegwaphethegi bjalo ka Faro le Moebangedi Motšheletšhele ka gore le bona ba tšweletšwa ba na le mahlakore ona ao a mabedi, la go loka le la go se loke. Gape go na le moanegwahlaedi wa lehlakore le tee, e ka ba la go loka goba la go se loke bjalo ka Ariel le Sindikheiti. Go no ba bjalo go moanegwaphethegi, le yena o na le lehlakore le tee la go loka goba lona leo la go se loke, bjalo ka Tladi

le Lukas yo monnyane. Tabakgolo ye bohlokwa ye Forster a e boletšego ke botho. Botho ke kokwane ye kgolo ye e fapantšhago mehuta ye mebedi ya baanegwa bao. Ge go lebeletšwe go tla lemogwa gore mo go Lesibana le Ariel ga go na botho. Mola go Moebangedi Motšheletšhele, Faro le Tladi go na le botho.

Go ka rungwa ka gore phapano gare ga moanegwahlaedi le moanegwaphethegi e laolwa ke moko wa ditaba e sego tlhalošo ya semelo. Groenewald (1993: 6) o bolela ka mehuta ye mebedi ya dikanegelo, e lego tša go itiša le tša kwešišano. Tša go itiša di lebane le ditiragalo mola tša kwešišano di lebane le baanegwa.

Ge a tšwela pele mo letlakaleng la bošupa Greonewald o bolela gore thulano ya kanegelo ya go itiša e gare ga moanegwa wa go loka le wa go se loke. Ge e le thulano ya gare ga baanegwa, yo mongwe o emela go loka, yo mongwe o emela go se loke, thulano yeo ke ya ka ntle. Ke ka lebaka leo baanegwa ba dingwalo tšeo e lego baanegwahlaedi. Gabotse go thabelwa kotlo, ka gobane e tlo ba bušetša tseleng gore ba loke gape. Ge Lešala a fetoga motho yo mošoro mmadi o a mo hloya. Ge go balwa paditseka, go a tsebja gore mafelelong ditaba di tlo loka. Mo go *Nnete Fela* (1989) go a tsebja gore sindikheithi e tlo swara. Le ge go le bjalo ga e kwelwe bohloko.

Thulano ya kanegelo ya kwešišano e gare ga go loka le go se loke. Mmadi o itswalanya le molwantšhwa, le ge moanegwa yoo e le motho wa go se loke bjalo ka Moebangedi Motšheletšhele yo bofokodi bja gagwe e lego go rata Lukas go feta bana ba gagwe ba bangwe. Eupša ge mafelelong a hlagelwa ke mathata mmadi o mo kwela bohloko. Ge go ka lekodišišwa gabotse go tlo lemogwa gore Tladi ke motho wa go loka eupša o welwa ke mašula, mmadi o mo kwela bohloko ka ge e le motho wa go loka.

9.1.11 **Kakaretšo**

Ka boripana go ka thwe, ge moko wa ditaba o lebane le go itiša baanegwa bao ka moka e tlo ba baanegwahlaedi. Ge go ka hlokomelwa gabotse go tlo lemogwa gore baanegwa ba *Noto-ya-Masogana* (1954) le *Nnete Fela* (1989), Lesibana, Lešala, Mamahlo, Ariel, Bubbles, bjalobjalo, ke batho. Mo kanegelong ya go itiša khuduego ga e bolele selo ka manyami goba lethabo. Ka lehlakoreng le lengwe ge moko wa ditaba o lebane le kwešišano baanegwa bao ka moka e tlo ba baanegwaphethegi. Ge go lebeletwa baanegwa ba *Lukas Motšheletšhele* (1963), *Letsogo la Molao* (1984) le *Tladi wa Dikgati* (1971) bjalo ka Lukas, Albi, Dorothea, Faro, Selepe, Mathipe, bjalobjalo go tla bonwa gore ke batho ba mmadi a ba ratago goba a ba nyatšago. Mo go padi ya kwešišano khuduego ke ya kwelobohloko goba lenyatšo.

10. **BIBLIOKRAFI**

A. DIPUKU TŠA MOTHOPO

1. Kekana, M.A. 1989. *Nnete Fela*. Johannesburg: Educum Publishers.
2. Mphahlele, M.C. 1984. *Letsogo la Molao*. Pretoria: De Jager Haum.
3. Phatudi, N.C. 1971. *Tladi wa Dikgati*. Johannesburg: Beter Boeke.
4. Rammala, M.M. 1963. *Lukas Motšheletšhele*. Pretoria: J.L. van Schaik Limited .
5. Tsebe, D.G. 1954. *Noto-ya-Masogana*. King William's Town: Thandapers.

B. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO

1. Abrams, M.H. 1985. *A glossary of Literary Terms*. Ford Worth: Harcout Brace Colledge.
2. Abrams, M.H. 1988. *A glossary of the Literary Terms*, (5th ed.) London: Holt., Rinehart and Winston Inc.
3. Altenberd, L. le Lewis, A. 1966. *A Handbook for the Study of Drama*. New York : Macmillan Publishing Co. Inc.
4. Baker, D. 1997. *Writing a Romantic Novel*. Chicago: NTC Publishing Goup.
5. Baker, P.S. 1995. *Basic Readings*. England: Library of Congress Cataloging in Publication Data.
6. Bal, M. 1980. *Narratoloy: Introduction to the Theory of Literary Terms*. Toronto: London.
7. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press.
8. Barton, M. and Halekas, S. 1983. *Character Portrayal in the Novel and Analysis of Flat Characterization*. Chigago: University of Chicago Press.
9. Barton, M.S.H. 1975. *Character Portrayal in the Novel: An analysis of flat characterization*. Ph.D. thesis, Michigan: University of Michigan.

10. Beckson, K. and Ganz, A. 1995. *Literary Terms*. Canada: The Noonday Press, Harper Collins.
11. Boshego, P.L. 1993. *Theme, Character, Setting, Style and Language in I.T. Maditsi's Short Stories, a critical Evaluation*. M.A. dissertation, Pretoria: University of South Africa.
12. Boulton, M. 1975. *The Anatomy of the Novel*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
13. Brewster, B.D. 1979. *Characterization in Henry James Statement and Narrative Situation in Four Novels*. Ph.D. thesis, North Caroline: University of North Caroline.
14. Bromley, D.B. 1977. *Personality Description in Ordinary Language*. London: Wiley.
15. Brooks, B.J. 1989. *The Empathic Reader: A Study of the Narcissistic and Drama of the Self*. Massachussets: The University of Massachussets Press.
16. Brooks, C. et al. 1975. *An Approach to Literature*. New Jersey : Englewood Cliff.
17. Burgoyne, H.J.D. 1973. *The Characterization and Function of Helen in Euripidean Drama*. Ph.D. thesis, Minnosta: University of Minnosta.
18. Carter, D. 1998. *How to Write a Play*. Chicago: Contemporary Publishing Company.
19. Cecil, D. 1924. *Early Victorian Novelist*. London: Constable and Co. Ltd.

20. Chatman, S. 1967. *Story and Discourse*. London: Cornell University Press.
21. Cohen, B.B. 1973. *Writing about Literature*. Illinois: Scott, Foresman and Co.
22. Conradie, P.J. 1981. *Hoe om 'n drama te outleed*. Pretoria: Academica.
23. Dickson, V. 1969. *The Character of Contemporary English Fiction*. M.A. dissertation, Cape Town: University of Cape Town.
24. Docherty, T. 1983. *Reading Absent Character*. New York: Oxford University Press.
25. Dresden, S. and S. Vestdijk. 1957. *Marionettenspel met de Dood*. Den Haag: Bert Bakker.
26. Enright, D.J. et al. 1962. *English Critical Text*. New York: Oxford University Press.
27. Fister, M. P. 1988. *The Theory and Analysis of Drama*. Great Britain: Cambridge University Press.
28. Fokkema, A. 1991. *Postmodern Characters: A Study of Characterization in British and American Postmodern Fiction*. Amsterdam: Theo D'haen and Hans Bertens.
29. Forster, E.M. 1927. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.
30. Fowler, A. 1982. *Kinds of Literature*. London: Oxford University Press.

31. Fredrich, M. 1995. *Character and Narration in the Short Fiction of Soul Bellow*. New York: Peter Lang.
32. Fry, P.H. 1983. *The Reach of Criticism*. London: Yale University Press.
33. Genette, G. 1980. *Narrative Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.
34. Groenewald, P.S. 1991. *Sesotho sa Leboa. Dingwalo*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
35. Groenewald, P.S. 1992. *Dingwalo: B.A.(Hons) Sesotho sa Leboa*. Pretoria : Yunibesithi ya Pretoria.
36. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
37. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
38. Groenewald, P.S. 1999. Letsogo la Molao: 'n Stilistiese analise van 'n prosateks. *South African Journal of African Languages*. Vol. 20 (1), pp. 61 – 69.
39. Harvey, W.J. 1965. *Character and the Novel*. London: Chatto and Windus.
40. Hatton, M. 1973. *Robert Browning's men and woman: A Study in Character and Characterization Based on the Dramatic Monologues and Dramatic Lyrics*. M.A. dissertation. Pretoria: University of South Africa.

41. Heese, M. and Lawton, R. 1988. *The Owl Critic; An introduction to Literary Criticism*. Goodwood: Nasou Limited.
42. Hochman, B. 1983. *The Test of Character*. London: Associated University Press.
43. Hochman, B. 1985. *Character in Literature*. Ithaca: Cornell UP.
44. Hockman, B. 1930. *The Test of Character*. London: Associated University Press Inc.
45. Hodgins, J. 1995. *A Passion for Narrative*. Toronto: The Canadian Publishers.
46. Holman, C. H. 1972. *A Handbook to Literature*. United States of America: The Bobbs Merrill Company
47. Horward, E.H. 1962. *Aspects of Fiction*. Canada: Little Brown and Company.
48. Imscher, W.F. 1981. *The Holt Guide to English, A comprehensive to Handbook of Rhetoric, Language and Literature*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
49. Jefferson, D.W. 1986. *Jane Austen's Emma*. London: Chatto and Windus for Sussex University Press
50. Kennedy, G.A. 1989. *The Cambridge History of Literary Criticism*. New York: Cambridge University Press.
51. Kgatla, P.M. 2000. *Kgolo, Tšwelopele le Katlego ya Kanegelokopana ya Sepedi: (1951-1999)*. Thesese ya DLitt., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

52. Knapp, J.V. 1990. *Literary Character*. United States of America: University Press of America Inc.
53. Kruger, A. 1991. Translating Metaphors that Function as Characterization Technique in the Narrative Fiction. *Journal of Literary Studies*. Vol. 7 (3/4), pp. 289 - 295.
54. Kunene, D.P. 1993. Characterization, Realism and Social Inequality in the Novels of C.L.S. Nyembesi. *The South African Journal of African Languages*. Vol. 14 (4), pp. 155 – 162.
55. Lamarque, P. and Olsen, S.H. 1994. *Truth, Fiction and Literature*. Clarendon: Clarendon Press.
56. Lazarus, A. and Smith, H.W. 1983. *A glossary of Literature and Companion*. Illinois: Urbana University Press.
57. Lebaka, K.J. 1999. *Megokgo ya Lethabo: Kanegelo ya Lerato ya Sepedi*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
58. Lefkowitz, L.H. 1987. *The character of Beauty in the Victoria Novel*. New York: UMI Research Press.
59. Lekganyane, E.M. 1997. *Noto-ya-Masogana: Padi ya Boitshwaro*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
60. Madden, D. et al. 1980. *Studies in the Short Story*. Forth Worth: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
61. Magapa, N.I. 1997. *Papetšo ya Dikanegelotseka tša Lebopa*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
62. Mahon, W.D.M. 1984. *Critical Texts (Plato to the Present day)*. Cape Town: Maskew Miller Longman.

63. Maila, R.A. 1997. *Tshekatsheko ya A mo Swina Ngwanana' a Thakana*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
64. Makgamatha, P.M. 1992. The Functionality of Character in the Northern Sotho Narrative. *Suid Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale*. Vol. 12(2), pp. 84 – 88.
65. Mampho, E.E. 1999. *Mongwadi wa Padisetšo ya Mathomo*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
66. Marggraff, M.M. 1994. *The Moral Story in Zulu. (1930-1955)*. M.A. dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
67. Matsepe, O.K. 1969. *Megokgo ya Bjoko*. Johannesburg: Educum Publishers.
68. MCarthy, M. 1961. *Character in Fiction*. Partisan: Partisan Review 28.
69. Mohlala, M.J. 1994. *Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong*. Thesese ya M.A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
70. Mojalefa, D. D. 1994. *Tshekatsheko ya Hlwayang Tsebe*. Thesese ya M. A., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
71. Mojalefa, M.J. (1993). *Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo ka thetokanegelo*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
72. Mojalefa, M.J. 1995(a). *Pego ye e beakantšhitšwego ya Makgohlo*. (Lekgothoana). Thesese ya DLitt., Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

73. Mojalefa, M.J. 1995(b). *Ntlhahle ya Bobedi* (B.A) Sepedi 202. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
74. Morgan, S. 1943. *In the Meantime*. United States of America: The University of Chicago Press.
75. Morton, D.Z. 1957. *Craft and Character*. New York: The Viking Press.
76. Moss, F.K. 1970. *Characterisation in Charlotte Brouté's Fiction*. Ph.D. thesis, Wisconsin: University of Wisconsin.
77. Murch, A.E. 1968. *The Development of the Detective Novel*. London: Peter Owen Limited
78. Myers, W. L. 1997. *The Later Realism*. United States of America: The University of Chicago Press.
79. Myles, H. et al. 2001. *Love, Power and Meaning*. Cape Town: Oxford University Press.
80. Neethling, S.J. 1990. The Good, the Bad and the Ugly in Xhosa Intsomi. *South African Journal of African Languages*. Vol. 10(4), pp. 319 – 323.
81. Nelson, J.R. 1974. *Hardy's People: Structure and Character in the Major Fiction*. London: Thesen Verlag Darmstadt.
82. Nicoll, M.A. 1931. *The Theory of Drama*. London: George Harrap and Company Ltd.
83. Ntombela, T.A. 1992. *Characterization and Time in C.T. Msimang's Novel. Akuyiwe Emhlahlweni*. M.A. dissertation, Pretoria: Vista University.

84. Ntombela, T.E. 1994. Characterization in C.T. Msimang's Novel Akuyiwe Emhlabeni. *South African Journal of African Languages*. Vol. 15(3), pp. 131 – 136.
85. O'Connell, L. 1996. *When Rain Clouds Gather (Bessie Head)*, Tzaneen: Pro- Ed Study.
86. Ogude, J.A. 1997. The Use of Popular Forms and Characterization in Ngugi's Post Colonial Narrative. *English in Africa* 24 No.1, pp. 71 – 87.
87. Pearson, S.L. 1976. *Studies of Characterization in Euripides the Medea Elektra and Orestes*. Ph.D. thesis, Princeton: University of Princeton.
88. Peck, J. and Coyle M. 1986. *Literary Terms and Criticism*, London: MacMillan.
89. Perrine, L. et al. 1983. *The Story and the Structure*. New York: Harcourt Brace Javanovich. Inc.
90. Peters, L.J. 1986. *Writing Prose (Techniques and Purpose)*. New York: Oxford University Press.
91. Petruso, T.F. 1991. *Life Made Real (Characterization in the Novel since Proust and Joyce)*. Michigan: The University of Michigan Press.
92. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela, Tiragatšo ya Boitshwaro: Thesese ya M.A.*, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
93. Phelan, J. 1989(a). *Reading Narrative*. Ohio: Ohio State University Press

94. Phelan, J. 1989(b). *Reading people, reading plots*. United States of America: The University of Chicago Press.
95. Phelan, J. 1930. *Narrative as a Rhetoric*. Ohio: Ohio State University Press.
96. Pretorius, W.J. and Swart, J.H.A. 1983. *Teaching African Literature: A Theoretical and Methodological Introduction*. Pretoria: University of South Africa.
97. Price, M. 1983. *Forms of Life: Character and Moral Imagination in the Novel*. New Haven: Yale University Press.
98. Prince, G. 1987. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
99. Raselekoana, N.R. 1991. *A Critical Analysis of Language and Style in some Novel of E.S. Madima with Special Reference to Characterization*. M.A. dissertation, Pretoria: University of South Africa.
100. Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narration: Contemporary Poetics*. London: Methuen.
101. Ryan, R. and van Zyl, S. 1982. *An Introduction to Contemporary Literary Theory*. Johannesburg: A. D. Donker (Pty) Ltd.
102. Schwarz, D. 1989. *Character and Characterization*. An Inquiry Journal of Narrative Techniques. Vol. 7(3), pp. 140 – 145.
103. Sebate, P.M. 1993. Compression in Magoleng's short story 'Gale a ka la tswa', *Suid Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale*. Vol. 14(1), pp. 36 – 40.

104. Sebate, P.N. 1994. A region down to its dust: An examination of setting in Shole's short stories. *South African Journal of African Languages*. Vol. 15(1), pp. 29 – 34.
105. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager Haum.
106. Serudu, M.S. 1995. *Character Deliniation in Three Novels of O.K. Matsepe*. Pretoria: Via Africa.
107. Serudu, M.S. 1987. *The Novels of O.K. Matsepe*. DLitt. thesis, Pretoria: University of South Africa.
108. Serudu, S.M. and Kgobe, D.M. 1985. *Northern Sotho Study Guide for NSE 203-Y*. Pretoria: University of South Africa.
109. Serudu, S.M. et al. 1984. *Only Study Guide for NST 101-V*. Pretoria: University of South Africa.
110. Shaw, B. 1914. *Three Plays for puritans*. London: Constable.
111. Shaw, B. 1976. *Arms and the man*. London: Longmans.
112. Shipley, J.T. 1970. *Dictionary of World Literary Terms*. Boston: The Writer Inc.
113. Shole, S.J. 1988. *Mefama ya diterama tsa Setswana*. Pretoria: J.L. van Schaik.
114. Slattery, M.F. 1989. *The Theory and Aesthetic Evaluation of Literature*. London: Associated University Press.
115. Smeaton, T.A. 1925. *The Twentieth Century Novel*. New York: Oxford University Press
116. Souvage, J. 1965. *An introduction to the study of the Novel*. New York: Wetenschappelijke Uitgeverij.

117. Spaanderman, B.N. 1982. *Development of Characterization in the Plays No-Good Friday*. B.A. (Hons), Johannesburg: Rand Afrikaans University.
118. Stewart, R.F. 1980. *...An always a detective*. London: David and Charles.
119. Stone, W. et al. 1976. *The Short Story, An Introduction*. New York: McCraw-Hill Book Company.
120. Strachan, A. 1988. "Uthingo Lwenkosazana" van D.B.Z. Ntuli, 'n *Narratologiese ondersoek*. DLitt. thesis, Pretoria: University of Pretoria.
121. Tietje, A.J. 1916. *The theory of characterization in prose fiction prior to 1740*. Minnesota: The University of Minnesota Press.
122. Wagenknecht, E. 1947. *Abram Lincoln, His Life, Work, and Character*. New York: Creative Age Press.
123. Wales, K. 1995. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
124. Webster, R. 1990. *Studying Literary Theory: An Introduction*. New York: Arnold, Hodder Headline Group.
125. Wellek, R. and Warren, A. 1942. *Theory of Literature*. London: Lowe and Brydone Ltd.
126. Wilton, A.J. 1994. *Characterization in Selected Novels of Pierre Loti: Seafolk and the Sea*. Dissertation-Abstracts-International.
127. Winks, R. 1980. *Detective Fiction (A Collection of Critical Essays)*. New Jersey: Prentice Hall Inc.

11. SUMMARY

This study attempts to define more clearly the concepts 'flat character' and 'round character' by examining instances of Sepedi literature. Definitions provided by theorists are in most cases vague and may lead to unsatisfactory interpretations. The best examples in this instance are the definitions provided by Forster – they create problems particularly with references to the concept 'round character'. Forster's definition creates the impression that the difference can be based on the manner of characterization. In this investigation, attention is thus paid to characterization, while it is pointed out that these concepts are not to be confused with the concepts 'antagonist', 'protagonist' and 'tritagonist'. The latter types of characters are classified as structural elements while the former are thematically important.

The Sepedi literary works chosen for the purposes of this study represent the four most important prose genres in Sepedi. Tsebe's *Noto-ya-Masogana* (1954) is the representative of the category 'love story'; Kekana's *Nnete Fela* (1989) is a detective story; Rammala's *Lukas Motšheletšhele* (1963) and Mphahlele's *Letsogo la Molao* (1984) are tragic narratives, while Phatudi concentrates on and describes elements of pathos in his *Tladi wa Dikgati* (1971).

The characters in Tsebe and Kekana's narratives are flat. Whereas Tsebe's Lesibana is portrayed as a multidimensional character, Ariel in Kekana's detective story is presented as one – dimensional. According to the definitions of Forster, Lesibana could be classified as a round character and Ariel as a flat character. The problem that surfaces in this instance also becomes manifest in the investigation into Rammala, Mphahlele and Phatudi's works. Rammala's Lukas Motšheletšhele and Mphahlele's Faro are multidimensional characters as opposed to Phatudi's Tladi who is one – dimensional, yet all of them are round characters.

The distinction that can be drawn between the concepts 'flat character' and 'round character' has to do with humaneness. The reader's identification with the flat character is based on the reader's ability to distinguish between good and evil, while an understanding of and a feeling for fellow human beings determine identification with the round character. The author brings about this identification process by using a variety of literary devices.

In this thesis, a great deal of emphasis is placed on the theme of each of the mentioned works and on how this theme determines the character types. The concept of 'identification' is a central issue in this study and has thus been explained in detail. The specific literary devices used by the author to bring about this identification have thus also been carefully investigated and discussed. It was discovered that characterization as such

does not determine whether characters are flat or round; instead, this is determined thematically.

KEY TERMS

Round character

Flat character

Human depth

Characterization

Pathos

Focus

Tragedy

Explicit

Implicit

Humour

12. OPSOMMING

In hierdie ondersoek word getrag om die begrippe van vlakkarakter en volkarakter aan die hand van voorbeelde in die Sepedilletterkunde duideliker te omlyn. Die uiteensettings van teoretici is meesal vaag en leen hulle tot interpretasies wat nie bevredig nie. Die beste voorbeeld hiervan is die Forsterdefinisie wat veral t.o.v. die begrip van volkarakter probleme skep daar dit geïnterpreteer kan word as sou die onderskeid bepaal word deur die wyse waarop die karakterisering plaasvind. Terselfdertyd word daarop gewys dat hierdie begrippe nie met dié van antagonis, protagonis, and tritagonis verwar mag word nie. Lg. karaktertipes word as strukturelemente uitgewys terwyl eersgenoemde tematies van belang is.

Die literêre werke in Sepedi wat in hierdie ondersoek gekies is, verteenwoordig die vier belangrikste prosagenres in dié letterkunde. Tsebe se *Noto-ya-Masogana* (1954) verteenwoordig die kategorie van die liefdesverhaal, Kekana se *Nnete Fela* (1989) is 'n speurverhaal, Rammala se *Lukas Motšheletšhele* (1963) en Mphahlele se *Letsogo la Molao* (1984) is tragiese verhale, terwyl Phatudi in sy *Tladi wa Dikgati* (1971) 'n stuk patos uit die lewe neem en beskryf.

In die verhale van Tsebe en Kekana is die karakters vlakkarakters. Waar Tsebe se Lesibana meerdimensioneel uitgebeeld word, word Ariel in Kekana se speurverhaal eendimensioneel voorgestel. Volgens die

Forsterdefinisie sou Lesibana as 'n volkarakter en Ariel 'n vlakkarakter beskryf kon word. Die probleem wat hom in hierdie geval voordoer, kom egter ook in die ondersoek na Rammala, Mphahlele en Phatudi se werke aan die lig. Rammala se Lukas Motšheletšhele en Mphahlele se Faro is meerdimensionele karakters teenoor Phatudi se Tladi wat eendimensioneel is, en tog is hulle almal volkarakters.

Die verskil wat tussen die begrippe van vlakkarater en volkarakter gemaak kan word, hang met menslikheid saam. Die leser se vereenselwiging met die vlakkarakter berus op die leser se vermoë om tussen goed en sleg te onderskei, terwyl sy vereenselwiging met die volkarakter deur medemenslikheid en begrip bepaal word. Die outeur bring hierdie vereenselwigingsproses deur die gebruik van 'n verskeidenheid kunsgrepe aan.

In hierdie proefskrif val die klem swaar op die tema van elk van die werke en hoedat dit die karaktertipe bepaal. Daar die begrip van vereenselwiging in dié ondersoek sentraal staan, is dit volledig toegelig, en is die verskillende kunsgrepe wat die outeur aanwend om dit te verwesenlik in die besonder nagegaan en beskryf. Daar is bevind dat karakterisering as sodanig nie die tipering van die vlak-of volkarakter bepaal nie; dit word trouens tematies begrond.

SLEUTELTERME

Volkarakter

Vlakkarakter

Medemenslikheid

Karakterisering

Patos

Fokus

Tragedie

Eksplisiet

Implisiet

Humor